МОРФОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Факультет філології та журналістики
Кафедра української мови та методики її навчання

МОРФОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Навчально-методичний посібник

Умань – 2023

ДК 811.161.2’81’366(075.8)
М79

Рецензенти:

Корольова В. В., доктор філологічних наук, професор Дніпровського національного університету;

Рускуліс Л. В., доктор педагогічних наук, професор Миколаївського національного педагогічного університет імені В. Сухомлинського;

Коваль В. О., доктор педагогічних наук, професор Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Рекомендовано до друку вченою радою
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 8 від 27 грудня 2022 року)

М79 **Морфологія** сучасної української літературної мови : навч.-метод. посіб. для студ.-філол. вищ. навч. закл. освітнього ступеня «Бакалавр» / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Ф-т філол. та журналістики, Каф. укр. мови та метод. її навч. ; уклад. В. В. Розгон. – Умань : Візаві, 2023. – 423 с.

Навчально-методичний посібник з морфології сучасної української літературної мови підготовлено для студентів-філологів закладів вищої освіти ОС «бакалавр» денної та заочної форм навчання. У посібнику подано тематику та плани практичних занять, теми ІНДЗ, завдання для домашньої роботи, тестові завдання для модульного та підсумкового контролю, завдання для самостійної роботи, таблиці, список базової, додаткової довідкової літератури, завдання для лабораторних робіт, розподіл балів оцінювання успішності здобувача вищої освіти.

УДК 811.161.2’ 81’366(075.8)

© Розгон В. В., уклад., 2022

ЗМІСТ

Передмова 5
Тематика та плани практичних занять III семестр 8
Практичне заняття № 1 8
Практичне заняття № 2 14
Практичне заняття № 3 23
Практичне заняття № 4 30
Практичне заняття № 5 43
Практичне заняття № 6 49
Практичне заняття № 7 59
Практичне заняття № 8 76
Практичне заняття № 9 83
Практичне заняття № 10 – 11 94
Практичне заняття № 12 102
Практичне заняття № 13 122
Завдання для лабораторних робіт 127
Лабораторна робота № 1 – 2 127
Тематика та плани практичних занять IV семестр 160
Практичне заняття № 1 160
Практичне заняття № 2 171
Практичне заняття № 3 179
Практичне заняття № 4 186
Практичне заняття № 5 192
Практичне заняття № 6 202
Практичне заняття № 7 208
Практичне заняття № 8 216
Практичне заняття № 9 226
Практичне заняття № 10 233
Практичне заняття № 11 239
Завдання для лабораторних робіт 258
Тестові завдання для підсумкового контролю 320

ПЕРЕДМОВА

Морфологія сучасної української мови – важлива частина граматики, що охоплює повнозначні і службові частини мови (лексико-граматичні класи), а також вигук, морфологічні (граматичні) категорії лексико-граматичних класів, особливості їхньої словозміни і словотворення, а також синтаксичну роль.

Мета вивчення цього розділу граматики сучасної української літературної мови зумовлена необхідністю схарактеризувати категоріальну семантику, морфологічні ознаки, синтаксичну роль частин мови, визначити значеннєві розряди повнозначних та службових лексико-граматичних класів, семантику, будову, походження вигука як частини мови; встановити перехідні явища (конверсію) в системі частин мови; здійснювати граматичний аналіз лексико-граматичних класів; формувати і розвивати у здобувачів вищої освіти здатність до абстрактного та аналітичного мислення, генерування ідей, знаходити та аналізувати інформацію з різних джерел, застосовувати знання з морфології сучасної української літературної мови у професійній та науково-дослідницькій діяльності, здійснювати дослідження, узагальнювати й оприлюднювати результати актуальних лінгвістичних проблем, уміння застосовувати сучасні інформаційні технології в освітній діяльності; виховувати соціально відповідальну, національно свідому, духовно багату мовну особистість.

У процесі вивчення морфології сучасної ураїнської літературної мови у здобувачів вищої освіти ОС «Бакалавр» буде сформовано:

– уміння визначати повнозначні частини мови, характеризувати категоріальну семантику, їхні морфологічні властивості та синтаксичну роль; визначати та характеризувати значеннєві розряди лексико-граматичних класів; встановлювати частиномовний статус, лексичне значення, морфологічні ознаки та синтаксичну роль службових частин мови;

– здатність характеризувати вигук як особливу частину мови, визначати його семантику, будову, походження, функціональні властивості;

– уміння визначати перехідні явища (конверсію) в системі частин мови; здійснювати індивідуальні навчально-дослідні завдання на матеріалі творів художньої літератури;

– здатність застосовувати набуті знання для досягнення запланованого прагматичного результату й організації успішної комунікації, будувати цілісні, логічні висловлювання в усному й письмовому мовленні.

Методи контролю містять такі форми: поточне оцінювання на практичному занятті; оцінювання лабораторних робіт; оцінка за ІНДЗ; підсумковий модульний тестовий контроль; оцінка за індивідуальні домашні завдання.

Поточний контроль здійснюють у формі оцінювання на практичних заняттях, виголошення повідомлень та участі у дискусіях, виконання вправ, тестових завдань.

Вагоме значення для вивчення та засвоєння морфології сучасної української літературної мови відіграє самостійна робота здобувача вищої освіти, спрямована на аналіз, систематизацію і поглиблення

вивченого, опрацювання наукових праць з морфології, виконання завдань дослідницького характеру.

ТЕМАТИКА ТА ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ
ІІІ СЕМЕСТР

Практичне заняття 1

ТЕМА: ОСНОВНІ ПИТАННЯ МОРФОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

ПЛАН

1. Морфологія як розділ граматики.
2. Морфологічні одиниці.
3. Морфологічні форми і засоби вираження їх.
4. Граматичне значення. Граматична форма. Граматична категорія.
5. Частини мови і принципи класифікації їх.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Вища школа, 1997. 492 с.
2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови: Морфологія. К.,1993. 485 с.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

3. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. С.156 – 227.

4. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

5. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця, 2003. 464 с.

6. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

7. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник. К., 1995. 192 с.

3. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

4. Орфографічний словник української мови / Уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак та ін. К., 1999. 989 с.

5. Погрібний М. І. Словник наголосів української літературної мови. 2-ге вид. К., 1964. 639 с.

6. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К.: Довіра, 2009. 554 с.

7. Словник труднощів української мови / За ред. С. Я. Єрмоленко. К. 1989. 336 с.

8. Словник української мови: В 11-ти томах. К., 1970 – 1980.

9. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

10. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Виконати вправи 189 (Ч. І), 190 (*Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. С. 68 – 69*).

Завдання 2. Підготувати відповіді на питання для самоконтролю.

* *У процесі виконання цього завдання використовуйте таблиці*

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що собою становить граматика?
2. На які взаємопов'язані галузі поділяється граматика?

3. У якому розділі граматики вивчають слово як граматичну одиницю?

4. Що вивчає морфологія? (Доберіть визначення із різних граматик та охарактеризуйте його).

5. З якими розділами мовознавства пов'язана морфологія?

6. У чому відмінність між морфологією і словотвором?

7. Які типи морфологічних одиниць виділяють у сучасному мовознавстві?

8. Що вважають найбільшими морфологічними одиницями?

9. Які чотири ознаки притаманні частинам мови?

10. Що називають парадигмою?

11. Яку парадигму називають повною? Доберіть приклади.

12. Яку парадигму називають неповною? Доберіть приклади.

13. Що називають словозміною?

14. Що називають терміном «відмінювання»?

15. Що називають терміном «дієвідмінювання»?

16. Які слова називають незмінюваними?

17. Що таке граматичне значення слова?

18. За допомогою яких засобів виражається граматичне значення слова у сучасній українській мові?

19. Що таке граматична форма?

20. Які граматичні форми виділяють у сучасній українській мові?

21. Що таке граматична категорія?

22. За якими ознаками виділяють лексико-граматичні класи?

Таблиця 1

Граматика становить собою систему морфологічних одиниць, категорій і форм, синтаксичних одиниць і категорій, словотворчих одиниць і способів словотворення; а також розділ мовознавства, що вивчає граматичну будову мови.

Морфологія – розділ граматики, який вивчає особливості будови (морфемний склад) слів і творення їх форм, граматичні класи слів (частини мови) і принципи класифікаційного виділення їх [СУЛМ 1997, С. 306].

Морфологія прилягає до словотвору, зокрема до тієї частини, що вивчає змістову природу морфем, а також до синтаксису, саме до тієї його частини, що вивчає формальну структуру словосполучення і речення.

Словотвір з'єднує морфологію з лексикою, оскільки словотворчі засоби сприяють поповненню лексичного складу мови новими словами, формуванню лексичного значення похідних слів, групуванню їх у лексичні розряди і граматичні класи.

З'єднувальною ланкою між морфологією і фонологією є ***морфонологія***, що вивчає звукові перетворення, які виникають у вигляді різних чергувань.

Таблиця 2

ТИПИ МОРФОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ:

1) мінімальна морфологічна одинця (морфема);
2) морфологічна одиниця-конструкція (морфологічне слово, частина мови) [ГСУЛММ 2017, С. 20].

Частинам мови, як найбільшим морфологічним класам, притаманні такі чотири ознаки:

1) узагальнене (категорійне) значення, абстраговане від конкретних лексичних значень слів;
2) структура морфологічних категорій;
3) система форм словозміни або її відсутність;
4) спільність синтаксичних функцій.

Таблиця 3

ПАРАДИГМА (**гр.** ***paradeigma*** **–** ***приклад, зразок***) **– це сукупність усіх граматичних форм слова, які використовують для вираження відповідних граматичних значень.** Наприклад, у сучасній українській мові парадигма якісних прикметників об'єднує усі відмінкові (однини і множини) і родові форми, а також форми ступенів порівняння.

Сукупність усіх парадигм, передбачених системою словозміни певної частини мови, називають ***повною парадигмою.*** Відсутність деяких словоформ свідчить про ***неповну парадигму.***

Видозміни слова, що слугують для вираження його синтаксичних властивостей (відношень між словами), ***називають словозміною.***

Видозміну слів, що належать до іменних частин мови (*за відмінками, числами, родами*), називають терміном **«відмінювання».** а зміну **дієслівних форм** (за особами, числами, родами) називають терміном **«дієвідмінюванням».**

У сучасній українській мові словозмінні значення переважно виражаються словозмінною морфемою, до якої належить **флексія.**

ГРАМАТИЧНЕ (МОРФОЛОГІЧНЕ) ЗНАЧЕННЯ слова – це абстрактне значення, реалізація якого в певній групі словоформ має формалізований, обов'язковий і / або регулярний характер.

У морфологічній системі української мови **граматичні значення числа** (однина і множина) та **виду** (доконаний, недоконаний) створюють бінарну опозицію; опозицією із трьох грамем є **значення роду** (чоловічий, жіночий, середній) та **часу** (теперішній, минулий, майбутній). Найбільшою кількістю граматичних значень (грамем) відзначається значення відмінка (називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний).

ГРАМАТИЧНА ФОРМА слова **– це сукупність граматичних значень і відповідних засобів вираження їх у конкретному випадку вживання слова.**

Граматичні форми слова є засобами матеріального (мовного) вираження граматичних значень як абстрактних понять. Граматичне значення і граматична форма нероздільні.

ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРІЯ **– це узагальнене граматичне поняття, яке об'єднує ряд співвідносних граматичних значень, виражених певною системою граматичних форм**. Ґрунтується вона на кількох (не менше двох) граматичних значеннях. Кожна граматична категорія виявляється у певному слові, у його словоформі. Так, усім іменникам властива ***категорія роду***, конкретно вона знаходить вияв у тому, що кожен іменник належить до певного роду: чоловічого (*ясен, клен*), жіночого (*верба, осика*), середнього (*дерево*).

Практичне заняття 2

ТЕМА: ІМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ РОЗРЯДИ ІМЕННИКА

ПЛАН

І. Категоріальне значення, морфологічні категорії, синтаксична роль іменника.

ІІ. Лексико-граматичні розряди іменника:

1) власні і загальні іменники;

2) конкретні й абстрактні іменники;

3) матеріально-речовинні іменники;

4) збірні іменники;

5) іменники-назви істот і неістот.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Вища школа, 1997. 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови: Морфологія. К.,1993. 485 с.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

3. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. С.156 – 227.

4. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

5. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця, 2003. 464 с.

6. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

7. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

3. Орфографічний словник української мови / Уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак та ін. К., 1999. 989 с.

4. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К., 2009. 554 с.

5. Словник української мови: В 11-ти томах. К., 1970 – 1980.

6. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

7. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Виконати вправи 194, 195, 196 (*Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. С. 68 – 69).*

Завдання 2. Із творів художньої літератури виписати по 2 речення кожного лексико-граматичного розряду іменників *(власні, загальні, конкретні, абстрактні іменники, матеріально-речовинні іменники; збірні іменники; назви істот і неістот)* **та визначити їхні морфологічні ознаки.**

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку частину мови називають іменником?
2. Яке категоріальне значення іменника?
3. Які морфологічні (граматичні) ознаки властиві іменнику?

4. Які синтаксичні функції може виконувати іменник? Приклади доберіть із творів художньої літератури.

5. Які лексико-семантичні групи іменників виділяють у сучасній українській мові?

6. Які іменники належать до власних назв?

7. Які іменники до загальних назв?

8. Яка різниця між власними і загальними іменниками?

9. Яка мовознавча дисципліна вивчає власні назви?

10. Які галузі об'єднує ономастика? Доберіть приклади.

11. Які іменники належать до лексико-граматичного розряду конкретних? Доберіть приклади.

12. Які іменники вважають абстрактними? За допомогою яких суфіксів творяться абстрактні іменники у сучасній українській мові?

13. Які іменники належать до розряду матеріально-речовинних?

14. Які іменники називають збірними? Які групи збірних іменників виокремлюють у сучасній українській мові?

15. За якими семантичними ознаками групують іменники-назви істот?

16. Як категорія істот і неістот виявляється у відмінкових формах іменника?

Таблиця 1

ІМЕННИКОМ називається частина мови, яка позначає предмет і виражає це узагальнене значення за допомогою граматичних категорій роду, чиста і відмінка. Іменник виступає в українській мові найважливішою формою вираження номінації, об'єднуючи у своєму складі слова, які служать для називання найрізноманітніших фрагментів дійсності і формування відповідних понять про них [СУЛМ 1997, С. 320].

ІМЕННИК – це частина мови, що об'єднує слова з предметним значенням, вираженим у граматичних категоріях відмінка і числа та у формах певного граматичного роду [ГУМ 2010, С. 91].

КАТЕГОРІАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТНОСТІ властиве будь-якому слову цього лексико-граматичного класу.

Загальнокатегорійне значення предметності в іменнику виявляється у **граматичних категоріях роду, числа, відмінка.**

Іменники належать до одного із трьох граматичних родів – **чоловічого, жіночого** або **середнього** (крім **іменників множинної форми:** *ножиці, граблі, сани, соти, вершки, сутінки, парфуми, фінанси, Суми, Прилуки* та ін.; **іменників, що мають значення обох родів**: *плакса, добряга, базіка, невдаха, нероба, витріщака, писака, читака* та ін.).

Іменники змінюються за відмінками (крім деяких іменників іншомовного походження, абревіатур і прізвищ).

Іменники характеризуються граматичним значенням числа (одні іменники мають співвідносні форми однини і множини: *книжка – книжки*; інші вживаються або в однині (*молоко, молодість, верб'я* та ін.) або у множині (*Чернівці, Бровари, піжмурки, ковзани, ліки* та ін.))

Таблиця 2

Іменникам притаманні такі синтаксичні функції:

підмета (у називному відмінку однини і множини):

*Неначе наш Дніпро широкий, / **Слова** його **лились, текли** / І в серце **падали** глибоко!* (Т. Шевченко);

додатка (у непрямих відмінках однини і множини):

*А Дніпр мов підслухав: широкий та синій, підняв **гори-хвилі*** (Т. Шевченко);

означення (синтаксично транспонується у прикметник): *Між вербами дуже виразно й ясно блищить проти сонця біла церква **з** трьома **банями**, а коло неї невеличка дзвіниця неначе заплуталась в зеленому гіллі старих груш* (І. Нечуй-Левицький);

обставини (синтаксично транспонується у прислівник**)**: ***Орлом** сизокрилим літає, ширяє,*

Аж небо блакитне широкими б'є... (Т. Шевченко);

іменної частини складеного іменного присудка: *Поезія – це завжди **неповторність**, якийсь безсмертний **дотик** до душі* (Ліна Костенко) та ін.

Таблиця 3

ВЛАСНІ ІМЕННИКИ – це індивідуальні назви конкретних предметів (*імена, прізвища, по батькові, прізвиська, псевдоніми, географічні назви, клички тварин* тощо**).** Наприклад: *А* ***Дніпр*** *мов підслухав : широкий та синій, Підняв гори-хвилі…* (Т. Шевченко).

ЗАГАЛЬНІ ІМЕННИКИ – це назви предмета із класу однорідних

Наприклад: *Кінь басує, от-от* ***річку*** *перескочить* (Ліна Костенко) та ін.

Вивченням власних імен займається спеціальна мовознавча дисципліна **ономастика (***від грец. – «мистецтво давати імена»*).

Ономастика об'єднує вужчі галузі зокрема:

ТОПОНІМІКА – вивчає назви географічних об'єктів. У складі топоніміки виділяють:

1) **назви водних об'єктів** (*Чорне море, Південний Буг, Десна* та ін.);

2) **назви поселень, країн, територій, одиниць адміністративно-територіального поділу** (*Маріуполь, Крим, Поділля, Слобожанщина, Варшава, Сполучені Штати Америки, Великобританія* та ін.);

3) **назви елементів рельєфу земної поверхні** (*Карпати, Сахара,* та ін.);

4) **назви вулиць, площ, шляхів сполучення** (*авіалінія Київ – Варшава, Хрещатик, вулиця Івана Гонти, площа Богдана Хмельницького* та ін.) тощо;

АНТРОПОНІМІКА – вивчає імена людей. У складі антропоніміки виділяють:

1) **власні особові назви людей** *(Володимир, Олександр, Ганна, Роман, Ольга* та ін.);

2) **найменування осіб по батькові (патронімічні назви):** *Олександрович, Іванович, Романівна, Петрівна* та ін.;

3) **прізвища (родові спадкові назви):** *Шевченко, Бондар, Шевчук, Стельмах, Хмельницький* та ін.;

4) **надбання духовної та матеріальної культури:** літературні твори (*роман «Характерник», поема «Мойсей», казка «Дикі лебеді»* та ін.), музичні твори (*опера «Пікова дама», симфонія Шуберта «Незавершена»* та ін.), державні установи, навчальні заклади, творчі та спортивні колективи (*Верховна Рада України, футбольний клуб «Динамо», хор «Щедрик»* та ін.) тощо.

Відмінність між власними і загальними іменниками полягає в тому, що власні виокремлюють конкретний предмет із класу однотипних, а загальні іменники узагальнено називають класи однотипних предметів або явищ.

Таблиця 4

КОНКРЕТНІ ІМЕННИКИ називають оформлені дискретні предмети, природні й соціальні явища, інституції, які можна лічити і сприймати органами чуття (тобто розрізняти за допомогою дотику, зору, нюху, смаку тощо). Наприклад: *вітер, паляниця, троянда, вулиця, блискавка, тиждень, дощ, пустеля* та ін.

АБСТРАКТНІ ІМЕННИКИ є назвами загальних і наукових понять; опредмечених статичних і процесуальних ознак, метрологічних одиниць, які мисляться людиною безвідносно до кількісних вимірів і сприймаються не органами чуття, а інтелектуально. Наприклад: *молодість, застереження, планування, відпочинок, навчання, сприймання, дбайливість, материнство, приязнь* та ін.

Більшість іменників з абстрактним значенням – це слова з похідними основами, утворені від прикметників і дієслів за допомогою суфіксів ***-анн-я, -енн-я, -інн-я, -ятт-я***: *читання, піднесення, вміння, сприйняття*; ***-ств-о, -зтв-о, -цтв-о, -б-а, -ість, -щин-а, -изм, -ізм*** (*властивість, боротьба, зухвальство, можливість, убозство, мудрість, патріотизм* та ін.).

Матеріально-речовинні іменники, або неречовинні й речовинні іменники, або предметні і речовинні іменники, становлять окремий розряд у складі загальних конкретних іменників.

З-поміж матеріально-речовинних іменників виділяють назви:
металів: *золото, срібло, мідь, бронза* та ін.; **хімічних елементів:** *кисень, залізо, вода* та ін.; **фармацевтичних продуктів:** *йод, медрол, роакутан* та ін.; **рідин:** *молоко, компот, сок, вода, бензин* та ін.; **злаків і трав:** *пшениця, гречка, просо, овес* та ін.; **тканин:** *штапель, льон, ситець* та ін.; **ягід та овочів:** *лохина, ожина, малина, смородина* та ін.; **будівельних матеріалів:** *вапно, деревина, віск,* та ін.; **продукти харчування:** *цукор, мед, сіль, телятина, сало* та ін.

Таблиця 5

ЗБІРНІ ІМЕННИКИ виражають сукупність однакових або подібних (однорідних) предметів, істот, що сприймаються як кількісно неозначене і неподільне ціле [ГУМ 2010, С. 94].

У сучасній українській мові **виокремлюють чотири групи збірних іменників:**

1) назви сукупної множинності осіб (істот з особовою семантикою): *воїнство, рідня, студентство, учительство, професура, браття, людність, інтелігенція* та ін.;

2) назви сукупної множинності інших істот (істот з неособовою семантикою): *звіря, звірина, птаство, худобина, мошкара, мурашва, вороначчя* та ін.;

3) назви сукупної множинності об'єктів рослинного світу (*гілля, дуб'я, насіння, верб'я, виноградник, озимина, вільшина, дубняк, сливник, стеблиння, листя, чагарник* та ін.);

4) назви сукупної множинності предметів (*волосся, груддя, мотуззя, пір'я, цеглиння, устаткування, орнаментика, гниль, символіка, інструментарій, галька* та ін.).

Практичне заняття 3

ТЕМА: ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ РОДУ ТА ЧИСЛА ІМЕННИКІВ

ПЛАН

І. Категорія роду як одна із визначальних класифікаційних характеристик іменника:

1) іменники чоловічого роду;

2) іменники жіночого роду;

3) іменники середнього роду;

4) іменники спільного роду.

ІІ. Категорія числа іменника:

1) іменники, що утворюють корелятивні форми числа;

2) іменники, що вживаються тільки в однині (*сингулятивні іменники*).

3) іменники, що вживаються тільки в множині (*плюративні іменники*).

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. :

Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

4. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

5. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник. К., 1995. 192 с.

3. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

4. Полюга Л.М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К., 2009. 554 с.

5. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та

ін. К., 2000. 750 с.

6. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Виконати вправи 198, 201, 202 (*Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. С. 73 – 74).*

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Як характеризують категорію роду у сучасних граматиках?

2. На які лексико-граматичні класи поширюється категорія роду?

3. Який граматичний клас є осередком вияву категорії роду?

4. За якими ознаками розрізняють родові форми іменника? Приклади доберіть із творів художньої літератури.

5. Яким іменникам не характерне значення роду? Наведіть приклади.

6. Якими засобами виражаються родові значення у сучасній українській мові?

7. У чому виявляється словотвірний засіб вираження родового значення іменників?

8. У чому виявляється синтаксичний засіб вираження родового значення іменників?

9. У чому виявляється лексичний (лексико-семантичний) засіб вираження родового значення іменників?

10. Які закінчення характерні іменникам чоловічого роду?

11. Які флексії характерні іменникам жіночого роду?

12. Які флексії характерні іменникам середнього роду?

13. Які іменники належать до спільного роду? Приклади доберіть із творів художньої літератури.

14. Як визначають рід іменників, що є назвами істот?

15. Як визначають рід іменників, що є назвами неістот?

16. Як у сучасній українській мові реалізується словозмінна категорія числа?

17. Яким іменникам властиві корелятивні форми однини / множини? Приклади доберіть із творів художньої літератури.

18. Які групи іменників належать до сингулятивів (вживаються тільки в однині)? Приклади доберіть із творів художньої літератури.

19. Які групи іменників належать до плюративів (вживаються тільки у множині)? Приклади доберіть із творів художньої літератури.

Таблиця 1

КАТЕГОРІЯ РОДУ належить до найхарактерніших граматичних категорій української мови.

Категорія роду іменника є незалежною несловозмінною категорією, яка узагальнює граматичні значення чоловічого, жіночого, й **середнього роду**, що виражаються **флексією** лексеми у **формі називного відмінка однини** (*Петр-**о**, лебідь, інший, степ* та ін. – чоловічого роду; *Ганн-**а**, Марі-**я**, зустріч, сестр-**а**, сіль* – жіночого роду; *слов-**о**, зілл-**я**, пол-**е**, дівч-**а**, вогнищ-**е*** та ін. – середнього роду).

За належністю до **чоловічої чи жіночої статі** визначають **іменники чоловічого і жіночого роду. До середнього роду** належать іменники, що позначають **осіб (істот) за віковою ознакою недорослості.**

Основним засобом вираження **родового значення є морфологічний (значення роду виражається системою флексій),** проте він охоплює тільки **відмінювані іменники** і виражає рід не в усіх іменниках однозначно (флексію **-а** мають іменники чоловічого, жіночого, й середнього роду: *вода, хлопцюга, циганча*).

Словотвірний засіб виявляється в тому, що суфікси надають іменникові значення певного роду, зокрема: іменники із суфіксами **-тель, -ик/-ник, -ич, -ак, -ан (-ян)** мають **чоловічий рід** (*учитель, лісник, панич, грузин* та ін.); **-к-а, -иц-я, -их-а, ух-а,-ад-а** мають **жіночий рід** (*учителька, ковалиха, цокотуха, олімпіада* та ін.).

Синтаксичний засіб виявляється у системі узгодження у тексті (*осінній день, тепла ніч, свіже повітря, прочитане оповідання* та ін.).

Синтаксичний засіб виражає родові значення **відмінюваних** (*довга ніч* – жін. р., *третій день* – чол. р.), **невідмінюваних іменників** (*нове шасі* – середн. р., *маленький поні* – чол.р.) та **іменників спільного роду** (*маленький плакса, маленька плакса*).

Лексичний (лексико-семантичний) засіб реалізується тільки в **іменниках-назвах істот зі значенням назв осіб і тварин** (*батько – мати, брат – сестра*).

Таблиця 2

До ІМЕННИКІВ СПІЛЬНОГО РОДУ, чоловічого або жіночого, належать лексичні групи слів, які є назвами:

1) осіб за певним родом діяльності (*суддя, листоноша, староста* та ін.);

2) осіб за негативними рисами характеру (*гуляка, бестія, тупиця, приблуда* та ін.);

3) осіб за професією, посадою, науковим званням (*філолог, хімік, директор, професор, академік* та ін.);

4) прізвищ (*Верба, Коломієць, Коваленко* та ін.).

До іменників спільного роду – чоловічого / середнього або жіночого / середнього – відносять слова, утворені від іменників чоловічого або жіночого роду суфіксом **-ишч (**орф. **-ищ): *вітрище, голосище, бородище, ручище*** та ін.

Іменники спільного роду – середнього / чоловічого або середнього / жіночого – це назви осіб на **-о** зі схильністю до певних дій, вчинків (*ледащо, забудько, незнайко* та ін.).

Іменники спільного роду є лексико-граматичними омонімами, значення роду у них встановлюється, як правило, у контексті.Наприклад:

– *ваше* (*ваш, ваша*) *непосидько* (*ледащо, базікало* і т. ін.).

Більшість **назв тваринного світу** позначають істот без вказівки на стать, наприклад*: барс, сом, крокодил, кит, сом* та ін. (**іменники чоловічого роду**), *вивірка, гусінь, білуга, куниця* та ін. (**іменники жіночого роду**).

Таблиця 3

КАТЕГОРІЯ ЧИСЛА є незалежною словозмінною категорією, яка виражає кількісну ознаку предмета протиставленням граматичних значень однини і множини.

Наприклад: *Там жив* ***дідок,*** *що схожий був на графа, в кравatці чорній, не як всі* ***діди*** (Ліна Костенко).

Форми однини і множини поширюються на ті іменники, які виступають назвами обчислюваних предметів, явищ, подій.

Більшість іменників – назви обчислюваних предметів утворюють **корелятивні форми числа однини і множини.**

Іменники, яким властива тільки форма однини (singularia tantum) – **сингулятиви**, й **іменники,** що вживаються тільки у множині (pluralia tantum) – **плюративи.**

До сингулятивів (вживаються тільки в однині) належать:

абстрактні іменники (*молодість, щастя, комфорт, приязнь, дбайливість, навчання, морфологія, словотвір* та ін.);

матеріально-речовинні іменники (*джем, мед, осетрина, жито, водень, нафта, шампунь, рубін, цукор, ожина, бензин* та ін.**);**

збірні іменники (*людство, рідня, птаство, жмуття, лахміття, франкіана, парубоцтво, клієнтура колосся* та ін.**);**

власні назви (*Дніпро, Київ, Умань, Великобританія* та ін. **).**

До плюративів (вживаються тільки у множині) належать:

назви одиничних предметів, парних або таких, що складаються з кількох частин (*ваги, вила, ворота, сани, соти, сіни, штани, триноги, ножиці, ночви, граблі, кліщі* та ін.);

назви із загальним матеріально-речовинним значенням (*парфуми, висівки, вершки, консерви, пряноші* та ін.);

назви предметів, що сприймаються як сукупність, збірність (*надра, хащі, фінанси, шахи, джунглі* та ін.);

назви дій і процесів (*вибори, дебати, пустощі, піжмурки*);

назви часових понять, свят, обрядів (*канікули, іменини, сутінки, заручини, родини, обжинки, вхідчини* та ін.);

назви почуттів, емоцій, станів (*ревнощі, прикрощі, радощі* та ін.);

географічні назви (*Альпи, Афіни, Дарданелли, Карпати, Прилуки, Суми, Чернівці* та ін.).

Практичне заняття 4

ТЕМА: ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРІЯ ВІДМІНКА ІМЕННИКІВ

ПЛАН

1. Категорія відмінка як граматична словозмінна категорія іменника.
2. Система відмінків у сучасній українській літературній мові.
3. Основні значення відмінків.
4. Роль прийменників у вираженні відмінкових значень.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.
2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

4. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

5. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник. К., 1995. 192 с.

3. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

4. Полюга Л.М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К., 2009. 554 с.

5. Словник труднощів української мови / За ред. С. Я. Єрмоленко. К. 1989. 336 с.

6. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

7. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Виконати вправи 211, 212, (*Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. С. 76 – 77).*

Завдання 2. У поданому тексті з'ясувати значення відмінкових форм іменників.

**(Номер варіанта відповідає номеру за списком в академічному журналі)*

В-1. На Чорному морі на білому камені Ясненький сокіл жалібно квилить-проквиляє. Смутно себе має, на Чорне море спильна поглядає. Що на Чорному морю недобре ся починає. Що на небі усі звізди потьмарило, Половину місяця в хмари вступило, А із низу буйний вітер повіває, А по Чорному морю супротивна хвиля вставає...

Не вставала злоспротивна хвиля проти турецької кадриги [1], море було тихе, вітер починався щодня по заході сонця, дув цілу ніч з берега, але вода лиш злегка брижилася від нього, на ранок залягала мертвота на водах і в повітрі, лиш по обіді війне свіжий вітерець, повертає за сонцем, мовби женеться за ним, і вмирає надвечір разом із сонцем.

Кадрига скрадалася уздовж берега, не відважуючись пускатися на широкий простір цього переповненого водою великих слов'янських

рік моря, непроглядного у глибинах, таємничо-неприступного, чорного, як шайтан. Кара Деніз...(П. Загребельний).

В-2. Три вітрила – одне червоне, два зелені – ледь напиналися. Кадригу гнали вперед своїми веслами галерники. На двадцяти шести лавках по чотири гребці, голі до пояса, бритоголові, забиті в кайдани, прикуті до товстезного ланцюга, що лежав змійовим валом уздовж дна кадриги. Ні випростатися, ні змінити місце. Спали і їли позмінне на своїх лавицях, хвилі били в них, сонце пекло, вітер рвав тіло, піт заливав очі, уздовж помосту, прокладеного над галерниками, бігав з канчуком євнух-дотурнак – ключник, схожий на старого вола, євнух, наділений силою теж ледве не волячою, у високій чалмі, в розхристаному шовковому халаті, тряс жирними грудьми, кричав, аж пінився, підганяв гребців, а вони й самі за кожним помахом весел, мовби кидаючи в прокляту воду не лише весла, а й усю свою силу, видихали з себе дико, ненависно: «Г-гик! Р-рик! Г-гик! Р-рик!»
Хоча й би синєє море розіграло, Хоча й би турецький корабель розірвало...

На демені-кормі напнуто від сонця й негоди прихисток із смугасто-білого з синім єгипетського полотна (П. Загребельний).

В-3. Ніби змій з моторошної дитячої казки зродився десь над гірським обрієм, зітканий з примарливого жовтого світла, припав до поверхні моря, тоді круто вдарився в небо, полетів вище, вище, закрив своєю кулястою головешкою півнеба, став хлебтати з моря

світло, жадібно й хапливо гнав світло по своєму довжезному тілу в оту кулясту головешку. Безмежне зміїне тіло судомилося від напливу світла, головешка криваво кипіла вогнем, а море темніло, темніло, чорнота насувалася на нього звідусіль тяжка й щільна, тепер тільки іноді пробивалася несміливим зблиском блакитно-зелена хвиля і вмирала посеред суцільної чорноти, і море ставало, як чорна кров.

У той короткий проміжок, що запанував між настанням тривожного мороку й неминучої бурі, переляк охопив Сінам-агу і його прислужників, затрепетали скуті залізом бранки, тільки галерники викрикували за кожним змахом весел ще дикіше й мовби аж зраділо та п'ятнадцятирічна Настася, оте золотокосе дівча, зухвало роззирнулася довкола і вперше, мабуть, за час плавби подумала, що, може, й справді б оце кинутися з кадриги і втопитися навіки! (П. Загребельний).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що виражає категорія відмінка іменника у сучасній українській мові?
2. З яких відмінків складається відмінкова парадигма іменників?
3. Яку функцію виконують відмінки?
4. Що є засобом вираження відмінкової функції іменника?
5. Чим категорія відмінка іменника відрізняється від категорій роду і числа?

6. З якими частинами мови категорія відмінка іменника виражає синтаксичні відношення (формально-синтаксичні зв'язки) у словосполученнях і реченнях?

7. У чому сутність суб'єктного значення відмінка?

8. У чому сутність об'єктного значення відмінка?

9. У чому сутність атрибутивного значення відмінка?

10. Які значення виражає називний відмінок? Доберіть приклади з творів художньої літератури.

11. Які значення властиві родовому відмінку? Доберіть приклади з творів художньої літератури.

12. Які значення виражає давальний відмінок? Доберіть приклади з творів художньої літератури.

13. Які значення виражає знахідний відмінок? Доберіть приклади з творів художньої літератури.

14. Які значення властиві орудному відмінку? Доберіть приклади з творів художньої літератури.

15. Які значення виражає місцевий відмінок? Доберіть приклади з творів художньої літератури.

16. Які значення виражає кличний відмінок? Доберіть приклади з творів художньої літератури.

Таблиця 1

КАТЕГОРІЯ ВІДМІНКА – один із засобів вираження іменникової категорії предметності.

Відмінок – це словозмінна граматична категорія іменника, яка виражає відношення предмета, названого іменником, до інших предметів та ознак, позначених словами відповідних частин мови [СУММ, 2013, С. 268].

Категорія відмінка – це граматична словозмінна категорія, яка служить засобом вираження синтаксичних зав'язків іменника з іншими повнозначно-лексичними компонентами речення [СУЛМ, 1997, С. 343].

Категорія відмінка в українській мові становлять сім рядів форм, які розрізняються між собою морфологічним значенням і системою закінчень: ***називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний відмінки.***

Функція відмінків – це зв'язок іменника з іншими словами у словосполученні і реченні.

Засобом вираження відмінкової функції виступає відмінкове закінчення з прийменником або без нього.

Взаємозалежність між відмінковою формою іменника (морфологічне явище) і виявом її у словосполученні чи реченні (синтаксичні одиниці) спричиняє **морфолого-синтаксичний характер категорії відмінка,** на відміну від категорії роду і числа, які в українській мові мають **морфологічний характер.**

Таблиця 2

КАТЕГОРІЯ ВІДМІНКА ІМЕННИКА (як морфолого-синтаксична категорія) забезпечує **вираження синтаксичних відношень (формально-семантичних зв'язків) іменника** у словосполученнях і реченнях зі словами таких частин мови:

а) з іншими іменниками (*Здивовані та спантеличені, **Станімір** з **Гірняком**, скрадаючись попід муром, вийшли **на** той **бік цукроварні**, звідки долинала стрілянина* (В. Шкляр); *Спершу вони побачили **хмару куряви**, яка швидко наближалася в їхній бік, а потім із тієї хмари вихопилося кільканадцять вершників* (В. Шкляр) та ін.);

б) з прикметниками (дієприкметниками) (*А коли **білий кінь з відливом тьмавого срібла** став гопки, мовби вітаючи всіх красиво **вигнутими передніми ногами**, тоді не в одного стрільця тьохнуло серце* (В. Шкляр) та ін.);

в) з числівниками (*Їхній курінь стояв **за десять верст** від Житомира в селі Вереси…* (В. Шкляр)**; *Одна черга, друга, третя,** *але ніхто з повстанців не звернув на те ані найменшої уваги…* (В. Шкляр) та ін.);

г) з дієсловами (*Та не **кінь** їх **ошелешив**, хоч було там чому дивуватися – срібний жеребець-араб мав лагідні блакитні очі, а дихав зміїним вогнем, роздуваючи рожеві оксамитові ніздрі, – однак **приголомшив** їх **вершник** на тому коні чи, певніше сказати, **вершниця**, бо то **була дівчина** із золотою косою, що **спадала на** ліве **плече** з-під козацької смушевої шапки* (В. Шкляр) та ін.).

Таблиця 3

У сучасному мовознавстві дотримуються семирядної системи відмінків:

НАЗИВНИЙ ВІДМІНОК (Н. в.). Його зміст вказує **на наявність, буття предмета** (***Мирон*** *якраз підоспів на тяжкі бої з білими, які розгорілися на початку жовтня* (В. Шкляр); ***Курінь*** *якраз окопався, коли пустився дрібний* ***дощ*** (В. Шкляр); *Знадвору долинув голосний* ***тріск*** (В. Шкляр) та ін.).

Називний відмінок є початковою формою, що протиставляється іншим відмінкам.

РОДОВИЙ ВІДМІНОК (Р. в.). Його зміст вказує на предмет, який є **об'єктом дії** або **носієм атрибутивності:** ***З маківки*** *сивої* ***шапки*** *конусом звисав червоний шлик, і коли кінь, ще гарячий* ***від бігу,*** *крутнувся на місці, дрібно перебираючи стрункими ногами (чи, може, то вершниця навмисне так його розвернула), Мирон прочитав на шлику гасло, написане синім чорнилом: «СМЕРТЬ ВОРОГАМ УКРАЇНИ!»* **(**В. Шкляр**)**; *Козаки загойдались у сідлах* ***від сміху*** **(**В. Шкляр**).**

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК (Д. в.). Його зміст вказує на **предмет, якому адресується дія:** *Вони сиділи у штабі, який розміщався в хаті того священика, що помахав* ***Марусі*** *рукою* (В. Шкляр); *То були стрільці 2-го куреня, яких Станімір вів на допомогу* ***Марусі*** (В. Шкляр); *Він не втручався в балачку, бо ще на передобідній нараді сказав, що все передасть* ***Зеленому,*** *нехай сам вирішує* (В. Шкляр).

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК (З. в.). Його зміст вказує на **предмет як на об'єкт дії:** *Тепер усі вони заново втупилися в неї, заново побачили це зовсім юне* ***обличчя*** *– вилицювате, з легким ластовинням на прямому носі, з повними вустами, над кутиком яких темніла родимка-мушка* (В. Шкляр); *Він думав, що ніколи не збагне* ***Марусю*** *сповна* (В. Шкляр);

– Василь Матіяш, – глянула вона ***на козака,*** *що взяв у неї поводи* **(**В. Шкляр**)**; *Вони запроторили* ***жінку з дитиною*** *до Лук'янівської тюрми, щоб узяти на гачок отамана* (В. Шкляр) та ін.

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК (О. в). Його зміст вказує на **предмет як на діючий об'єкт:** *Із церкви вийшов священик. Він подивився у їхній бік і, мабуть, упізнав Марусю, бо помахав їй* ***рукою*** **(**В. Шкляр**)**;

Маруся зухвало помахала запаленою ***хустиною*** *перед носами отаманів, потім взяла вогонь у руки й зібгала в долонях* **(**В. Шкляр**)**;

Перекинувши карабін із-за спини на плече, дівчина стала ***перед сотником Станіміром*** **(**В. Шкляр**)** та ін.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК (М. в.) Його зміст вказує на **предмет як на місце дії:** *Козаки загойдались* ***у сідлах*** *від сміху* (В. Шкляр); *Решта вершників теж були* ***на*** *добрих* ***конях,*** *зодягнуті хто в чому – від світло-зеленого френча англійського крою до сірої свити, хто в папасі, хто простоволосий, але всі веселі й усміхнені, тільки зуби блищали* ***на*** *засмалених сонцем і нічними багаттями* ***лицях*** **(**В. Шкляр**)** та ін.

КЛИЧНИЙ ВІДМІНОК (К. в.). Його зміст вказує на адресата:

– Отче, *– сказав Станімір. – Ваш син ще замалий* (В. Шкляр);

– Пане сотнику, *я вас прошу!* (В. Шкляр);

Мамо рідна*, що ж він, глухонімий, міг там почути?* (В. Шкляр) та ін.

Таблиця 4

ВІДМІНКИ – грамеми багатозначні, однозначних відмінків в українській мові немає.

Значення відмінка виявляється в контексті і залежить від лексичного значення і синтаксичних властивостей опорного і залежного слова у словосполученні чи реченні.

НАЗИВНИЙ ВІДМІНОК виражає такі значення:

– суб'єкта дії (підмет двоскладних і **головний член односкладних називних речень)**: ***Маруся*** *подумала, що* ***пасічник Глухенький*** *сказав їй зовсім не те, що вона зрозуміла з його жестів* (В. Шкляр); ***Небо*** *було захмарене, але ці високі* ***хмари*** *вже не захищали землю від холоду* (В. Шкляр); ***Бердичівські*** *обіцяють допомогти навіть боєприпасами* (В. Шкляр). ***Київ. Сонце.***

– об'єкта дії (підмет у пасивних конструкціях): ***Дипломи*** *вручено здобувачам вищої освіти.* ***Школа*** *буде відремонтована.*

– ознаки предмета (*предикативної* – у складі іменного присудка: *Київ –* ***столиця*** *України;* ***атрибутивної*** *– у складі прикладки:* ***Київ*** *– столиця України* **).**

РОДОВИЙ ВІДМІНОК виражає такі значення:

– об'єкта дії (у реченні ці словоформи виконують роль додатка): *Бджоли давно вже не робили* ***обльоту…***(В. Шкляр);

– суб'єкта дії (суб'єктне значення виражається словоформою у функції додатка, але за допомогою трансформації набуває суб'єктного значення): *наказ* (*кого?) командира – командир наказав;*

– ознаки предмета (атрибутивної): *будинок* (який?) *із цегли, пора цвітіння;*

– обставини дії (словоформи із цим значенням виконують у реченні ролі різних обставин): *подобався* (якою мірою?) *до нестями; малює* (відколи?) *з дитинства; жити* (де?) *біля Карпат.* ***Серед*** *пожухлих* ***стерень*** *туди тяглася широченька доріжка, і ми, пам'ятаючи напучення отця Тимофія, сміливо попрямували нею* ***у бік кордону****, забувши євангельське застереження, що широка дорога веде до загибелі* (В. Шкляр).

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК виражає такі значення:

– об'єкта дії (у реченні ці словоформи виконують роль додатка): *Допомагати* (кому?) ***дітям;***

– суб'єкта дії (це значення виражається додатками безособових речень і встановлюється трансформацією цих речень в особові) : (кому?) ***Синові***

виповнилося двадцять років (Син має двадцять років);

– **ознаки предмета (атрибутивної; ці словоформи виконують у реченні роль означення):** *Вибирайте лижі* (які?) *пропорційні* ***зросту.***

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК виражає такі значення:

– **об'єкта дії (безприйменникові словоформи** з цим значенням виконують функцію **прямого додатка при присудку; прийменникові –** вживаються у функції **непрямого додатка):** *Виявилося, що отець Софроній чув* ***про*** *те* ***знамення*** *з перших вуст…* (В. Шкляр); *Сьогодні ми повинні думати* ***про майбутнє*** *України;*

– **обставини дії** (**це значення виражається словоформами, вжитими у ролі обставини до присудка**): *поїхати (куди?) в Карпати*

– **ознаки предмета (атрибутивної; словоформи виконують роль означень):** *дорога* (яка?) *на Крим.*

Для **знахідного відмінка** центральним є **значення об'єкта**, і цим він протистоїть **називному відмінку**, що **виражає значення суб'єкта.**

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК характеризується такими значеннями:

- **ознаки предмета (атрибутивної і предикативної; словоформи в О. в. у реченні є означеннями та іменними часинами складеного іменного присудка):** *дівчина* (яка?) *з косою*; *Хай по лісах, але живуть ще острівці нашої затільної держави, де гуляють* ***хлопці з тризубами*** *на рукавах* (В. Шкляр); …А ти, молодице, вже ***бабою стала***! – звернулася Танасиха до матері (В. Шкляр);

- **обставини дії (у реченні ці словоформи виконують роль обставин):** ***За лісом*** *вони попрощалися* (В. Шкляр); *Гнилий Тікич протікав* ***попід лісом,*** *Гнилим його назвали ще тоді, як затхнулась у річці вода від татарської крові…* (В. Шкляр); *На ніч брав мороз, він похрускував* ***під копитами*** *Мудея, іноді озивався сухим тріском у стовбурах дерев, і тріск той перекочувався* ***лісом****, як весняний крик деркача* (В. Шкляр);

- **об'єкта дії** (**для іменників у цій відмінковій формі характерна синтаксична роль додатка**): *оточити* (чим?) *любов'ю (увагою); скористатися* (чим?) *порадою; покрита* (чим?) *хустинкою; працювати* (над чим?) *над твором. Усе тут покрите великою* ***тайною*** (В. Шкляр) та ін.;

– **суб'єкта дії (тільки у пасивних конструкціях; виконують роль додатків, що називають суб'єкта дії):** *Роман «Чорний ворон» написаний* ***Василем Шкляром.***

Для орудного відмінка, як і для родового, характерні всі різновиди семантико-граматичних значень, центральними з-поміж яких є означальне й обставинне, периферійне – об'єктне й суб'єктне.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК виражає значення:

– обставини дії (ці словоформи виконують у реченні роль різних обставин): *Лежав горілиць* ***на землі,*** *тупий загуслий біль підказував, що він ще живий, проте звестись на ноги не міг* (В. Шкляр); *Побачивши мене, вони поклали його* ***на землю*** (В. Шкляр);

Це коли ти ***по правді*** *живеш, тобі таке й на думку не прийде* (В. Шкляр);

– ознаки предмета (атрибутивної; словоформи є означеннями в реченні): *кінь* (який?) *сірий у яблуках; подруга* (яка?) *по університету; тривога (яка?) на серці;*

– об'єкта дії (характерна синтаксична роль додатка): **…***коли буде готовність і в партизанських лавах, і в українському війську, яке з дозволу поляків уже начебто зосереджувалося* ***біля кордону*** *…* (В. Шкляр);

розумітися (на чому?) *на музиці; зосередитися* (на чому?) *читанні твору (вивченні категорії відмінка* і т. ін.).

У сучасній українській мові **місцевий відмінок позбавлений суб'єктного значення.** Центральним для цього відмінка є значення **обставинне** й **означальне.**

КЛИЧНИЙ ВІДМІНОК має значення:

– суб'єкта, до якого звертаються:

Даруйте, ***пане отамане,*** *сказали краматорі, і прийміть від нас коровай, десять мішків борошна, п'ять мішків цукру та солі трохи…* (В. Шкляр);

– об'єкта дії (адресата): *Та замість того, щоб усміхнутися дружньо, вони дивилися на мене зловтішно (браво, отамане, браво!) і навіть глумливо (дай я тебе обніму,* ***пане-брате****!)* (В. Шкляр) та ін.

Практичне заняття 5

ТЕМА: ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

ПЛАН

1. Принципи поділу іменників на відміни.
2. Система закінчень іменників І відміни:

а) парадигма іменників твердої групи;

б) парадигма іменників м'якої групи;

в) парадигма іменників мішаної групи.

3. Система закінчень іменників ІІ відміни:

а) парадигма іменників твердої групи;

б) парадигма іменників м'якої групи;

в) парадигма іменників мішаної групи.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

6. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови:

Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

4. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

5. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

3. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К., 2009. 554 с.

4. Словник труднощів української мови / За ред. С. Я. Єрмоленко. К. 1989. 336 с.

5. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

6. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Виконати вправи 216, 217, (*Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. С. 78 – 79).*

**Виконуючи вправи 216 і 217, користуйтеся орфографічним словником* (Орфографічний словник української мови / Уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак та ін. К., 1999. 989 с.).

Завдання 2. У поданому тексті підкреслити іменники I і II відміни та визначити у них флексію і рід.

**(Номер варіанта відповідає номеру за списком в академічному журналі)*

В-1. Ось мені вже сто, а то й більше літ, і лину я над землею рідною, як дух невтоленний, далі й далі, і перед очима моїми постають численні безлюдні городи й замки, порожні вали, колись висипані працею людською, як гори й пагорби. Всі вони правлять тепер за пристанище і поселення не людей, а тільки диких звірів. Я побачив, що колишні неприступні твердині – Одні стоять малолюдні, інші зовсім спустошіли – розруйновані, засипані землею, заплісняві, зарослі бур'янами і повні лиш черви, зміїв, усякого гаддя, що там кублиться. Роздивившись, побачив я покриті мохом, очеретом і зіллям просторі тогобічні українські поля і розлогі долини, ліси й

великі сади, красні діброви й річки, стави й занедбані озера. І це був той край, який правдиво колись, уже шкодуючи про втрату його, називали й проголошували пани раєм світу, був він колись для них мовби друга земля обітована, що спливала молоком і медом (а меду ж, відомо, не їсти, поки не передавиш бджілок!). Бачив я, окрім того, в різних місцях багато людських кісток, сухих і голих, вкритих самим лиш небом. Я питав тоді себе; «Хто се? І чому се так?» І ніхто мені не вмів відповісти, бо ж знав я все лиш сам – один (П. Загребельний).

В-2. Та чи й був насправді Самійло Величко? Де він родився, де ріс і вчився, де його могила? Шкода мовити! Може, то тільки й знання, як і я сам тепер, проживши понад сто двадцять літ, з яких першу половину пройшов земною путтю, а другу – сповненим пристрасті шляхом, де зустрічаються природа й дух, темне руйнівне могуття і світла сила, що поєднує і підтримує людей, благословення небес і безодні юдолі.

Мої думки губляться в просторі, як згубилися всі мої листи й універсали, щоб згодом намножилися вигадані й підроблені. Безпомічність сили. А силу ж здобув не в спадок, а нелюдським напруженням волі, переступивши походження, здолавши безрідність і смуток часів. Кіммерійці, сармати, парфяни, скіфи, Азія і Європа в моїй крові, дикий шал степів і монастирський ригоризм Європи. Я живу в оповіді, я веду лік часові не роками власними, а тими подіями, якими значаться тяжкі випробування, крізь які мав пройти не тільки я

сам, не тільки народ мій, а головна мисль життя мого власного і мого народу (П. Загребельний).

В-3. Далі було як? Я розпочав велику війну. Дієписці зобразили се так, буцімто Хмельницький, розгнівавшись за те, що в нього відняли вітцівський хутір, зібрав козацьке військо і виступив проти панства. Отож; Хмельницького образили – і він кинувся в биятику. А може, образи завдали мені саме тому, що мав я намір піти супроти шляхти, що були в мене наміри зухвалі й задуми великі? Але ті, хто писав про мене, не мали великих задумів і не відали, що то є, – як же могли збагнути мою душу? Людина народжується малою та обмеженою, і коли опиняється перед чимось великим, то мерщій намагається убгати його в звичні для себе виміри. Не зупиняється навіть перед нищенням. Може, так сталося й зі мною? Мене нищили в своїх писаннях усі справоздавці мого часу, і не важило, ворожі вони були чи прихильні, – я народжувався й гинув навіть у народному слові, в піснях поетів і на сторінках книг, які будуть написані ще й через віки. Хто писав про мене – можна б назвати бодай сучасних мені (П. Загребельний).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. За яким принципом здійснюють поділ іменників на відміни в сучасній українській літературній мові?
2. Які закінчення властиві іменникам І відміни м'якої групи? Відповідь проілюструйте прикладами.

3. Які закінчення властиві іменникам І відміни твердої групи? Наведіть приклади.

4. Які закінчення властиві іменникам І відміни мішаної групи? Відповідь проілюструйте прикладами.

5. Які закінчення властиві іменникам ІІ відміни м'якої групи? Відповідь проілюструйте прикладами.

6. Які закінчення властиві іменникам ІІ відміни твердої групи? Наведіть приклади.

7. Які закінчення властиві іменникам ІІ відміни мішаної групи? Відповідь проілюструйте прикладами.

8. Яким іменникам ІІ відміни у родовому відмінку властиві закінчення **-у (-ю)** ? Відповідь проілюструйте прикладами.

9. Яким іменникам ІІ відміни у родовому відмінку властиві закінчення **-а (-я)** ? Відповідь проілюструйте прикладами.

Практичне заняття 6

ТЕМА: ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР ІМЕННИКІВ

ПЛАН

4. Відмінкові форми іменників III відміни.
5. Система закінчень іменників IV відміни.
6. Відмінювання іменників множинної форми та прикметникового походження.
7. Морфологічний розбір іменників.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.
2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

4. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

5. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник. К., 1995. 192 с.

3. Орфографічний словник української мови / Уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак та ін. К., 1999. 989 с.

4. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К., 2009. 554 с.

5. Українська мова : Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

6. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Виконати вправу 219 (*Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. С. 79).*

Завдання 2. Виписати з тексту десять іменників різних лексико-граматичних розрядів і виконати морфологічний розбір їх за схемою.

(Схема морфологічного розбору іменника:

1. Слово, яке аналізується. 2. Частина мови. 3. Початкова форма. 4. Лексико-граматичні розряди (*власна чи загальна назва; назва істоти чи неістоти; позначає абстрактне чи конкретне поняття; збірний, одиничний, матеріально-речовинний*). 5. Рід. 6. Число. 7. Відмінок. 8. Відміна. 9. Група. 10. Синтаксична роль. 11. Спосіб творення)

В-1. Прапорщик, мовчазний чоловічина в баранячій шапці, ішов позаду, його неважко було спекатися, але це могло окошитися на стрільцях, котрі залишилися біля Думи. Мабуть, це й мав на увазі полковник Стессель, коли приставляв до них лише одного конвойника.

На Великій Володимирській вони побачили, що містом пересуваються військові частини. На Бібіківський бульвар перед ними завернув якийсь український відділ кінноти. Прапорщик раптом сказав, що він далі не піде, бо не хоче напоротися на петлюрівців – нехай двоє дужчих ідуть по речі, а він із кульгавим почекають їх біля Педагогічного музею.

Осип з Мироном наддали кроку. Опинившись на волі, вони помчали б до двірця щодуху, але не хотіли привертати до себе увагу. Та вже на розі бульвару й вулиці Пирогова їх перепинили денікінці. Не слухаючи ніяких пояснень («Ми вас нє панімаєм!»), взяли під варту й погнали в бік Безаківської. Немає лиха без добра – бранців допровадили на двірець, куди вже підтяглося чимало білого війська (В. Шкляр).

В-2. Було далеко за північ. Галицькі курені, не відаючи, що коїться в місті, спокійно спали у пристанційних бараках. Осипа з Мироном завели до почекальні двірця, поставили біля великого вікна, що виходило на перон, і залишили під наглядом вартового.

Денікінці почали роззброювати сонних стрільців.

Зчинився страшенний гамір, та це вже був алярм переможених.

Вартовий, розминаючи в пальцях цигарку, запитав, чи немає в них сірників. Є, сказав Мирон і впритул підійшов до конвойника. Осип тільки почув неприємний хрускіт шийного хребта, як Мирон уже посадив денікінця під стіну. Сердега був схожий на живого чоловіка, який, наморившись, сів на підлогу подрімати. Повернута набік і схилена на плече голова мала природний вигляд для сплячого.

Бігти до штабу було не з руки, з того боку крутилося повно денікінців, тому Мирон з Осипом вискочили через вікно на перон, де стояли їхні вагони. В одному з них вони знайшли начальника оперативного відділу 3-го корпусу сотника Купчанка. Станімір передав йому наказ отамана Льобковіца: негайно всі транспорти гнати на Фастів (В. Шкляр).

В-3. Однак «свої люди» з київського підпілля переказали, що втікати зараз не варто, бо, гляди, наше військо знов поверне на Київ, і тоді полонені, озброївшись із допомогою повстанців, ударять разом з ними на ворога з тилу. Тож терпіть, поки терпиться.

Не так, як усім, терпілося Миронові Гірняку. Станімір як у воду дивився, коли казав, що той «бик» захоче помститися. Мирона зачинили окремо від усіх у якомусь хлівчику з маленьким, як долоня, віконцем і зодягли на нього старезні іржаві пута, що їх, мабуть, носив ще Кармелюк. Чи, може, вони тут зосталися від якогось столітнього варнака, що, бідний, помер у неволі, бо таких кайданів Мирон ще не бачив. Товстелезний ланцюг, масивне обіддя, залізна колодка, замок у якій відчинявся більшим ключем, ніж київська ратуша. У тих путах Мирон ледве пересував ногами.

На роботи його з таким причандалом не виганяли, але з хлівчика Мирон виходив коли хотів. Далеко пута не волочив, сідав на вичовгану колоду, що лежала тут, мабуть, ще від тих-таки петровських часів, і дивився у бік Дніпра, якого не видно було за бараками, поглядав на браму, де завжди крутилися вартові в червоних погонах (В. Шкляр).

В-4. Усі подивилися на хорунжого Романа Зеленого, мовляв, кому ж, як не тобі, брате, іти до батька-отамана з такою чолобитною: Зелений Зеленому не відмовить. Хорунжий подякував товариству за честь, піти з ним у Трипілля ще зголосився Василь Гречаник, який, виявилося, давно запасся кусачками, і тієї ж ночі вони вирушили в дорогу. У загорожі з колючого дроту прорізали кусачками такий акуратний лаз, що його й удень ніхто не помітив.

Старшини нічого не казали стрільцям, які жили в окремих бараках. Вирішили не загадувати поготівля до втечі, поки не повернуться посланці від отамана Зеленого й не скажуть, як діяти далі. Виглядали їх, як на голках, бо всяке могло підстерегти гінців у дорозі. Але через два дні Зелений із Гречаником повернулися. Прибилися до старшинського бараку знов-таки серед ночі й сказали, що батько-отаман зробить усе, що треба. Післязавтра увечері всі мусять бути готові, до них вишлють не тільки провідників, а й охорону.

– То ви бачили самого отамана Зеленого? – з недовірою спитав старший десятник Орест Присяжнюк (В. Шкляр).

В-5. Що отаман мудрий, то вже видно було з того, що призначив він операцію на суботу, наче знав заведенцію табірного коменданта – полковник Осліковський щосуботи від'їздив до Києва й повертався в неділю увечері або в понеділок уранці. Табірна охорона, користуючись такою нагодою, пиячила до запаморочення.

Тільки в суботу ввечері сотенні сказали стрільцям, щоб усі приготувалися, через годину тікаємо. Петрові Гультайчуку та Михасеві Проціву на їхнє-таки прохання було доручено заопікуватися поручником Гірняком. Усе грало їм на руку: випала темна ніч, денікінці кубрячили в цегляній касарні, лише три стійчики чатували харчові гамазеї та ще двоє пантрували браму. Але втікати через браму ніхто не збирався, «ворота» ладувалися у дротяній огорожі з північного боку від лісу. Саме в лісі на втікачів мали чекати люди Зеленого. До табору ще мусив зайти мобілізований з українців денікінець, котрий таємно працював на отамана, і подати сигнал до втечі.

Близько сьомої вечора сталася перша несподіванка. До бараку, в якому тулилася третя сотня, несподівано підійшов конвой і погнав стрільців на станцію розвантажувати вагони. Переносити втечу не було як – так само нежданo-негадано їх могли будь-коли погнати до потяга й відпровадити на Донбас (В. Шкляр).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку систему флексій мають іменники III відміни? Наведіть приклади.

2. У яких відмінкових формах в іменниках третьої відміни подовжуються приголосні? Наведіть приклади.

3. Які закінчення властиві іменникам IV відміни? Наведіть приклади.

4. Які особливості відмінювання іменників, що мають тільки множинну форму? Наведіть приклади.

5. Яким іменникам властива нульова словозміна? Відповідь проілюструйте прикладами.

6. Які іменники мають часткові / повні ознаки прикметникової словозміни? Відповідь проілюструйте прикладами.

6. Які лексико-граматичні розряди іменників виділяють у сучасній українській мові?

7. Якими засобами у сучасній українській мові визначають рід іменників?

8. Які іменники мають форми однини і множини?

9. Які іменники належать до *сингулятивів / плюративів*?

10. Які значення виражають відмінки у контексті?

Таблиця 1

За **характером основ** і **відмінкових закінчень** змінювані іменники у сучасній українській мові поділяють на чотири відміни.

До **ПЕРШОЇ ВІДМІНИ** належать іменники жіночого, чоловічого, подвійного (чоловічого і жіночого) роду із закінченням **-а (-я)** у називному відмінку однини (*Микола, тиша, рілля, земля, лівша, суддя* та ін.).

До **ДРУГОЇ ВІДМІНИ** належать іменники:

– **чоловічого роду** із нульовим закінченням у називному відмінку однини (*мир, дуб, стіл, день, дим, кінь, степ* та ін.) і закінченням **-о** (*Дніпро, Михайло, батько, дядько* та ін.);

– **середнього роду** із закінченням **-о, -е, -а (-я)** у називному відмінку однини (*полотно, перо, сонце, поле, море, життя, колосся, піддашшя* та ін.).

До **ТРЕТЬОЇ ВІДМІНИ** належать іменники **жіночого роду**:

– із нульовим закінченням у називному відмінку однини (*вісь, радість, тінь, доповідь, любов, тінь, ніч, кров, піч, осінь, зустріч* та ін.);

– *мати,* який у називному відмінку однини має закінчення **–и.**

До **ЧЕТВЕРТОЇ ВІДМІНИ** належать іменники середнього роду:

– на **-а (-я),** які у непрямих відмінках, крім знахідного та орудного, мають основи на **–ат- (-ят-):** *теля (тел-ят-и,тел-ят-і, тел-я, тел-ям, (на) тел-ят-і, тел-я), курча, лоша* та ін.;

– на **-я,** які у непрямих відмінках мають основи із суфіксом **-ен** (*ім'я, ім-ен-і* **й** *ім'я, ім-ен-і, ім'я, ім-ен-ем* **й** *ім'-ям, (по) ім-ен-і, ім-ен-е* **й** *ім'-я*).

Таблиця 2

НЕВІДМІНЮВАНІ ІМЕННИКИ:

1) загальні назви іншомовного походження з кінцевими:

- **-а (-я)** *(амплуа, буржуа, па, Нікарагуа, бра* та ін.);
- **-о** (*адажіо, бароко, кіно, Онтаріо, Осло, Токіо* та ін.);
- **-у (-ю)** (*кенгуру, какаду, фрау, меню, рагу* та ін.);
- **-е (-є)** (*алоє, ательє, резюме, турне,* та ін.);
- **і** (*дебрі, леді, жалюзі, коллі, колібрі,* та ін.);

2) іншомовні загальні назви осіб жіночої статі, імена та прізвища (*Жаклін, місіс, мадам, Мерседес, Джонсон* та ін.);

3) французькі імена та прізвища з кінцевим наголошеним -а, -я (*Нона, Золя, Ніколя* та ін.);

4) російські прізвища на -их, -ово (*Черних, Дурново* та ін.);

5) українські жіночі прізвища на -о і приголосні (Степаненко, Шевченко, Грищук, Тимчук та ін.);

6) іншомовні топоніми на -а, що виступають у певних словосполученнях (*у штаті Невада, на острові Роротонга* та ін.).

Практичне заняття № 7

ТЕМА: ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. РОЗРЯДИ ПРИКМЕТНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

ПЛАН

1. Прикметник як частина мови. Загальнокатегоріальне значення, морфологічні ознаки та синтаксична роль прикметників.

3. Розряди прикметників за значенням:

а) якісні прикметники; якісно-відносні прикметники;

б) відносні прикметники; відносно-якісні прикметники;

в) присвійні прикметники; присвійно-якісні та присвійно-відносні прикметники.

4. Ступені порівняння якісних прикметників.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Граматика сучасної української літературної. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. К., 2017. 752 с.

3. Кононенко І. В. Прикметник у слов'янських мовах. Монографія. К. : ВПЦ «Київський університет», 2009. 495 с.

4. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

5. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

6. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Підготувати конспекти статей

1. Алефіренко Л. Б. Лексико-словотвірна синоніміка прикметників // Мовознавство. 1980. № 5. С. 61 – 65.

2. Тимкової В. А. Семантична неоднорідність двовалентних предикатів якості // Мовознавство. 1999. № 1. С. 21–27.

ІІ. Визначити розрядами прикметників за значенням та визначити їхню синтаксичну функцію.

Від 10 якісних прикметників утворити усі можливі форми ступенів порівняння.

В-1. Море насилало на суходіл пронизливу вільготність. В холодних мокрих сутінках тинялися по набережній люди, купчилися під ліхтарями, розходилися, щоб знову зібратися в світляному колі, глянути одне на одного, постояти, викурити цигарку, подивитися на темне море. Отаві не хотілося знов до людей. Відпочити в самотині – єдине, чого тепер бажав. Тому відразу звернув убік, повз знайомий старий платан, по вимощеній білими плитками доріжці побрався в мовчазну пітьму. Про те, що сталося в кафе, не думав. Дивна порожнеча була в нього в грудях, у голові, йшов швидко, широкі білі плити твердо слалися йому під ноги, ззаду долинали до нього уривки людських розмов, накочувалися раз по раз пошуми моря, але чим далі він ішов, тим більша й більша тиша залягала в нього за плечима, тільки ще дихало спроквола десь далеко море та стукали по твердих плитах підбори його черевиків: стук-стук!

І враз до нечастого стуку його підборів долучився новий звук, квапливий, знервований, ще далекий, але виразний і чіткий: тук-тук-тук! Так наче хтось наздоганяв його. Не зовсім приємне відчуття, коли в темряві, на пустельній дорозі, наздоганяє тебе хтось невідомий. До того ж Отаві аж ніяк не хотілося, щоб хтось порушував його самотність. Тому він наддав ходи, хоча й так був певний, що навряд чи зможе будь-хто наздогнати його. Хіба що матиме ще довші ноги (П. Загребельний).

В-2. Велетенський чоловік з побитим крутою сивизною диким заростом на голові й на обличчі, прикритий спереду шкурою тура, зачепленою грубим ременем за схожу на стовбур старого дуба шию, чаклував над полум'ям. Червоне, жовте, сизе, а то зненацька шугне звідти чорне і злякано сховається за миготливу червоність, бузкова каламуть розчиняється в ніжній синяві, – барви народжувалися, вигравали, мінилися, барви жили буйним, веселим життям спершу в горні, потім на обличчі, на широких дідових руках, на всій його могутній постаті, а відтак пливли на Сивоока, проходили крізь нього, і він відчував, що починає жити цими барвами, оцими вогняними спалахами в задимленій хижі, а ще він жив відвагою такою самою, як та, що була в дідовихруках, коли вони без страху занурювалися в нуртовисько полум'я і дістлвали звідти зацілювані вогнем дивні речі, що світилися барвами, ще несподіванішими й яснішими, ніж бачив хлопець на землі й на небі.

Дід був – Родим, а він – Сивоок. Це сприймалося як даність, це починалося ще з непам'яті так само, як полум'я, як дідові руки, як податлива глина в тих руках, як веселковість барв, серед якої виростав малий (П. Загребельний).

В-3. Родим не казав Сивоокові ніколи нічого, не пояснював, що діється в полум'ї і на глині, на яку крізь соломинки, вставлені в турячі роги з краскою, накраплювалися співучі барви. Не почув з його уст малий назви жодного бога, але незабаром знав уже всіх, вловивши то раз, то вдруге з уст заброд-купців, які торгувалися з Родимом за його посуд і за його богів, і вже знав, що отой чотирилиций, скупчений у

мудрості своїх чотирьохликів, повернутих на всі чотири сторони світу, – Світовид, а той гнівливий, іскряно-жовтий – то бог блискавиць Перун, а зелений, мов причаєність лісових гущавин, – пастуший покровитель Велес, а той надутий, мов купка, широконіздрий, з жадібними очима – то Сварог, верховний бог неба і світу; найліпший же для Сивоока видавався Ярило, господар всього плодючого й родючого, щедрий, всемогутній мідяноголий бог, заквітчаний таким веселим зелом, яке нікому й не снилося. Сивоок довго не міг збагнути, чому найближче до серця йому саме цей бог, і тільки згодом, якось випадком, підгледівши, як Родим з особливою старанністю чаклує над новим Ярилом, побачив: підгледівши, як Родим з особливою старанністю чаклує над новим Ярилом, побачив: дід дає богові своє поличчя!

В цьому Сивоок не вбачав нічого дивного, бо вже давно запримітив спільність між богами і дідом Родимом. Мовчали боги, мовчав і Родим (П. Загребельний).

В-4. Як той чорний крук, визирав у темряві, де лежали Родимові боги. Чи наділений був од свого Христа даром, чи мав надзвичайно вигострене око на все, що недбало лежить, а чи просто хтось заздалегідь намовив його, підказав?

Хоч як воно там було, а тільки понурий заброда, вигукнувши свої слова про нищення, спрямувався одразу до кутка, де зберігалося дороге Родимові його працею, вмінням, надто ж – вірою, успадкованою від предків, які ще й з могил керували всіма живущими, направляли їхні дії і душі. Чорний плутався в довгій своїй

киреї, поки він зумів ступнути раз, його поплічники, певно, вже набувши попередньо відповідного вміння, миттю сипнули з двох боків, завирували по хижі, ламали все, трощили, нищили.

– Не руш! – страшним голосом гукнув Родим і з нелюдським стогоном похилився на чорного, заносячи свій широкий меч, заносячи не нагально, як тоді, коли боронився від настирливих зайд-купців, а мовби намірюючись тільки відлякати напасників, примусити їх схаменутися, відступити, поки не пізно. Але згубним виявився Родимів намір. Ще не встигла рука його підняти меча догори, ще повільно рухалася вона, описуючи велику дугу, як раптом позаду, не примічений ні Родимом, ні навіть Сивооком, який, здавалося, не випускав з ока нічого, що діялося внизу, меч блиснув коротко й зловісно, і Сивоок з жахом побачив, як Родимова правиця, мов у кошмарному видінні, відокремилася від тіла і разом з мечем зів'яло впала на землю. Тоді набігло ще кілька ззаду й з боків, зблиснули мечі, сталася колотнеча, а коли все розскочилося, Родима не було, тільки темніло щось на долівці, велике й нерухоме (П. Загребельний).

В-5. Один був мов веселе палахкотюче полум'я, другий – темний, ніби земний кряж, один, здавалося, ще й не усвідомлював до пуття, на що зважився, другий трактував сутичку поважно, бо вже раз він став до бою, то мав бути бій, мав тут бути переможений і переможець, один мав піти собі далі, як і досі ходив вільно й незалежно, а другий лягти, може, й довіку. По тому, як напружилися м'язи на могутній шиї в Бутеня, як виставив він на супротивника свої

неосяжні роги, можна було не мати ніякого сумніву щодо перебігу сутички, і Сивоок немало дивувався легковажності Рудевій. А той і собі надувся, напиндючився, наставив свої тонкі ріжки проти замшілого пакілля старого і ще мовби й посунувся трохи наперед, щоб зчепитися в смертельному поєдинку з непереборним досвідченим туром, але в останню мить зненацька стрибнув убік, вихнув якось смішно головою і, видно, й сам не відаючи, що чинить, шпортонув Бутеня рогом в заднє ліве стегно. Він загнав ріг так глибоко, що аж зупинився, переляканий свавільним своїм учинком, але відразу ж схаменувся, рвонувся всім тілом ще більше убік і, проорюючи в заволохатілому стегні Бутеня широку й глибоку борозну, вирвав свою зброю і кинувся навтіч.

Але Бутень не став його переслідувати. Глухо заревівши навздогін своєму ворогові, він тяжко повернувся і посунув до заростів. З широкої рани била густачервона кров. Тур ішов важче й важче, дедалі більше припадав на поранену ногу, але не падав, мабуть, не хотів ганьбитися перед усім турячим племенем, прагнув сховатися з своєю бідою, тому простував до молодих хащів, де знайшов би прихисток, і їжу, і, може, воду (П. Загребельний).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку частину мови називають прикметником?
2. Які морфологічні ознаки властиві прикметнику?
3. Які групи прикметників за походженням виділяють у сучасній українській мові?

4. Які синтаксичні функції виконує прикметник у реченні? Приклади доберіть з творів Тараса Шевченка.

5. Що пов'язує прикметника з іменником?

6. Які лексико-семантичні групи прикметників виділяють у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів Тараса Шевченка.

7. Які прикметники називаються якісними?

8. Які лексико-семантичні групи якісних прикметників виділяють у сучасній українській мові?

9. Чим якісні прикметники відрізняються від відносних та присвійних?

10. Як утворюється синтетична форма вищого та найвищого ступенів порівняння?

11. Як утворюється аналітична форма вищого та найвищого ступенів порівняння?

12. Які якісні прикметники не утворюють ступені порівняння?

13. Які прикметники називаються відносними?

14. Як утворюються відносні прикметники?

15. Які лексико-семантичні групи відносних прикметників виділяють у сучасній українській мові?

16. Які прикметники називаються присвійними?

17. Як утворюються присвійні прикметники?

Таблиця 1

ПРИКМЕТНИК – це частина мови, що виражає постійну (статичну) ознаку предмета, граматично виявлену в категоріях роду, числа і відмінка [ГУМ, 2010. С. 190].

ПРИКМЕТНИК – самостійна частина мови, до якої належать слова семантичної категорії статичної (непроцесуальної) ознаки предмета, що виражається словозмінними, синтаксично залежними від іменника, морфологічними категоріями роду, числа, відмінка [СУМ, 2013. С. 312].

Вираження ознаки через **зв'язок з предметом** є **категоріальною собливістю прикметника**.

Семантика статичної (непроцесуальної) ознаки прикметника входить до міжчастиномовної семантичної категорії ознаки, але відрізняється за морфологічними і функціональними характеристиками від семантики інших частин мови на позначення ознаки, зокрема:

іменників – можуть виражати семантику статичної ознаки, але незалежно від носія цієї ознаки; **передають опредметнену ознаку,** наприклад: *радість, молодість, старість* та ін.;

дієслів – виражають процесуальну (динамічну) ознаку предмета, для якої характерна часова протяжність (*зеленіти – (вона) зеленіє, зеленіла, зеленітиме* та ін.);

прислівників – мають значення статичної ознаки процесу або іншої непроцесуальної ознаки (*працюю наполегливо, занадто веселий, дуже цікаво* та ін.)

Таблиця 2

СИНТАКСИЧНІ ФУНКЦІЇ ПРИКМЕТНИКА випливають з властивого йому категоріального значення. Основною з них є **атрибутивна**: вступаючи в синтаксичний зв'язок з іменником і узгоджуючись з ним у роді, числі й відмінку, прикметник виступає у структурі речення **означенням.** Наприклад:

*А онде, онде за Дніпром, / На пригорі, ніби капличка, / **Козацька** церква **невеличка** / Стоїть з похиленим хрестом* (Т. Шевченко); *Стоїть в селі Суботові / На горі високій/ Домовина України, / **Широка, глибока*** (Т. Шевченко); *Так і виросла / Ганна кароока,/ Як тополя серед поля, / **Гнучка*** та ***висока*** (Т. Шевченко) та ін.

Виступаючи в ролі **іменної частини складеного іменного присудка,** прикметник виражає ознаку підмета і бере участь у структурній організації речення – **предикативна функція прикметника**. Наприклад: *А воно таке **маленьке,** Воно ще й не лазить! І коли-то воно буде / Гратись і промовить Слово мамо. Великеє, / Найкращеє слово!*(Т. Шевченко); *Не треба мені вашого добра; я і без нього була б **щаслива**, якби ви не забули бідної Стехи і тоді, коли зробитесь великим паном*(Т. Шевченко); *Ні, чорнявий не убитий, Він **живий, здоровий**...* (Т. Шевченко) та ін.

Іноді вторинну предикативну функцію прикметник виконує в **подвійному присудку** (складається з двох самостійних компонентів, які вступають у бінарний зв'язок з підметом): *Сумний і невеселий сидів сотник Микита Уласович Забрьоха* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Субстантивований прикметник може виконувати роль **підмета** або **додатка**, наприклад: *Ні, **чорнявий** не убитий, Він живий, здоровий...* (Т. Шевченко); *На світі вже давно ведеться, що **нижчий** перед **вищим** гнеться...* (Л. Глібов); *Удовиця у м'ясниці / Сина привела / Вигодувала **малого**, / До школи дала* (Т. Шевченко) та ін.

Таблиця 3

Кожен предмет має ознаки, які виділяють його з-поміж інших предметів.

Ознаки передають різні значення, зокрема:

колір: *І вам слава,* ***сині*** *гори,/ Кригою окуті,/ І вам, лицарі великі,/Богом не забуті* (Т. Шевченко); *А Дніпр мов підслухав: широкий та* ***синій****, Підняв гори-хвилі* (Т. Шевченко); *Як понесе з України У* ***синє*** *море Кров ворожу...*(Т. Шевченко); *Жниці з піснями зайшли у двір, а на дворі уже, на* ***зеленому*** *спориші, буларозстелена велика* ***біла*** *скатертина* (Т. Шевченко);

розмір: *Подивіться на рай тихий,/На свою країну,/Полюбіте щирим серцем/* ***Велику*** *руїну…*(Т. Шевченко); Слава тобі, Гамалія, /На ввесь світ ***великий,*** /На ввесь світ ***великий,***/ На всю Україну,/ Що не дав ти запорожцям/ Згинуть на чужині! (Т. Шевченко); *Піде на шлях подивитись, / Поплакати в лози,– / Защебече соловейко – / Сохнуть* ***дрібні*** *сльози* (Т. Шевченко); *Дивлюся на море,* ***широке, глибоке****, / Попливби на той бік – човна не дають* (Т. Шевченко); Стан ***високий***, лист ***широкий***– / Нашо зеленіє? / Кругом поле, як те море / ***Широке*** синіє (Т. Шевченко);

смак:*…І над землею розцвітають зорі,* ***солодкі*** *й жовті, як цукати* (Ліна Костенко); *О, не взискуй* ***гіркого*** *меду слави! Той мед недобрий, від кусючих бджіл* (Ліна Костенко);

зовнішні (внутрішні властивості): *Світе* ***тихий****, краю* ***милий,*** *Моя Україно! За що тебе сплюндровано, За що, мамо, гинеш?* (Т. Шевченко); *Один* ***сліпий,*** *другий* ***кривий,*** */ А третій* ***горбатий./*** *Йшли в Суботов про Богдана/Мирянам співати* (Т. Шевченко); *А на давнім пожарищі Іскра братства тліла, Дотлівала, дожидала Рук* ***твердих*** *та* ***смілих****, – І дождалась...*(Т. Шевченко); *Без золота, без каменю, Без* ***хитрої*** *мови, А* ***голосна*** *та* ***правдива****, Як господа слово* (Т. Шевченко); *А той,* ***тихий*** *та* ***тверезий****,* ***Богобоязливий,*** *Як кішечка, підкрадеться, Вижде* ***нещасливий*** *У тебе час та й запустить Пазурі в печінки, – І не благай: не вимолять Ні діти,*

ні жінка (Т. Шевченко); *Ой виростеш, сину, / За півтора року, / Як княжа дитина, / Як ясен високий,Гнучкий і дебелий, / **Щасливий, веселий** / І не одинокий* (Т. Шевченко);

матеріал: *Коли ви в'їжджаєте в малоросійське село і бачите біля воріт на високому шесті декілька **солом'яних** китиць, це означає, що в селі не піхота, а кавалерія квартирує* (Т. Шевченко); *А цариця свята, знявши **золотий** важкий вінок свій, і завернувши кругом голови як-небудь свою розкішну чорну косу...* (Т. Шевченко);

*На столі лежав **житній** хліб, вполовину покритий тонким білим рушничком, вишитим різними кольоровими шовками; біля хліба стояла **фаянсова** солонка...*(Т. Шевченко);

відношення до простору: *Добре заходились / По **німецькому** показу /І заговорили Так, що й німець не второпа, / Учитель великий, / А не те, щобпрості люде*(Т. Шевченко);*У **венгерській** стороні, у цесарці, за **шляхетською** землею, стоїть гора висока: а втійгорі нора глибока; в норісидить не звір, не птиця – **турецька** цариця* (Т. Шевченко); *Коли ви в'їжджаєте в **малоросійське** село і бачите біля воріт на високому шесті декількасолом'яних китиць, це означає, що в селі не піхота, а кавалерія квартирує*(Т. Шевченко);

часові ознаки: *І широкую долину, / І високую могилу, / І **вечернюю** годину /І що снилось-говорилось /Не забуду я* (Т. Шевченко); *Дні **літні** і довгі вечори **осінні** Марко читав святі книги, а Яким слухав ним і поновлювався духом*(Т. Шевченко);

належність: *А твоя дитина /Ще й до щоглиприкована – /Не неофітновий, / А* апостол *великого / **Христового** слова* (Т. Шевченко); *МіжмістомКременчуком і містом Ромнами лежить великий транспортний, чичумацький, шлях, який називається **Рамодановим** шляхом* (Т. Шевченко); *По йогослідупоїхалиінші чумаки и пробили широку дорогу, і назвали її **Романовим** шляхом* (Т. Шевченко) тощо.

Таблиця 4

ЯКІСНІ ПРИКМЕТНИКИ відтворюють природні властивості предметів; ознаки, передані ними, є безпосередніми й прямими, здатні, як правило, виявлятися з різною мірою або інтенсивністю (*веселий – веселіший – більш веселий;білий – біліший – якнайбільший* та ін.).

Якісні прикметники характеризують такими ознаками:

1) здатністю вступати в антонімічні відношення (*молодий – старий, високий – низький*);

2) здатністю вступати в синонімічні відношення: *добрий – приязний, чуйний, привітний. щирий, прихильний* та ін.;

3) словотворчі зв'язки з прислівниками на **-о, -е** (*тихий – тихо, щедрий – щедро, гарячий – гаряче*);

словотворчі зв'язки з абстрактними іменниками: *молодий – молодість, юний – юність, чорний – чорнота, білий – білизна та ін.*

Якісні прикметники утворюють кілька тематичних груп, виражаючи:

1) **ознаки кольору, розміру, ваги і зовнішніх особливостей предмета, що сприймаються органами зору:** *великий, чорний, червоний, ясний, важкий, круглий;*

2) **ознаки предметів за смаковими якостями і властивостями, що сприймаються органом смаку:** *солодкий, кислий, гіркий, смачний;*

3) **ознаки предметів за фізичними властивостями, що сприймаються органами дотику, слуху, нюху:** *холодний, теплий, пахучий, дзвінкий, твердий, м'який;*

4) **фізичні якості людини та інших істот:** *худий, меткий, стрункий, лисий, здоровий, сліпий, молодий, гарний;*

5) **психічні властивості, особливості характеру та інші ознаки людини**: *добрий, розумний, лагідний, сердитий, тихий, настирливий* та ін.

Таблиця 5

ЯКІСНІ ПРИКМЕТНИКИ передають ознаки, які в різних предметах виявляються неоднаковою мірою.

Вищий ступінь порівняння вказує на те, що в одному з порівнюваних предметів, якість виражена більшою або меншою мірою, ніж в іншому (інших).

Вищий ступінь якісних прикметників має дві форми **просту (синтетичну)** і **складену (аналітичну).**

Проста форма вищого ступеня утворюється приєднанням до основи якісного прикметника суфікса **-ш** або **-іш**: *молодий – молодший, багатий – багатший, розумний – розумніший.*

Від деяких прикметників вищий ступінь твориться за допомогою обох суфіксів, виступаючи у варіантних формах*: тихий – тихший – тихіший, грубий – грубший – грубіший, здоровий – здоровший – здоровіший.*

При творення форм вищого ступеня за допомогою суфікса **-ш** відбуваються зміни в основі слова:

а) суфікси основи прикметника **-к-, -ок-, -ек-** випадають: *рідкий – рідший, глибокий – глибший, далекий – дальший*;

б) кінцеві приголосні **[г], [ж], [з]** у сполученні з суфіксом **-ш-** змінюються на звукосполучення **[жч]:** *дорогий – дорожчий, низький – нижчий, дужий – дужчий;*

в) поєднання кінцевого **[с]** з суфіксом **-ш-** дає звукосполучення **[шч]** (орф. **щ**): *високий – вищий.*

Складена форма (аналітична) вищого ступеня утворюється за допомогою додавання слів **більш** або **менш** до початкової форми: *розкішний – менш(більш) розкішний, більш уважний.*

Додавання слова **більш-менш** нейтралізує значення ступеня порівняння і прикметникова форма вживається зі значенням часткового вираження ознаки, пор.: *важливий – більш-менш важливий, кислий – більш-менш кислий.*

До форми вищого ступеня прикметників можуть приєднуватися слова *багато, значно, набагато, трохи, куди*, що виражають посилення ознаки: *набагато дорожчий, значно кращий, куди ширший.*

Відтінки інтенсивності ознак можуть виражатися і **словотворчими засобами** (префікси, суфікси): *малий – маленький, малесенький, манюсінький, здоровенний, злющий, предобрий* та ін. та через **повторення слів**: *цікавий – прецікавий, білий – білий, старий – старий, далекий – далекий*, але подібні прикметники **не утворюють ступені порівняння.**

Найвищий ступінь порівняння вказує на те, що в кожному з порівнюваних предметів ознака виражена найбільшою або найменшою мірою.

Найвищий ступінь має дві форми: **просту (синтетичну)** і **складену (аналітичну).**

Синтетична форма найвищого ступеня утворюється додаванням до форми вищого ступеня префікса **най-** (частки за походженням): *найсвітліший, найглибший, наймолодший.*

До цієї форми можуть додаватися частки **що** і **як**, виражаючи додаткові відтінки посилення вияву ознаки: *щонаймиліший, щонайсвітліший, якнайдальший.*

Аналітична форма найвищого ступеня утворюється від початкової форми прикметника додаванням слова **найбільш** або **найменш**: *найбільш привабливий, найбільш широкий, найменш відповідальний.*

До слів **найбільш, найменш** можуть додаватися частки **що, як**, підсилюючи відтінок.

Не мають ступенів порівняння прикметники:

1) прикметники, що означають масть тварин: *буланий, вороний, чалий;*

2) прикметники на означення кольору, утворені за кольоровою схожістю до інших прикметників: *блакитний, малиновий, вишневий;*

3) прикметники з суфіксом **-ав-(-яв-), -уват- (-юват-):** *чорнявий, білуватий, синюватий;*

4) прикметники з суфіксами **-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-, -езн-, -енн-, -ущ- (-ющ-)** та з префіксами **пре-, архі-, ультра-**: *величезний, тоненький, тонюсінький, широченний, загребущий, премудрий, ультрачервоний;*

5) прикметники, що виражають сталі ознаки: *жонатий, босий, голий, німий, мертвий, сліпий;*

6) прикметники, що означають назви відтінків кольорів або поєднання кількох кольорів: *темно-червоний, зелено-біло-червоний;*

7) більшість складних прикметників, зокрема з другим компонентом **-подібний** або **-видний**: *чорноокий, прудконогий, зигзагоподібний, бруньковидний;*

8) прикметниково-дієприкметникового походження на **-анн, -енн**: *нездоланний, незбагненний, незчисленний;*

9) прикметниково-віддієслівного походження **(творення** з префіксом **не-**: *невмируший, непохитний, недремний.*

Таблиця 6

ВІДНОСНІ ПРИКМЕТНИКИ виражають незмінні, сталі щодо міри вияву ознаки предметів обов'язково **через відношення їх до інших предметів,** до **дії, процесуального стану, обставини** (*дерев'яне ліжко, грозова хмара, осінній день, джерельна вода, липовий цвіт, житній хліб* та ін.).

Морфологічні ознаки відносних прикметників не збігаються з ознаками якісних прикметників. Від **відносних прикметників** не творяться **абстрактні іменники, прислівники на -о, -е,** слова зі значенням **суб'єктивної оцінки.**

З-поміж **відносних прикметників** за значенням найпоширеніші:

1) **назви ознак предметів за матеріалом**: *солом'яна шляпа, глиняний посуд, ситцева сукня, цегляний будинок, чавунне ядро;*

2) **назви ознак за відношеннями різних вимірів предметів:** *літрова пляшка, п'ятипроцентний розчин, двокілограмова гиря, кілометрова відстань;*

3) **назви ознак предметів за призначенням, функціями** та ін.: *виховна година, читальний зал, копіювальний папір, звітна доповідь;*

4) **назви ознак предметів за належністю її до установи, організації:** *університетський хор, заводські меблі, шкільне подвір'я, колективна книга;*

5) **назви ознак предметів за просторовими відношеннями до інших предметів:** *прикордонна зона, південний край, зарічний лиман, навколоземний простір* та ін.

Відносні прикметники на основі переносних значень можуть переходити до розряду якісних. Такі прикметники називають **відносно-якісними** (*вишневий (сік) – вишнева сукня, бузковий (кущ) – бузковий відтінок, буряковий (корінь) – буряковий шарф, малинове вареня – малинове пальто* та ін.).

Таблиця 7

ПРИСВІЙНІ ПРИКМЕТНИКИ означають приналежність предмета особі (або взагалі істоті), від назви якої вони утворені, і відповідають на питання *чий? чия? чиє?(Маріїн брат, тітчин будинок, соловейкове гніздо, Наталчин зошит, Сергіїв батько* та ін.).

Присвійні прикметники творяться від іменників від іменників:

а) назв людей за допомогою суфіксів **-ів (-їв), -ин (-їн)**: *Василів, Сергіїв, сестрин, Миколин;*

б) назв тварин за допомогою суфіксів **–ач- (-яч-), -ин-, -їн-** (рідко **-ів**): *курячий, орлиний, зозулин, соловейків.*

Присвійні прикметники, утворені від назв людей у Н.в. і З. в., мають коротку форму (*материн, доччин, Іванів*), а похідні від назв тварин мають повну форму (*гусячий, собачий, ведмежий*).

Не виражають значення присвійності прикметники, які входять до складу **фразеологізмів** і **термінологічних назв**, наприклад: *гордіїв вузол, ахілесова п'ята, дамоклів меч, авгієві стайні, воловий язик* (діал. квіти); прикметники, що стали географічними назвами або прізвищами: *Київ, Миколаїв, Харків, Шевченкове, Павлів, Ковалишин* та ін.

Практичне заняття № 8

ТЕМА: СЛОВОЗМІНА ПРИКМЕТНИКІВ. ГРАМАТИЧНИЙ РОЗБІР ПРИКМЕТНИКІВ

План

1. Повні і короткі форми прикметників.
2. Поділ прикметників на групи за кінцевим приголосним основи.
2. Відмінювання прикметників твердої групи.
3. Відмінювання прикметників м'якої групи.
4. Відмінювання прикметників на *-лиций.*
5. Граматичний розбір прикметників.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. К., 2014. С. 164 – 165

3. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

4. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

5. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

6. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

3. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К., 2009. 554 с.

4. Словник труднощів української мови / За ред. С. Я. Єрмоленко. К. 1989. 336 с.

5. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

6. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Підготувати повідомлення про семантичні особливості, походження та вживання невідмінюваних прикметників у сучасній українській мові.

ІІ. Виконати вправу 368 *(Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. С. 164 – 165).*

ІІІ. З творів художньої літератури виписати прикметники:
а) повної стягненої форми ***(5 речень);***

б) повної нестягненої форми ***(5 речень);***

в) короткої форми ***(5 речень).***

*** Виконати граматичний розбір п'яти прикметників різних розрядів та груп за схемою.**

(Схема морфологічного розбору прикметника:

1. Аналізована словоформа. 2. Частина мови; поч. форма – Н. в. одн. чол., середн. чи жін. роду. 3. Розряд за значенням. 4. Ступінь порівняння (для якісних прикметників). 5. Форма за флексією. 6. Група за кінцевим приголосним основи. 7. Рід. 8. Число. 9. Відмінок. 10. Морфемний склад. 11. Спосіб словотворення. 12. Синтаксична роль. 13. Правопис.).

**Виконуючи це завдання, використовуйте таблиці.*

ІУ. З творів художньої літератури виписати три речення з невідмінюваними прикметниками.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які форми прикметників називають повними стягненими? Приклади таких прикметників доберіть з творів Т. Шевченка.
2. Які форми прикметників називають повними нестягненими? Приклади таких прикметників доберіть з творів Т. Шевченка.
3. Які форми прикметників називають короткими? Приклади таких прикметників доберіть з творів Т. Шевченка.
4. Як відмінюються прикметники повної стягненої форми? Навести приклад.
5. Як відмінюються прикметники повної нестягненої форми? Навести приклад.
6. Як відмінюються короткі форми прикметників? Навести приклад.
7. Які прикметники належать до твердої групи?
8. Які особливості відмінювання прикметників твердої групи?
9. Які прикметники належать до м'якої групи?
10. Які особливості відмінювання прикметників м'якої групи?
11. Які особливості відмінювання прикметників на *-лиций*?
12. Які прикметники перебувають поза значеннєвим поділом на терду і м'яку групу?
13. За допомогою яких суфіксів утворюються якісні прикметники в сучасній українській мові? Наведіть приклади.

14. За допомогою яких префіксів утворюються якісні прикметники в сучасній українській мові? Наведіть приклади.

15. За допомогою яких суфіксів утворюються відносні прикметники в сучасній українській мові? Наведіть приклади.

16. За допомогою яких префіксів утворюються відносні прикметники в сучасній українській мові? Наведіть приклади.

17. Як утворюються складні прикметники? Приклади складних прикметників доберіть з творів Т. Шевченка.

18. За допомогою яких суфіксів утворюються присвійні прикметники в сучасній українській мові? Наведіть приклади.

19. Як утворюються якісно-відносні прикметники? Наведіть приклади.

20. Як утворюються відносно-якісні прикметники? Наведіть приклади.

21. Як утворюються присвійно-відносні прикметники? Наведіть приклади.

22. Як утворюються присвійно-якісні прикметники? Наведіть приклади.

23. Що називають ад'єктивацією?

Таблиця 1

Початковою прикметниковою формою у сучасній українській мові вважають **називний відмінок однини чоловічого роду з закінченням -ий (-ій)** *(біл-ий, син-ій)*. Форми **жіночого** і **середнього роду** мають відповідно закінчення **-а (-я), -е (-є)** *(біл-а, син-я; біл-е, син-є)*.

Стилізованими виступають **повні (нестягнені) прикметники жіночого й середнього роду** із закінченнями **-ая (-яя), -ую (-юю), -ее (-єє)** (називний – знахідний відмінки однини) **-ії** (називний – знахідний відмінки множини), наприклад: *Плинь, моя пісне, як хвиля* ***хибкая,*** *– вона не питає, куди вона плине; Линь, моя пісне, як чайка* ***прудкая,*** *– вона не боїться, що в морі загине* (Леся Українка); *Так для сонечка осінь убралася, мов цариця у свято* ***врочистее****...* (Леся Українка) та ін.

Первинними є **короткі прикметникові форми чоловічого роду** із **нульовим закінченням**. У сучасній українській літературній мові з колишньої парадигми **коротких прикметників** збереглася тільки **застигла форма називного – знахідного відмінка однини,** яка залишається незмінною навіть у випадках атрибутивної сполучуваності з непрямими відмінками іменників. Наприклад: *Ой чи то я Леда, ой чи то я Лада, Аж на мене* ***біл*** *лебедик з небесонька пада... Ой чи пінна Леда, ой чи панна Лада, Аж на мене* ***чорень*** *лебідь з хмаровища пада* (І. Драч) та ін.

Присвійні прикметники чоловічого роду мають **коротку форму** тільки в називному відмінку однини *(братів, суддин, Галин, Маріїн)*, у всіх інших формах – закінчення звичайних прикметників.

Таблиця 2

За характером кінцевих приголосних основи прикметники поділяють на:

– **ТВЕРДУ ГРУПУ (основа прикметника закінчується на твердий приголосний:** *довг-ий, нов-ий, міцн-ий, добр-ий, місцев-ий, зимов-ий* та ін.);

– **М'ЯКУ ГРУПУ (основа прикметника закінчується на м'який (палаталізований) приголосний**: *дальній, ближній, домашній, торішній, ранній, новітній, подружній, нижній, тутешній, теперішній, древній, сьогоднішній* та ін.).

У сучасній українській мові більшість прикметників належить до твердої групи, невелика кількість до м'якої групи, зокрема:

- якісні і відносні прикметники з основою на палаталізований ***[н]***, перед яким стоїть ще один приголосний: *ближній, верхній, всесвітній, досвітній, житній, осінній, могутній, передній, сусідній, середній, літній* та ін.;

- відносні прикметники прислівникового походження на ***-жній, -шній:*** *вчорашній, внутрішній, сьогоднішній,справжній, домашній та ін.;*

- кілька присвійно-відносних прикметників на ***-жній,*** похідних від іменників: *дружній (дружня рука (рука друга), але дружний сміх (одностайний).*

Парадигма прикметників із другим компонентом ***-лиций*** *(білолиций, круглолиций, повнолиций, яснолиций* та ін.) поєднує два різновиди основ. Наприклад:

Н. *повнолиц-ий*

Р. *повнолиць-ого*

Д. *повнолиць-ому*

З. *повнолиць-ого*

О. *повнолиц-им*

М. *(на) повнолиць-ому*

(на) повнолиц-ім

Практичне заняття № 9

ТЕМА: ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. РОЗРЯДИ ЧИСЛІВНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

ПЛАН

1. Числівник як частина мови: загальнокатегоріальне значення, морфологічні ознаки та синтаксична функція.

2. Розряди числівників за значенням і граматичними ознаками у сучасній українській літературній мові:

а) кількісні числівники:

– власне кількісні числівники;

– збірні числівники;

– неозначено-кількісні числівники;

б) порядкові числівники.

3. Групи числівників за будовою у сучасній українській літературній мові.

ЛІТЕРАТУРА

Базова :

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. С. 378 – 393.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий дім «Слово», 2010. С. 207 – 220.

Додаткова:

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. К., 1988. 198 с.

2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

3. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

5. Граматика сучасної української літературної. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. К., 2017. 752 с.

6. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця, 2003. 464 с.

8. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

9. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. С. 351 – 368.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

3. Словник труднощів української мови / За ред. С. Я. Єрмоленко. К. 1989. 336 с.

4. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін.

К., 2000. 750 с.

5. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Підготувати конспект:

1. Городенська Катерина. Три бра́ти, два ду́би // Українська мова. 2013. № 3. С. 47.

ІІ. Виконати вправи: 248, 249 (*Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : Зб. вправ : Навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К. : Вища шк., 1995. С. 92 – 93.);*

428 *(Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. К. : Видавничий дім «Освіта», 2014. С. 188).*

ІІІ. Із творів художньої літератури виписати речення з іменниками (5 речень), прислівниками (5 речень), що мають кількісне значення, та визначити їхню синтаксичну функцію.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку частину мови називають числівником?

2. Які морфологічні ознаки властиві числівнику?

3. Які синтаксичні функції виконує числівник у реченні? Приклади доберіть із ЗМІ.

4. Які семантичні розряди числівників виділяють у сучасній українській мові?

5. Які числівники називають власне-кількісними?

6. Які граматичні ознаки властиві власне-кількісним числівникам?

7. Які числівники називають неозначено-кількісними?

8. Які граматичні ознаки властиві неозначено-кількісним числівникам?

9. Які числівники називають збірними?

10. Які граматичні ознаки властиві збірним числівникам?

11. Які числівники називають дробовими?

12. Які граматичні ознаки властиві дробовим числівникам?

13. Які числівники називають порядковими?

14. Які граматичні ознаки властиві порядковим числівникам?

15. Які числівники називають простими?

16. Які числівники називають складними?

17. Які числівники називають складеними?

Таблиця 1

Поняття кількості інтерпретується у мові такими граматичними засобами:

–граматичною категорією числа (*граматеми однини, множини* та ін.);

–іменниками зі значенням міри (*купа листя, мішок картоплі, ящик яблук, море квітів* та ін.);

–порядковими числівниками (порядковими відчислівниковими прикметниками): *десятий рівень, одинадцятий клас, другий курс* та ін.;

–відчислівниковими дієсловами (*подвоїти, потроїти, переполовинити* та ін.);

–відчислівниковими прислівниками (*двічі, тричі, утричі, уп'ятеро, ушестеро* та ін.);

–займенниками (*стільки, стільки-небудь* та ін.);

–синтаксичними словосполученнями (*три цілих і одна третя площі, п'ять цілих і дві десятих* та ін.);

–фразеологічними словосполученнями (*хоч греблю гати, як кіт наплакав, кури не клюють* та ін.);

–числівниками (*десять, п'ятдесят, мільйон* та ін.).

ЧИСЛІВНИК – це частина мови, що означає абстрактно-математичне число або певну кількість однорідних предметів чи їх порядок при лічбі [ГУМ 2010, С. 207].

ЧИСЛІВНИК – самостійна змінювана частина мови, до якої належать слова, що мають категоріальне значення означеної кількості і абстрактного числа, виражене категоріями роду, числа, відмінка і власними суфіксами [МУМ 2004, С. 121].

Таблиця 2

Іменники, прикметники і числівники генетично споріднені, оскільки мають спільні морфологічні категорії, зокрема категорію відмінка.

Ці частини мови відрізняються між собою:

–іменник протистоїть прикметнику незалежним характером категорії роду;

–прикметнику протистоїть іменнику залежним (синтаксичним) характером категорії роду;

–числівник протистоїть іменнику і прикметнику нульовим характером категорії роду, тобто її відсутністю.

Числівники, що називають абстрактно-математичне число (*п'ятнадцять ділиться на три*) чи позначають кількість однорідних предметів (*п'ять книг, чотири столи*) мають **граматичну категорію відмінка**.

Категорія роду властива окремим числівникам, що позначають кількість предметів, наприклад: *один, одна, одно; два – дві; обидва – обидві; мільйон, тисяча.*

Більшість числівників, що означають абстрактно-математичне число або певну кількість предметів, не виражають значень роду та числа.

Числівники, що означають порядок предметів при лічбі, мають категорію **роду, числа. відмінка**, наприклад.: *четверта група, четвертої групи, дев'ятий вал, дев'ятим валом.*

Розрізняють дві сфери вживання числівників:

1) **самостійне вживання** (вираження абстрактно-математичних числових значень): *до п'ятьох додати три, шість поділити на два*;

2) **несамостійне вживання** (поєднання з іменниками, що позначають обчислювальні предмети): *десять будинків, сто учнів, вісім будинків.*

Синтаксичні функції числівників. У реченні числівники можуть виконувати функції будь-якого члена, зокрема:

–**підмета:** ***Дванадцять*** *ділиться на три;*

–**присудка:** *Добуток двох чисел становить* ***п'ятнадцять****; Авангард групи –* ***п'ять студентів;***

–**додатка:** *Вісім додати до* ***трьох****;*

–**означення (узгодженого):** *З-під снігу вибилися* ***перші*** *квіти;* **(неузгодженого):** *За хвилину на порозі стояла дівчина* ***років п'ятнадцяти;***

–**обставини:** *Тож навезуть возів* ***стонадцять*** *хмизу, ввіткнуть меча та як підпалять знизу! – аж гуготить багаття до небес (Ліна Костенко)* та ін.

Таблиця 3

За значенням і граматичними ознаками числівники поділяють на **кількісні** і **порядкові**. Кількісні числівники виражають **кількісну характеристику** предметів або **абстраговане число** і відповідають на питання **скільки?**

Кількісні поділяють на такі групи:

1) власне кількісні;

2) неозначено-кількісні;

3) збірні;

4) дробові.

ВЛАСНЕ КІЛЬКІСНІ ЧИСЛІВНИКИ, які називають у цілих одиницях абстраговано-математичне число або певну кількість однорідних предметів *(двадцять більше за чотири у п'ять разів, двадцять книг, тридцять два будинки).*

Власне кількісні числівники синтаксично пов'язані з іменниками, що піддаються лічбі.

Числівник **один (одна, одно)** у **Н.в.** і **З.в.** узгоджується з іменником в роді, числі та відмінку, наприклад: *один стіл, одна дівчина, одне вікно.*

Із числівниками **два (дві), три, чотири** в **Н.в.** і **З.в.** іменники вживаються у формі **Н. в. множини** (але наголос може зберігати форми однини: *два брати, дві руки, чотири столи).* У непрямих **відмінках власне кількісні числівники узгоджуються з іменником у відмінку**.

Після складених числівників, останнім словом яких є ***два, три, чотири,*** іменники вживаються у формі **Н.в. множини**: *сто двадцять три берези (столи).* Означення при іменникові може мати форму або **Н. в. множини**, або **Р. в. множини** (*три нові костюми* і *три нових костюми*; *чотири високі берези* і *чотири високих берези* та ін.).

Числівники ***два, три, чотири*** не сполучаються з іменниками, які:

– **не піддаються лічбі** *(доброта, молодість)*;

– **мають тільки форму множини** *(канікули, кошти)*;

– **належать до IV відміни** *(гуся, ягня)*.

Після числівників **п'ять, шість, сім** і т. д. іменники вживаються у формі **Р. в. множини**: *сто вісім вікон, двісті дев'ять кілометрів, одинадцять речень.*

При числівниках ***тисяча, мільйон, мільярд, нуль*** іменники вживаються у формі **Р. в. множини** (*тисяча студентів, мільйон кілометрів, нуль одиниць* та ін.).

Таблиця 4

НЕОЗНАЧЕНО-КІЛЬКІСНІ ЧИСЛІВНИКИ позначають загальну, точно не визначену кількість однорідних предметів або неозначену абстраговану кількість (*багато (небагато), мало (немало), чимало, кілька, декілька, кількадесят, кільканадцять, стонадцять, кількасот* та ін.)

Для позначення неозначених кількостей вживаються іменники в переносному значенні типу: ***безліч*** *(квітів)*, ***тьма*** *(народу)*, ***сила*** *(воїнів)*, ***море*** *(людей)*, ***ума*** *(грошей)*.

Числівники ***багато, небагато*** пов'язуються з іменниками, що означають **масу, речовину, збірні** й **абстрактні поняття** *(багато води, небагато снігу)*; іменники при них мають форму **Р. в. однини.**

Якщо неозначено-кількісні числівники сполучаються з іменниками, що підлягають кількісному обліку, то вони керують іменниковою формою **Р. в. множини**: *багато листків, кількасот людей, декілька осіб.*

Таблиця 5

ЗБІРНІ ЧИСЛІВНИКИ позначають кількість предметів у сукупності, неподільній єдності їх, наприклад: *троє дітей, двоє вікон, четверо коней.*

Збірні числівники за значенням споріднені зі збірними іменниками, семантичну основу яких становить позначення **нерозчленованої сукупності** однорідних предметів *(верб'я, коріння, листя, студентство, дітвора).*

Сучасні українські числівники **двоє, троє, четверо, п'ятеро – десятеро,** функціональний ряд яких обмежується назвою **тридцятеро**, становлять давню форму **Н.в.** і **З.в. однини середнього роду** на **-о**. Вони втратили повну словозмінну парадигму, в усіх відмінках, крім **Н.в.** і **З.в.,** мають форми власне кількісних числівників.

Збірні числівники поєднуються:

1) **з іменниками – назвами чоловічої статі** *(троє студентів, четверо коней, семеро кролів)*;

2) **з іменниками середнього роду – назвами малих істот** *(троє курчат, двоє гусят, четверо малят)*:

3) **з іменниками середнього роду – назвами неживих предметів** *(двоє імен, четверо відер, п'ятеро вікон)*;

4) **з іменниками множинної форми** *(троє граблів, п'ятеро ножниць, двоє саней).*

З іменниками – назвами парних предметів сполучаються збірні числівники або власне кількісні з іменником **пара**: *двоє ковзанів – дві пари ковзанів; двоє штанів – дві пари штанів* та ін.

Таблиця 6

ДРОБОВІ ЧИСЛІВНИКИ називають точно фіксовану кількість частин, виділених у складі цілого; мають аналітичну будову (чисельник позначається власне кількісним числівником, а знаменник – порядковим (*одна п'ята, дві дев'ятих, п'ять восьмих* та ін.)).

Дробові числівники поєднуються:

–з **іменниками**, які **не піддаються лічбі**, (*дві третіх земної атмосфери, одна четверта запасів цукру (зерна, вугілля));*

–з **абстрактними** та **речовинними** іменниками (*одна друга вершків, дві п'ятих піску, одна третя роботи, одна четверта висоти* та ін.).

Іменник при дробовому числівникові може стояти у формі **Р. в. однини** (**якщо позначає предмет виміру або одиницю виміру –** *година, кілограм, тонна, кілометр* та ін.), і виміру підлягає **один предмет, якась сукупність** чи неподільна єдність або у формі **Р. в. множини – вимір кількох однорідних предметів, іменник множинної форми:** *одна друга Землі (планета) і земель (посівних площ), дві третіх урожаю і урожаїв (кількох років), одна сьома Карпат.*

Дробові величини можуть позначатися іменниками з кількісно-предметним значенням *третина = одна третя, чверть = одна четверта, половина = одна друга.* Але у конструкціях типу *дві з половиною години, шість з половиною гектарів* (кілометрів) ці слова виступають як числівники.

За значенням до дробових належать числівники **півтора** (поєднується з ім. чол. і середн. роду): *півтора дня, півтора місяця;* **півтори** (сполучається з іменниками жін. р. у Р. в. одн.): *півтори доби, півтори години;* **півтораста** (сполучається з ім. **Р. в. мнж.**): *півтораста тонн (центнерів)*та ін.

Практичне заняття № 10 – 11

ТЕМА: ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ ГРАМАТИЧНИЙ РОЗБІР ЧИСЛІВНИКІВ

ПЛАН

1. Відмінкові парадигми кількісних числівників:

а) власне кількісних числівників (простих, складних і складених);

б) збірних числівників;

в) дробових числівників;

г) неозначено-кількісних числівників.

2. Відмінювання порядкових числівників.

3. Граматичний розбір числівників.

ЛІТЕРАТУРА

Базова :

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник/ А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

3. Граматика сучасної української літературної. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. К., 2017. 752 с.

4. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

5. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

2. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ
І

І. Підготувати конспекти :

Городенська Катерина. Обидва ока й обоє очей // УМ. 2013. № 3. С. 155.

Городенська Катерина. Півтора літра, а не півтора літри // УМ. 2013. № 4. С. 57.

Городенська Катерина. Три незабутні і три незабутніх зустрічі // УМ. 2012. № 2. С. 128.

ІІ. Провідміняти власне кількісні складені числівники:

В-1. 444 555; 789 456;

В-2. 777 999; 346 989;

В-3. 333 666; 787 925;

В-4. 888 222; 486 545;

В-5. 456 789; 654 999.

В-6. 345 679; 222 376.

В-7. 875 376, 542113.

В-8. 314 676; 888777.

В-9. 999 858; 615765.

В-10. 819 449; 757 396.

II

III. З поданими числівниками скласти речення та охарактеризувати їх за схемою.

(Схема морфологічного розбору числівника:

1. Аналізована словоформа. 2. Частина мови; початкова форма (Н. в.). 3. Розряд і група за значенням. 4. Група за будовою. 5. Рід. 6. Число. 7. Відмінок. 8. Морфемний аналіз. 9. Спосіб творення. 10. Синтаксична роль.).

******Виконуючи це завдання, використовуйте таблиці.*

В-1. 23 567, 3458-й, 4/5;

В-2. 57 893, 6723-й, 3/7;

В-3. 49 657, 6752-й, 7/9;

В-4. 99 444, 3591-й, 2/7;

В-5. 55 347, 7788-й, 5/11.

В-6. 56 789, 6599-й, 3/7.

В-7. 45 679, 2376-й, 4/9.

В-8. 75 376, 42113-й, 3/5 .

В-9. 14 676, 8877-й, 2/7.

В-10. 19 449, 7573-й, 1/5.

ІУ. Цифри записати словами та визначити відмінкові закінчення числівників

В-1. До 245678 додати 123089; від 776 893 відняти 345 007; 435 876 поділити на 999 555; до 767907 додати 123089; від 444333 відняти 888604; на 435 567 818 км.

В-2. До 665289 додати 753089; від 999888 відняти 245 547; 535 476 поділити на 478956; до 335678 додати 543005; від 777555 відняти 222454; на 127 457 689 км.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які типи відмінювання власне кількісних числівників виділяють у сучасній українській мові?
2. Які числівники відмінюються за першим типом?
3. Які числівники відмінюються за другим типом?
4. Які числівники відмінюються за третім типом?
5. Які числівники відмінюються за четвертим типом?
6. Які числівники відмінюються за п'ятим типом?
7. Які числівники відмінюються за шостим типом?
8. Як відмінюються складені власне кількісні числівники?
9. Як відмінюються збірні числівники?
10. Які правила відмінювання дробових числівників ?

11. Які правила відмінювання неозначено-кількісних числівників?

12. Як відмінюються порядкові числівники?

Таблиця 1.

У сучасній українській мові <u>виділяють шість основних типів словозміни числівників:</u>

1. Числівник *один, одна, одно (одне)* відмінюється як займенники *той, та, те:*

	Однина		Множина	
Н.	один	одна	одно (одне)	одні
Р.	одного	однієї (одної)	одного	одних
Д.	одному	одній	одному	одним
Зн.	як Н. або Р.	одну	одно (одне)	як Н. або Р.
Ор.	одним	однією (одною)	одним	одними
М.	(на) одному і (на) однім	(на) одній	(на) одному і (на) однім)	(на) одних

У родовому та орудному відмінках числівник *один* має дві паралельні форми жіночого роду: *однієї, однією* (як звичайно у займенника *та)* і *одної, одною* (як у прикметників: *доброї, доброю; нової, новою* та ін.).

II. Числівники *два, три, чотири* належать до одного типу відмінювання:

Н.	*два, дві*	*три*	*чотири*
Р.	*двох*	*трьох*	*чотирьох*
Д.	*двом*	*трьом*	*чотирьом*
Зн.	*як Н. або Р.*	*як Н. або Р.*	*як Н. або Р.*
Ор.	*двома*	*трьома*	*чотирма*
М.	*(на) двох*	*(на) трьох*	*(на) чотирьох*

III. Числівники *п'ять – двадцять, тридцять – вісімдесят* мають у

непрямих відмінках однакові закінчення і становлять один тип відмінювання:

Н. *п'ять*
Р. *п'яти / п'ятьох*
Д. *п'яти / п'ятьом*
З. *п'ять / п'ятьох*
О. *п'ятьма / п'ятьома*
М. (на) *п'яти* / **(на)** *п'ятьох*

Н.	*вісім*	*одинадцять*
Р.	*восьми / вісьмох*	*одинадцяти /одинадцятьох*
Д.	*восьми / вісьмом*	*одинадцяти / одинадцятьом*
Зн.	*вісім / вісьмох*	*одинадцять / одинадцятьох*
Ор.	*вісьма / вісьмома*	*одинадцятьма* і *одинадцятьома*
М.	**(на)** *восьми* і **(на)** *вісьмох*	**(на)** *одинадцяти* і **(на)** *одинадцятьох*

У знахідному відмінку числівники *п'ять – десять* мають або форму називного, або форму родового (в другому її варіанті) відмінка – залежно від іменника, з яким сполучається числівник: *прочитав п'ять сторінок* і *зустрів п'ятьох подруг, купив двадцять зошитів* і *запросив двадцятьох товаришів.*

Таблиця 2.

IV. Числівники *сорок, дев'яносто* і *сто* <u>в усіх непрямих відмінках</u> (крім знахідного, що збігається з називним) мають закінчення **-а:** *сорока, дев'яноста, ста.*

V. Однаково відмінюються складні числівники на означення сотень *(двісті – дев'ятсот).* У них відмінюються обидві частини, які в усіх випадках пишуться разом:

Н.	*двісті*	*триста*	*чотириста*
Р.	*двохсот*	*трьохсот*	*чотирьохсот*
Д.	*двомстам*	*трьомстам*	*чотирьомстам*
Зн.	*як Н. або Р.*	*як Н. або Р.*	*як Н. або Р.*
Ор.	*двомастами*	*трьомастами*	*чотирмастами*
М.	*(на) двохстах*	*(на) трьохстах*	*(на)*

			чотирьохстах
Н.	*п'ятсот*	*сімсот*	*дев'ятсот*
Р.	*п'ятисот*	*семисот*	*дев'ятисот*
Д.	*п'ятистам*	*семистам*	*дев'ятистам*
Зн.	*п'ятсот*	*сімсот*	*дев'ятсот*
Ор.	*п'ятьмастами п'ятьомастами*	*сьомастами сімомастами*	*дев'ятьмастами дев'ятьомастами*
М.	*(на) п'ятистах*	*(на) семистах)*	*(на) дев'ятистах*

Перша частина складних числівників ***двісті – дев'ятсот*** відмінюється як власне кількісний числівник ***два – дев'ять.*** Але з двох паралельних форм, які мають при відмінюванні числівники ***п'ять – дев'ять***, у родовому, давальному і місцевому відмінках числівників *п'ятсот – дев'ятсот* закріпилася форма на **-и:** ***п'ятисот, п'ятистам, на п'ятистах; шестисот, шестистам, на шестистах; семисот, семистам, на семистах; восьмисот, восьмистам, на восьмистах; дев'ятисот, дев'ятистам, на дев'ятистах***. В орудному відмінку можливі обидва відмінкові варіанти: ***п'ятьмастами*** і ***п'ятьомастами, шістьмастами*** і ***шістьомастами, сьомастами*** і ***сімомастами, вісьмастами*** і ***вісьмомастами, дев'ятьмастами*** і ***дев'ятьомастами***.

VI. Числівники *нуль, тисяча, мільйон, мільярд* мають іменниковий тип словозміни.

Тисяча відмінюється як іменники мішаної групи I відміни,

мільйон, мільярд – як іменники твердої групи II відміни,

нуль – як іменник м'якої групи II відміни.

Таблиця 3

ЗБІРНІ ЧИСЛІВНИКИ *двоє, троє, четверо* у непрямих відмінках мають форми власне кількісних числівників *два, три, чотири:*

Н.	двоє	троє	четверо
Р.	двох	трьох	чотирьох
Д.	двом	трьом	чотирьом
Зн.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
Ор.	двома	трьома	чотирма
М.	(на) двох	(на) трьох	(на) чотирьох

Збірні числівники *п'ятеро – десятеро, одинадцятеро – дев'ятнадцятеро, двадцятеро, тридцятеро* у непрямих відмінках теж **мають форми відповідних власне кількісних числівників** в їхніх других, паралельних відмінкових варіантах на **-ох, -ом.** В орудному відмінку можливі варіанти на ***-ма*** та ***-ома:***

Н.	*п'ятеро*	*дванадцятеро*	*тридцятеро*
Р.	*п'ятьох*	*дванадцятьох*	*тридцятьох*
Д.	*п'ятьом*	*дванадцятьом*	*тридцятьом*
Зн.	*як Н. або Р.*	*як Н. або Р.*	*як Н. або Р.*
Ор.	*п'ятьма / п'ятьома*	*дванадцятьма / дванадцятьома*	*тридцятьма / тридцятьома*
М.	*(на) п'ятьох*	*(на) дванадцятьох*	*(на) тридцятьох*

Збірні числівники *обидва (обидві), обоє* у непрямих відмінках мають спільну систему форм і відмінюються за зразком числівника *два:*

Н. *обидва*

Р. *обох*

Д. *обом*

З. *обох* (або *обидва)*

О. *обома*

М. *на обох.*

Практичне заняття № 12

ТЕМА: ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ РОЗРЯДИ ЗАЙМЕННИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

ПЛАН

1. Займенник як частина мови. Лінгвістичний статус займенника. Місце займенника у традиційній класифікації частин мови.

2. Морфологічні ознаки та синтаксична роль займенника

3. Співвідношення займенника з іншими частинами мови:

а) узагальнено-предметні (іменникові) займенники;

б) узагальнено-якісні (прикметникові) займенники;

в) узагальнено-адвербіальні (прислівникові) займенники;

4. Розряди займенників за значенням.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови:

Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

4. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

5. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник. К., 1995. 192 с.

3. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

4. Полюга Л.М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К., 2009. 554 с.

5. Словник труднощів української мови / за ред. С. Я. Єрмоленко. К. 1989. 336 с.

6. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

7. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Підготувати конспект:

Гінзбург Михайло. Про гендерні особливості займенникових іменників кожний, усякий, жодний // УМ. 2014. № 2. С. 94 – 106.

ІІ. Визначити групи займенників за співвідношенням з іншими частинами мови та розряди за значенням.

В-1. За татарським бродом коні топчуть яру руту і туман. За татарським бродом із сивого жита, з червоного маку народжується місяць, і коло козацької могили, як повір'я, висікається старий вітряк.

А в татарському броді глухо бухикають весла: похилі, пеначо давнина, діди лодь-лодь снують на човнах-душогубках, і не знати, що вони виловлюють – рибу чи далеку минувшину, бо тут, над берегом, і соняшники, немов щити, бо тут, над водою, і комар дзвенить, як ординська стріла, бо тут і досі хвиля вимиває зотлілий посів зотлілого часу: чиїсь таляри, чиїсь щерблені стріли і щерблені кості.

О пам'ять і смуток землі, чи минулися ви? Чи минулись? Бо й тепер од печалі сивіє жито над Ханським і Чорним шляхами, бо й тепер є татарські броди й козачі могили. Це давнина, це наша гірка, немов полин, давнина, її вже забуває час по книгах і кобзарі по майданах (М. Стельмах).

Але й досі в хатах-білянках, що підсніжниками зійшли на

долонях узлісь і степів, печаляться матері котовців і червоних козаків; і досі в накупаних сонцем і грозами полях з-під серпа і сльози поглядають матері на приімлені шляхи, по яких пролетіли та й залетіли в югу історії коники-коні.

О наші передчасно посивілі матері, із сапкою в руках, із серпом на плечі та болючою в очах югою. Ви не проходили гімназій, ні вищих, ні нижчих шкіл. Вашою єдиною школою і книгою була книга землі, зерно у землі, сонце над землею, і діти біля персів, і діти біля ніг.

Золоте Відродження змалювало людству мадонн. А хто змалював наших босоногих мадонн із сапкою в руках чи серпом на плечі та дитям біля персів, що знали не шовки, а лише нерівне, шорстке полотно? І чи зрозуміють це ті, що вже не знатимуть полотна і полинового смутку давнини? Чи будуть довіку не як ношу, а як вдячність нести в душі свято і сум материнських очей і синівську вірність батькам, що шаблями вирубували новий час на чорних та ханських шляхах, щоб вони, ці шляхи, зосталися тільки полином пам'яті, а не шрамами сьогодення?.. (М. Стельмах).

В-2. Отак і він, Данило, ще неоперений, залишився без батька-матері. Батька на далекій Золотій Липі забрала війна, коли йому, Данилові, було вісім років, а мати ще кілька літ і на шляхах, і на торжищах, і в спілому сріблі жита, і коло бродів допитувалась у людей: чи десь не бачили, чи, бува, не чули... Та й, не допитавшись на цьому світі, пішла на той, мов стеблина сивого жита. І на землі не стало ще однієї жниці, а на небі зажевріла ще одна зірка. І вже ніхто

не почує її земного голосу.

Розлилися води

На чотири броди,

Що в першому броді

Соловей співає,

Соловей співає –

Весну розвиває...

Це весною, коли нуртувала і шаленіла хмільна вода. А влітку, як тільки задзвонять коси па лузі, для нього, малого, в неї була інша пісенька: «Був собі журавель та журавка, накосили сінця повні ясельця».

І навіть у снах він бачив і чотири броди, і солов'я, і журавля з журавкою, що старались на сіно, тільки довго не міг збагнути, як це соловей весну розвиває, а коли збагнув – здивувався і зрадів, ніби руками доторкнувся до таємничої квітки образу. Та в цю пору мати його вже не співала...

Якогось синього-синього вересневого вечора він поспішав до неї з робітфаку. Ось і його річка, що має чотири броди, ось і принишкле село з коругвами тополь, ось і його могутні ясени над стемнілим тином, і старенькі вдовині ворітця, що кигикають, мов чайка, і під солом'яною шапкою хатина, що тримає у віконцях сповійпість місяця. Прикладеш до них руку і теж маєш на ній місячний посів. Він постукав у віконце, щоб мати відчинила йому двері, прислухався до її ходи. Та не почув більше материних кроків і ніхто не відчинив йому дверей.

Як страшно людині, коли їй нема кому відчинити дверей. І все одно він і досі, вертаючись пізно додому, стукає в це віконце з місячним маревом чи клубками темені і прислухається до хати, до материної ходи. Коли б він міг повернути її кроки, її руки, що іноді шорстко і м'яко лягали йому на голову, її тихий, заспокійливий голос, що струмком бринів біля його сну і струмками видобував зі сну:

– Данилку, вже скоро сонце зійде.

Вона ні разу в житті не проспала сонце. Ні разу! Якби він був маляром, то намалював би її з сонцем на плечі. Та не сонце, а вишню і хрест вона має в узголов'ї. Влітку на хресті краплинами крові червоніють вишні, восени здригається лист, узимку намерзає сніг, а весною він нанизується силянкою сліз... Був собі журавель та журавка. І не стало їх. А журавлина оболонь так само заростає травою, от лишень рани не заростають...

Тільки й рідні зосталось у Данила – бідова тітка Марина в Копайгородку та двоюрідна сестра у присілку. І чи зітхає, чи не зітхає вода в татарському броді, а Оксана все очікує брата з дороги. Стрічає вона його віястим усміхом, проводжає печаллю, і тоді в її прижурених очах стоять такі сині сльози, як роса на розквітлому льоні.

– Не сумуй, сестро, – пригорне до себе, схилиться підкучерявленим житнім чубом над нею.

– То не я, то моє бездолля сумує, – так скаже, що несамохіть оглянешся, чи не причаїлася десь поблизу жіноча судьба... (М. Стельмах).

В-3. Красивим доля не поспішає важити щастя. Не відважила його й Оксані.

Ще зовсім недавно, де не йшла вона, людські очі, немов здивовані зорі, осявали її. А дівчина під ними соромливо, занепокоєно и радісно нахиляла голову. Не одне молоде серце вразила її врода, не один човен вечорами прибивався до татарського броду, та ні в один не поспішала сісти Оксана. Все їй не було часу, все вона вививалась і в жіночій, і в чоловічій роботі, вививалась, як у танці, бо хто ж, як не свої руки, принесуть у її сирітство і щматок хліба, і сорочку білу, і такі чоботята, якими можна лихо топтати, в яких можна й на люди вийти. Навіть кляті господині, яким не догодить ні чоловік, ні наймит, пі сам пекельпик, полювали за сирітськими руками. І тільки нечупари витріщувались на дівчину: чого, мовляв, щодня навіть на поління йти в чистій сорочці?

– Так у нас же вода не купована, – віджартовувалась Оксана і лебідкою проходила між захланністю тих, що з потом і брудом греблись до багатства.

– То вона отак хлопців принаджує, – сичали ті, які помічали, що жодні парубоцькі очі не оминають Оксанине личко і стан.

Та сама Оксана не зважала ні на ті очі, ні на ті слова, бо їй треба хліб заробляти, честь берегти.

А час ішов: весною – сіячем, улітку – косарем, восени – молотником, узимку – мірошником. Весною на дівочі голови час клав вінки, узимку –намітки. І вже на весіллях своїх подруг у душу Оксани забивався тривожний холодок: чому ж я не думаю ні про кого?

Це не любов, а неясна тривога материнства приходила до неї

раніше любові. Не раз ця тривога материнства передчасно підштовхує дівчину до того, що не стало коханням. Це підсвідоме відчувала й Оксана і дедалі частіше вечорами дивилася на татарський брід, на дорогу за бродом і на Чумацький Шлях над світом.

Між туманними зорями ловили вітер вітряки, під туманними зорями лежала вся її хліборобська сторона, що трималась на рахманному житі і добрих спокійних орачах. І хтось же повинен прийти звідти, сказати несказане, розбудити те, що вже, немов дитя, полохливо ворушилося під серцем. Юна любов завжди починається з очікування. Іще не полюбивши нікого, дівчина в незрозумілій тривозі ждала його, і чиїсь таємничі очі з'являлися їй з вечорів, і чиїсь кроки бентежили її, і комусь на всі чотири броди посилала свій голос, щоб по ньому хтось прийшов до неї (М. Стельмах).

В-4. Знайомий світ і вужчав, і ширшав перед нею і обдавав її то страхом, то надіями. Отак і дійшла до високої громобитної. дзвіниці, що мовчала всі ці дні страсного тижня, як нібито мовчали колись у цю пору апостоли. Унизу в пій було замкнуто зерно і запорозькі при зброї святі, видерті за велінням владики з прадавнього іконостаса, а вгорі, біля дзвонів, дрімали і прокидались весняні вітерці.

Оксана плечем налягла па дубові двері дзвіниці, нони заскрипіли, сполохали відлуння, сполохали кажана, а віп, шугнувши шматком темені над головою, налякав її – і вода з горнятка хлюпнула па землю. Ось тобі й маєш недобру прикмету. Іти чи не йти до тих високих дзвонів? Оксана притулилась до одвірка, подумала і, не чуючи серця, ввійшла в дзвіницю; знизу, з глибинних засіків, пахнуло підопрілим

зерном, старими корогвами, задавненим воском, а згори шерехкотіло перестояним деревом.

Скрипливими східцями дівчина почала підійматися до дзвонів, вони дрімотно озвалися на її ходу, наче хотіли заговорити до неї. Найбільший дзвін чимсь нагадував діда Корпія, коли той у потемнілому солом'яному брилі виходив із степових вечорів.

З високості Оксана глянула на землю. Таємнича, мов недоказана казка, вона піднімала вгору підсинені, оброшені зорями хати і підпирала небо темними лапатими руками яворів. Біля самого лісу, мов квітка папороті, розцвів самотній вогник, пригас і знову розкрив сполохані пелюстки. Хто там біля нього гріє руки, чи душу, чи виглядає когось? І, скрадаючись, любов іде до любові, щоб мати вечоровий хміль і поранковий жаль, як мали їх її посестри.

Подумавши про це, про кохання своїх подруг, Оксана знітилась, і все її чарування здалося забобоном. Ну що з того, коли вона обмиє дзвона водою і скаже йому:

– Дзвоне мій співучий, дзвопо голосистий, як у тобі б'ється серце, хай так заб'ється серце Ярослава; як тебе здалека всі чують, хай мене почує Ярослав; як ти привертаєш до себе людей, хай до мене привернеться Ярослав...

Хіба може мертва мідь привернути любов, коли по привертає її навіть серце? Не судьба, виходить. Тож не обманюй повір'ям ні себе, ні час.

Оксана знову з тугою подивилась на землю – тепер вона кудись пливла з підсиненими і оброшеними зорями хатами, з вибіленими дорогами, з купинами дерев, і в невідоме пливла дзвініця з

принишклими вітерцями, з принишклими дзвонами, що ждали великодня. Дзвони завжди, не так як людина, мають свій великдень. Уже прощаючись, дівчина припала до великого дзвона, а віп щось зашепотів їй. От тільки що? Бо дзвони мають у собі великодні, і похоронні голоси. Оксана, постоявши щн в мідному товаристві, як сновида, почала спускатися вниз. Перед нею ворушилась темінь, навкруг неї снував чігі[кий острах... Хоч би тепер зустрівся їй Стах – усе було б спокійніше (М. Стельмах).

В-5. Біля вітряка, що стояв па пагорбі», підіймався владар нічного неба; росячи росу, він погойдував тіні і змовницьки поглядав на всю землю; Оксана, схрестивши руки на грудях, благальне подивилась на місяць, а той лагідно посміхнувся їй. І цього було досить, щоб повеселішати дівчині й спокійніше поспішити зі своєю самотиною до своєї самотини. І враз за річкою зацвів золотий кущ багаття. Чи не Стах просвіщає їй доріжку?

Неподалік од татарського броду, де навшпиньки спинався долинковий туманець, окреслилась постать людини. Доброї чи лихої? Оксана завмерла, а далі не повірила сама собі: назустріч ішов Ярослав. З несподіванки він вражено зупинився, спохмурнів. Але в дівочих очах просвічувалась не провина, а сама любов. Значить, Оксані так гарно було з кимось зустрічати нічку, що навіть збентеження не лягло на її обличчя. Кому ж висяють ці очі?

– Хіба ж, дівчино, можна так пізно ходити? – сказав з докором, з тугою і для чогось, як на свідка, кивнув головою на місяць. – Уже он скоро перші півні заспівають.

– Я люблю, коли співають півні – вони людям ранок виспівують, – довірливо поглянула на хлопця і непомітно для себе потягнулась до нього.

– Оце так! – оторопів Ярослав, потім запитав грубо, щоб приголомшити її і приглушити власні болі: – А ще кого ти любиш?

– А вам ніби не байдуже? – болісно посміхнулась йому. Хлопець у думці вилаяв себе за грубість.

– Не байдуже, Оксано. Але ж ти не скажеш.

– І не сказала б, та мушу.

– Мусиш?

– Авжеж, бо ви, кажуть, їдете з села, – зажурено дивиться на нього і на придолинковий туманець, що стоїть за ним.

– То й що, Оксано? – дрогнув голос Ярослава, і тепер уже він потягнувся до неї.

– А їдете ж?

– Їду.

– Ой!

Чорні птахи шарпнули її плечі, груди. Чи це вони прилетіли з тієї дзвініці, де вона даремно сподівалася привернути хлопця. Борючись із плачем, дівчина відвела погляд од броду, де біглаграла вода: доганяй – не здоженеш.

– То й що, Оксано? – Крихітка надії ворухнулась у душі хлопця.

І вона, чавлячи болі й сором, глянула собі під ноги:

– Би поїдете, а я буду сохнути за вами.

– Ти що говориш! – мало не скрикнув Ярослав. – Такого не може бути.

– Чому ж не може?

– Бо ти ж гарна, як мальована...

– То й що з того малювання?

Ярослав заглянув їй у вічі: може, там одпа насмішка? Але там були дві довірливі зорі.

– Справді будеш сохнути за мною?

Вона оглянулась довкола, на ті трави, що дрімали в синім мерехтінні, на той блакитнаво-срібний сон, що натрушував місяць на землю (М. Стельмах).

III. З творів художньої літератури виписати 10 складнопідрядних речень з *узагальнено-предметними займенниками* та 10 складносурядних речень з *узагальнено-якісними займенниками*.

Виконати морфологічний розбір 5 займенників різних розрядів за схемою:

1. Аналізована словоформа. 2. Частина мови; початкова форма. 3. Група за співвіднесеністю з частинами мови. 4. Розряд за значенням. 5. Група за будовою. 6. Рід. 7. Особа. 8. Число. 9. Відмінок. 10. Морфемний аналіз. 11. Спосіб творення. 12.Синтаксична роль. 13. Правопис.

**Виконуючи це завдання, використовуйте таблиці.*

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яка частина мови називається займенником?

2. Який лінгвістичний статус займенника? Яке місце займенника у традиційній класифікації частин мови?

3. Які морфологічні ознаки властиві займеннику?

4. Яку синтаксичну роль виконують займенники? Приклади доберіть із творів Т. Шевченка.

5. Які займенники називаються узагальнено-предметними (іменниковими)?

6. Які займенники називаються узагальнено-якісними (прикметниковими)?

7. Які займенники називаються узагальнено-адвербіальними (прислівниковими) ?

8. Які розряди займенників за значенням виділяють у сучасній українській мові?

9. Які характерні особливості (значення, морфологічні ознаки) мають:

а) *особові займенники;*

б) *особово-вказівні займенники;*

в) *зворотний займенник;*

г) *присвійні займенники;*

ґ) *вказівні займенники;*

д) *означальні займенники;*

е) *питально-відносні займенники;*

є) *заперечні займенники;*

ж) *неозначені займенники?*

Таблиця 1.

ЗАЙМЕННИКАМИ називаються слова, що вказують на предмети, ознаки або кількість, не називаючи їх. Відповідні лексичні одиниці об'єднуються у складі однієї частини мови на основі спільної для них функції заміщення слів-назв, які позначають предмети і ознаки в найширшому розумінні цих понять, а також кількості і ознаки ознак [СУЛМ,1997. С. 393].

Займенниками називаються слова, що вказують на предмети, ознаки або кількість, не називаючи їх [ГУМ, 2010. С. 221].

За значенням і граматичними ознаками займенникові слова поділяють по-різному, зокрема, виділяють:

1) **узагальнено - предметні (іменникові);**
2) **узагальнено - якісні (прикметникові);**
3) **узагальнено-кількісні (числівникові)** [ГУМ, 2010. С. 227];

– **іменникові** (*узагальнено-предметні*);
– **прикметникові** (*узагальнено-якісні*);
– **числівникові** (*узагальнено-кількісні*);
– **прислівникові** (*узагальнено-адвербіальні*) [СУЛМ, 1997. С. 398].

Таблиця 2.

УЗАГАЛЬНЕНО-ПРЕДМЕТНІ ЗАЙМЕННИКИ співвідносяться з іменниками, дають вказівку на предмет і характеризуються спільними з іменниками граматичними ознаками: наявністю категорії роду **– він, вона, воно,** що виражається за допомогою **нульової флексії** (чол. р.), флексій **-а,** (жін. р.), флексії **-о** (середн. р.).

Усім іншим **узагальнено-предметним** займенникам характерне синтаксичне вираження категорій роду (*я прийшла додому, я прочитав книгу*) (**я, ти** – не мають категорії роду).

Особові займенники **я – ми, ти – ви**, протиставляються як форми однини і множини, але категорія числа в них не має словозмінного характеру.

У займенників **він** (**вона, воно**) за допомогою числа протиставляються значення одиничності (не одиничності) осіб або предметів **вони**.

Зворотний займенник себе, а також **питально-відносні** і **заперечні займенники** не мають морфологічних *категорій роду* і *числа.*

Категорія відмінка властива всім узагальнено-предметним займенникам.

Синтаксична роль цих займенників тотожна синтаксичній ролі іменників.

За значенням **узагальнено-предметні** займенники поділяють на:

- особові (*я, ти, ми, ви, він, вона, воно, вони*),

- зворотний (*себе*),

- питально-відносні (*хто, що*),

- неозначені (*хто-небудь, хтось, будь-хто, казна-хто, абихто, дехто, що-небудь, щось, будь-що, казна-що, абищо, дещо, що-будь*),

-заперечні (*ніхто, ніщо*).

Таблиця 3.

УЗАГАЛЬНЕНО-ЯКІСНІ ЗАЙМЕННИКИ характеризуються узагальнено-якісним значенням і можуть вживатися замість прикметників.

Проте **вказівні займенники** за значенням не співвідносяться з прикметниками, але повністю уподібнюються до них за морфологічними категоріями і синтаксичними функціями.

До узагальнено-якісних належать:

- **присвійні** *(мій, твій, наш, ваш, свій, їхній)*;
- **вказівні** (*цей, той, такий*);
- **означальні** (*сам, самий, весь, всякий, кожний, жодний, інший*);
- **питально-відносні** (*який, чий, котрий*);
- **неозначені** (*який-небудь, будь-який, абиякий, якийсь, чий-небудь, абичий, казна-який, казна-чий* тощо);
- **заперечні** (*ніякий, нікотрий, нічий*) займенники.

Узагальнено-якісним займенникам властиві синтаксично-залежні від іменників словозмінні категорії роду, числа і відмінка.

Виняток становлять присвійні займенники **його (її, їх)**, які набули присвійної функції внаслідок функціональної транспозиції **Р. в. однини і множини предметно-особового займенника.** Наприклад: *Катерина розказала все, що говорив їй Виговський, так гарно, що обидві панії слухали* ***її*** *з великою цікавістю* (І. Нечуй-Левицький). *Я* ***її*** *доглядатиму, як свою дитину* (І. Нечуй-Левицький); ***Її*** *кругленькі та куценькі, як тарахоньки, щічки, неначе підсунуті аж під самісінькі очі, поморщились і стали схожі на печені яблука…* (І. Нечуй-Левицький); *Усе* ***її*** *куце лице з темними блискучими очима стало весело-весело…* (І. Нечуй-Левицький) та ін.

Таблиця 4.

УЗАГАЛЬНЕНО-КІЛЬКІСНІ ЗАЙМЕННИКИ вказують кількість (**стільки, скільки**) або порядок предметів при лічбі (**котрий**) і за морфологічними ознаками співвідносяться з числівниками. Слова **стільки** і **скільки** змінюються за відмінками, а **котрий** – за відмінками, родами і числами.

До **узагальнено-кількісних** займенників належать:

питально-відносні (*скільки, котрий*);

вказівний (*стільки*);

неозначені (*скільки-небудь, скількись, хтозна-скільки, котрийсь, котрий-небудь*).

Займенники, які вказують на кількість предметів, у реченні разом з відмінковою керованою формою іменника виступають підметом, **З.в.** – додатком, у **Р.в., Д.в., О.в., М.в.** займенники *скільки, стільки* – узгодженим означенням.

Таблиця 5.

За значеннями займенники поділяються на дев'ять груп: **особові, особово-вказівні, зворотні, присвійні, вказівні, питально-відносні, означальні, заперечні** та **неозначені.**

1. ОСОБОВІ займенники **я, ми** (І ос.) **вказують на особу мовця, ти, ви** (ІІ ос.) – **на особу співбесідника,** або **адресата мовлення.**

Займенники **ми** і **ви** виражають також вказівку на кількох мовців – тих хто говорить і тих, до кого звернена мова.

Займенникові пари **я – ми, ти – ви**, умовно сприймаються як суплетивні форми однини і множини (**ми** – це не тільки **я**, сюди включають **я** і **ти**; **я, ти** і **він, вона** і т. ін.).

Займенники **я, ти** можуть мати значення узагальненої особи: *«Коли б я знав, де впаду, то соломки підмостив би. От і читай, і їми ти їм віри!»* (Т. Шевченко).

Займенники **ми, ви** можуть позначати лише одну особу, коли вживається замість займенників **я, ти.** Наприклад: *ми з вами, ми з тобою і т. ін. замість я з вами, я тобою, тобто я і ти, я і ви.*

2. ОСОБОВО-ВКАЗІВНІ ЗАЙМЕННИКИ – він, вона, воно, вони.

Займенники **він, (вона, воно)** вказують на ІІІ особу – **ту, про яку говорять,** або **на предмет, про який йде мова.**

Займенник **він** співвідноситься з іменниками чоловічого роду, **вона** – з іменниками жіночого роду, **воно** – з іменниками середнього роду.

Займенник **вони** є спільною формою множини для всіх трьох родів.

Вживання займенника **він** замість **ти** надає відтінку зневажливого ставлення до особи.

Форма **вони** може вживатися як пошанна стосовно однієї особи, або набувати неозначено-особового значення.

3. ЗВОРОТНИЙ ЗАЙМЕННИК себе вказує на відношення виконавця (суб'єкта) дії до самого себе, наприклад: *вона перемогла себе; він думав про себе* та ін.

Зворотний займенник не має форми Н. в., постійно вживається у формах непрямих відмінків.

Граматичного значення роду і числа цей займенник не має.

У реченні зворотний займенник виконує роль додатка.

У формі **Д. в.** зворотний займенник може переходити до розряду часток, наприклад: *Вона сиділа собі й мріяла про далеку подорож.*

4. ПРИСВІЙНІ ЗАЙМЕННИКИ вказують на належність предмета І особі – **мій (наш)**; ІІ особі – **твій (ваш)**; будь-якій особі – **свій (свої)**.

Вказівка на приналежність предмета ІІІ особі виражається за допомогою форм **Р. в.** особово-вказівних займенників: **його, її, їх (***його ідея, її парфуми, її бібліотека*).

За значенням і граматичними ознаками присвійні займенники співвідносяться з прикметниками, тобто подібно до них присвійні займенники змінюються за родами, числами і відмінками.

Займенники, вжиті без іменника, субстантивуються і набувають предметного значення, наприклад: **мій, твій** у значенні чоловік; **моя, твоя** у значенні жінка або наречена; **наш, наші** в узагальненому значенні осіб, близьких по крові, по духу, за соціальною чи національною ознакою.

5. ВКАЗІВНІ ЗАЙМЕННИКИ цей/заст. сей/, стільки, той/отой/, такий/отакий/ вказують на предмети /на один предмет з ряду однорідних/, ознаки предметів, їх кількість.

Вказівні займенники **цей, той/отой/, такий/отакий/** за значенням і граматичними ознаками співвідносні з прикметниками і подібно до них змінюються за відмінками, родами і числами.

Займенник **стільки** вказує на невизначений або невизначено-великий кількісний вияв предмета, наприклад: *Давно вже не випадало стільки опадів.*

За морфологічними ознаками займенника стільки подібно до кількісних числівників у **Н.в. й З.в.** він керує формою іменника **Р.в.** однини або множини, а в непрямих відмінках узгоджується з іменником у формі множини: *стільки днів, стількох днів, стількома днями.*

6. ОЗНАЧАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ сам, самий, весь, /увесь/, усякий, кожний /кожен/, жоден, інший узагальнено вказують на ознаки предметів.

Займенник **сам** виражає значення самостійності «один» і вживається з іменниками назвами істот або особовими займенниками, змінюючись за родами і числами (*Дівчинка сама перейшла річку; вона сама визначила корінь* та ін.).

Займенники **сам** і **самий** можуть вживатися при іменниках, вказуючи на крайню просторову чи часову межу (*у самому кінці аудиторії, на саме Різдво*), тоді вони наближаються за значенням до часток **якраз, саме, аж**.

Займенник **весь (увесь),** пов'язуючись з іменником, вказує на охоплення предмета ознакою або дією сукупно: *Вся земля залита весняним сонцем.*

Займенники **кожний, кожен, усякий** / рідше **усяк**/ є засобом виділення предмета з сукупності однорідних предметів.

Займенник **інший** вказує на предмет чи особу, виражаючи відмежування його від подібних йому: *Книги придбали для іншого читального залу.*

За значенням і граматичними ознаками означальні займенники

співвідносяться з прикметниками і подібно до них змінюються за родами, числами, відмінками.

7. ПИТАЛЬНО-ВІДНОСНІ ЗАЙМЕННИКИ хто, що, який, чий, котрий, скільки вживаються для оформлення питання про осіб, предмети, ознаки, якості або порядок предметів при лічбі.

Питально-відносні займенники **хто, що, який, котрий** можуть вказувати на невизначену особу, предмет чи якість (Він різко зупинився, мов його хто попередив про перешкоду).

У структурі складнопідрядного речення відносні займенники, як сполучні слова, поєднують підрядне речення з головними і виступає членом речення.

Питальний займенник. *А хто там за старшого?*

Відносний займенник. *Хто хоче щастя зазнати, той повинен свій край шанувати* (Нар. тв.).

Займенники *хто, що* змінюються за відмінками, не мають роду і числа, хоча в контексті вказівка може бути: *Хто такий? Хто така? Що таке?*

Займенники **який, чий, котрий** подібно до прикметників змінюються за родами, числами, відмінками.

Займенник **скільки** у Н.в. і З.в. пов'язуються з іменниками у Р.в. (*скільки студентів?),* а в усіх інших відмінках узгоджується з іменником (*У скількох студентів? Скількома мовами ви розмовляєте?).*

8. ЗАПЕРЕЧНІ ЗАЙМЕННИКИ ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки утворені від питальних займенників за допомогою частки **ні (ані).**

Вони виражають ті самі значення щодо осіб, предметів, ознак, кількостей і порядку предметів, що й питальні займенники, але в заперечній формі, мають і подібні граматичні ознаки.

Заперечні займенники в українській мові є другою формою вираження заперечення при основному запереченні, що здійснюється за допомогою частки не.

9. НЕОЗНАЧЕНІ ЗАЙМЕННИКИ творяться від питальних займенників за допомогою часток **аби- , де-, будь-, небудь-, казна-, хтозна-, -сь,** що вносять відтінок невизначеності особи, предмета або його якості, кількості: *абихто, абищо, дехто, дещо, хто-небудь, що-небудь, казна-хто, казна-що, хтось; деякий, дечий, чийсь, казна-скільки, котрийсь* і т. ін.

Практичне заняття № 13

ТЕМА: ВІДМІНЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ. ГРАМАТИЧНИЙ РОЗБІР ЗАЙМЕННКИКІВ

ПЛАН

1. Відмінювання узагальнено-предметних займенииків.
2. Відмінювання узагальнено-якісних займенииків.
3. Відмінювання узагальнено-кількісних займенииків.
4. Перехід займенників в інші частини мови (субстантивація і партикуляція займенників).
5. Перехід до займенників інших частин мови (партикуляція).
6. Граматичний розбір займенникіків.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

4. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

5. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

3. Полюга Л.М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К., 2009. 554 с.

4. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

5. Український правопис. К., 2003. 236 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Провідміняти займенники і виділити відмінкові закінчення. Підкреслити займенники, які мають суплетивні форми.

В-1. Він, себе, інший, такий, що, ніщо, будь-хто, який-небудь, щось, котрий.

В-2. Вона, жодний, цей, хто-небудь, щось, будь-який, самий, стільки, чийсь, мій.

В-3. Щось, скільки, чиї, мої, що-небудь, наші, увесь, ніщо, ця, ти.

В-4. Воно, мій, увесь, ніякий, той, якийсь, ви, котрий, я, деякий.

В-5. Вони, моє, будь-чий, цей, щось, ніхто, ми, котрийсь, казначий.

II. Виконати морфологічний розбір займенників за схемою.

Схема морфологічного розбору займенників:

1. Аналізована словоформа. 2. Частина мови; початкова форма. 3. Група за співвіднесеністю з частинами мови. 4. Розряд за значенням. 5. Група за будовою. 6. Рід. 7. Особа. 8. Число. 9. Відмінок. 10. Морфемний аналіз. 11. Спосіб творення. 12.Синтаксична роль. 13. Правопис.

В-1. 1. Демко Лютай мусив підписати умову того миру вкупі з Богданом Хмельницьким, котрий служив тоді в війську Павлюка за писаря і котрий потім якраз через десять років сам підняв усю Україну на Польщу і розбив польське військо під Корсунем (І. Нечуй-Левицький). 2. Тодозя не зводила очей з смуглявого князя, неначе придивлялась до його й уважливо слідкувала за кожним рухом лютого ворога, сподіваючись нападу щохвилини (І. Нечуй-Левицький). 3. Гетьманша щодня, щогодини сподівалась, що до Чигирина прибуде обозний Тиміш Носач, котрий мав заїхати в Чигирин до гетьманші на од'їзді в Германівку на раду; щодня, щогодини вона сподівалась, що

гетьман з козаками вернеться з Германівки і дасть поміч Чигиринові (І. Нечуй-Левицький).

В-2. 1. Вже надворі сутеніло, як Іван Остапович вскочив конем в просторний двір старого Євстафія Виговського, кинув поводи козакові і пішов в невеличкий дерев'яний дім, де його привітали од щирого серця брат Данило з жінкою (І. Нечуй-Левицький). 2. В ті тривожні часи, коли сподівались польського нападу щодня, щогодини, коли усі козаки були на війні, покидавши дома самих молодиць, українські молодиці набирались сміливості і відваги й окозачувались (І. Нечуй-Левицький). 3. Олеся не виходила в його з думки, неначе й вона стояла тут, в церкві, недалеко од його коло своєї тітки, а він все дивився на її височеньку тілисту та рівну постать, на її білу, як сніг, шию та ясноволосу головку (І. Нечуй-Левицький).

В- 3. 1. Двірська челядь Вишневецького замкнулась в старому замку, котрий поставив ще Єремiїн батько князь Михайло й перевіз туди сорок три гаківниці з Вишневця (І. Нечуй-Левицький). 2. Переїжджаючи через свої маєтності на Волині, Єремія тільки тепер, дойшовши до повного зросту, вперше запримітив, яка в його сила землі, борів, степу, сіл та панщанних людей (І. Нечуй-Левицький). 3. Виговський бачив, що гетьман вже старий та недужий, може спересердя та зопалу нашкодити Україні в справі з Москвою, почав заспокоювати гетьмана, благав його підождати трохи та гаразд розвідати про це діло, обнімав коліна, доказував, що це неможлива

річ, щоб цар оддав Україну ворогам благочестивої віри й поганцям на поталу (І. Нечуй-Левицький).

В-4. 1. Виговський бачив, що гетьман вже старий та недужий, може спересердя та зопалу нашкодити Україні в справі з Москвою, почав заспокоювати гетьмана, благав його підождати трохи та гаразд розвідати про це діло, обнімав коліна, доказував, що це неможлива річ, щоб цар оддав Україну ворогам благочестивої віри й поганцям на поталу (І. Нечуй-Левицький). 2. Шляхтичі спочатку вели розмову несміливо, але потім згодом, випивши по чарці - по другій, набрались сміливості, стали балакати голосно й поводились з князем запанібрата (І. Нечуй-Левицький). 3. І серед того натовпу повсякчас виникав смуглявий Єремія, неначе повний місяць виникав з чорних хмар (І. Нечуй-Левицький).

В-5. 1. В Переяславі, після ради 8 генваря 1654 року, гетьман Богдан Хмельницький з козацьким військом прийняв присягу на підданство московському цареві Олексієві Михайловичу перед московськими посланцями (І. Нечуй-Левицький). 2. Пізно погасло світло в Єреміїному палаці; дуже рано повставали в палаці, і Єремія виступив у похід (І. Нечуй-Левицький). 3. Проте ця редакторська праця нерідко поліпшувала рукописний текст, де зустрічалися повтори авторської думки, окремі діалоги чи повідомлення розповідача з «надлишковою» у цих місцях інформацією (І. Нечуй-Левицький).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ

Лабораторна робота № 1-2

ТЕМА: ІМЕННІ ЧАСТИНИ МОВИ

МЕТА: Сформувати уміння і навички визначати у контексті та характеризувати значеннєві розряди іменних частин мови, утворювати синтетичні та аналітичні форми ступенів порівняння прикметників, відмінювати різні розряди іменників, прикметників, числівників, займенників. Поглибити знання про семантичні, словотворчі та функціональні властивості іменних части мови.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

11. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

12. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

13. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

14. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

15. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

7. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

8. Головащук С. І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник. К., 1995. 192 с.

9. Орфографічний словник української мови / Уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак та ін. К., 1999. 989 с.

10. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К., 2009. 554 с.

11. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

12. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Завдання 1. З творів І. Нечуя-Левицького *(«Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський»)* випишіть по п'ять речень з іменниками на позначення:

В-1. Власних назв;

В-2. Абстрактних понять;

В-3. Назв сукупної множинності осіб;

В-4. Назв сукупної множинності об'єктів рослинного світу;

В-5. Продуктів харчування, напоїв, страв;

В-6. Корисних копалин, грунтів, мінералів;

В-7. Осіб жіночої статі;

В-8. Осіб чоловічої статі;

В-9. Антропонімних назв;

В-10. Топонімних назв.

P.S. Визначте морфологічні ознаки іменників вищеназваних груп.

Завдання 2. Із творів Т. Г. Шевченка виписати 8 строф з якісними прикметниками на позначення:

В-1. Кольорової семантики предмета;

В-2. Розміру предмета предмета;

В-3. Смакових ознак предмета;

В-4. Фізіологічних ознак предмета;

В-5. Зовнішніх і внутрішніх ознак предмета;

В-6. Зовнішніх ознак предмета;

В-7. Внутрішніх ознак предмета;

В-8. Сталих ознак предметів;

В-9. Розумових властивостей особи;

В-10. Експресивно-оцінних ознак предмета.

P.S. ***Визначте морфологічні ознаки прикметників вищеназваних груп.***

Завдання 3. Від якісних прикметників різних лексико-семантичних груп (*кольору, розміру, смакових ознак* тощо) утворити ступені порівняння.

Користуючись словником Синонімів української мови, до прикметників на позначення зовнішніх і внутрішніх ознак предмета добрати синоніми.

В-1. 16 липня 1919 року Галицька армія після тяжких боїв із поляками перейшла Збруч і з'єдналася з Дієвою армією Української Народної Республіки. Обидва війська опинилися на мізерному клаптику Великої України в так званому Кам'янець-Подільському мішку. Від заходу підпирали поляки, з півночі, сходу й півдня насідала московсько-більшовицька навала. Виснажені безнастанними боями, і галичани, і наддніпрянці були в катастрофічному стані – бракувало зброї, технічного виряду, амуніції, одягу, взуття, харчів, ліків… Однак злука двох армій – зустріч рідних братів, які досі не бачили одне одного, – додала і сили, і духу, і віри в перемогу. Об'єднана Українська армія прорвала Кам'янець-Подільський мішок і погнала червоних по всьому фронту, здобуваючи стратегічні міста й залізничні вузли – Проскурів, Жмеринку, Вінницю, Бердичів…

Штаб Головного Отамана Симона Петлюри виробив план походу більшими силами на Київ, а меншими – на Одесу, до Чорного моря.

Задля цієї мети об'єднану армію було поділено на три групи. Центральну армійську групу – головну й ударну в поході на Київ – злютували два галицькі корпуси та Запорізький корпус Армії УНР під загальною командою галицького генерала Антона Кравса.

Серпневий наступ на Київ був швидким і успішним, особливо там, де шлях українському війську завчасно розчищали повстанські загони. Іноді повстанці тимчасово приєднувалися до частин регулярної армії, проте рідко знаходили спільну мову з її командирами (В. Шкляр).

В-2. Їм добре запам'ятався той перший досвід «кооперації» з повстанцями. Коли готували удар на Жмеринку, тоді теж прийшла команда зв'язатися з отаманом Шулікою, який, було сказано, стоїть у сусідньому селі. Сотник Станімір, ідучи шукати отамана, взяв із собою поручника Гірняка, і вони швидко знайшли повстанців. Ті саме скупчилися біля цукроварні й вантажили мішки на підводи. Цукор був другою валютою після солі, тому ця ватага одразу видалася їм підозрілою. «Гей, хлопці! – гукнув сотник Станімір. – А де ваш отаман?» На що один кудлатий і чорний, як циган, чолов'яга сказав, що батькові-отаману нема коли з ними плескати язиком, бо він зараз воює з большевиками. «Он там за цукроварнею!» – махнув рукою «циган», щоб вони відчепилися, і в цей час по той бік цукроварні лунко застукотів скоростріл. Одна черга, друга, третя, але ніхто з повстанців не звернув на те ані найменшої уваги, ніякого тобі сполоху, вони й далі носили на зігнутих карках важезні мішки, і за

тими мішками не видно було їхніх голів. Наче лантухи були їм замість довбешок.

Здивовані та спантеличені, Станімір з Гірняком, скрадаючись попід муром, вийшли на той бік цукроварні, звідки долинала стрілянина. Овва! Дебелий козарлюга в темно-червоному жупані примостився на розсосі старого ясена, ще на одній гілляці примоцував скоростріла й цілився десь у чисте поле, де не видно було ні живої душі, ні мішені.

Сотник Станімір підніс до очей далековид.

– Ніц не розумію, – сказав він. – Може, йому ті большевики ввижаються?

Вони підійшли ближче, Станімір почекав, поки отаман Шуліка випустить ще одну чергу, тоді голосно кашлянув. Знехотя озирнувшись, отаман подивився на візитерів, як пес на висівки, потім зліз-таки з ясена, і тепер уже вони дивилися на Шуліку такими очима, наче той спустився до них не з дерева, а зліз по драбині з неба (В. Шкляр).

В-3. Станімір з Гірняком перезирнулися: таке вони чули не вперше. Коли перейшли Збруч і, змучені, спраглі й голодні, маршували селами, люди, визираючи з-за тинів, називали їх австріяками, німцями й навіть англійцями. Ні до кого не можна було підступитися, кожне подвір'я являло собою окрему республіку, яку сторожував пес на довжелезному ланцюгу, а її президентом був сердитий і хитрий дядько в довгій російській шинелі. Незважаючи на літню спеку, тут чомусь усі чоловіки ходили в шинелях, киреях,

довгих свитах чи навіть у кожушанках. Вони спідлоба дивилися на запорошених стрільців, що йшли та йшли нескінченною колоною, похилившись під вагою наплічників. Їхній одяг був сірий від куряви, запилюжені лиця заливав брудними патьоками піт. Услід за піхотою їхали гармаші, що сиділи на лафетах і тряслися на вибоїнах разом із гарматами, запряженими у дві пари коней. Колеса залишали на дорозі глибокі колії; товстелезні дула із чорними жерлами, темно-бурі сталеві щити, подзьобані кулями та осколками, наче віспою, не радували селян.

Над тинами звисали кетяги стиглих вишень, кожен стрілець тягнувся до них очима (Миронові здавалося, що всередині у нього все вигоріло), але ніхто не зірвав і ягідки. Вони, галичани, краще за тих дядьків у шинелях знали, що таке приватна власність. Вони були найдисциплінованішою армією у світі. Наймолодшою і найдисциплінованішою. Пройшовши сотні верст Великою Україною, вони не реквізували жодної крихти хліба, а коли настали жнива, пішли між боями по людях допомагати збирати врожай за п'ятий сніп. Були навіть жнивні сотні. Тоді всі й побачили, хто такі галичани, яка їхня мова й честь (В. Шкляр).

В-4. Загін Шуліки вчасно подовжив праве крило їхнього куреня, й вони пішли в наступ бравурно й злагоджено, хоча ворог ще здалеку привітав їх спершу гарматним, а потім щільним кулеметним вогнем. Галичани довший час не відстрілювалися, заощаджуючи набої, яких їм постійно бракувало, але без передиху просувалися вперед короткими та швидкими скоками. Зате праворуч од них стрілянина не

вщухала ані на мить, повстанці Шуліки палили з усього, що тільки може стріляти, смалили з рушниць, револьверів, скорострілів, поручник Гірняк лишень дивувався, звідкіль у них стільки припасів, і, наслухаючи довжелезні кулеметні черги, думав, що тяга ніякого «шварцльозе» такого вогню не витримає. Безладна, але гучна й напориста пальба справляла враження і на ворога, бо невдовзі галичани перейшли покинуті червоними окопи, за якими була ще одна лінія оборони.

І раптом праворуч настала тиша. Там усе якось ураз заніміло, не чутно було ні стрілу, ні крику, ні звуку. Щоб довідатися, що це за партизанська хитрість, сотник Станімір послав туди стежу на чолі з поручником Гірняком, але той не знайшов від повстанців і сліду. Загін отамана Шуліки здимів, оголивши праве крило, і його довелося латати, розріджуючи впорядковані лави. На щастя, спротив червоних ослаб, і вранці галичани зайшли у Жмеринку, до якої з іншого боку вступила повстанська дивізія Юрка Тютюнника.

Найбільший рух був на залізничному двірці, де застрягло кілька червоних ешелонів з військовим майном та провізією. Сюди збіглося все живе й у дикому шарварку вирувало, горлало, сварилося, погрожувало, бо як тут загнуздаєш нерви, коли перед тобою повнісінькі вагони добра, де сіль, набої, взуття, одяг, сідла й навіть російські польові мапи, яких так бракувало галицьким старшинам. Біля ешелонів, куди вони підоспіли раніше, виставили охорону, а там, де порядкували повстанці, дійшло до сутичок, біля вагона з чобітьми та шкірою навіть зчинилася стрілянина (В. Шкляр).

В-5. Спершу вони побачили хмару куряви, яка швидко наближалася в їхній бік, а потім із тієї хмари вихопилося кільканадцять вершників. Це був добре вирядженний почет отамана Соколовського, якого вони виглядали, і попереду, видно, їхав сам отаман – білий кінь, відкинувши голову набік, ішов такою легкою граційною риссю, що вершник то виринав, то наче тонув за його гривою. Щоправда, і верхівець той був невеличкий, – як на отамана, зовсім дрібний, – а те, що вони побачили ще через хвилю, ошелешило не тільки поручника Гірняка.

Була неділя, на царині біля Покровської церкви в селі Вереси зібралося чимало люду, своїх і чужих, якщо за чужих вважати стрільців-галичан, котрі теж поприходили на службу Божу (мали свого капелана, та принагідно тяглися до церкви). Після відправи вони розібрали кріси, складені в піраміду біля дзвіниці, але розходитися не поспішали, збиралися гуртами на царині, видивлялися дівчат, жартували й достоялися до того, що теж угледіли отаманський почет. А коли білий кінь з відливом тьмавого срібла став гопки, мовби вітаючи всіх красиво вигнутими передніми ногами, тоді не в одного стрільця тьохнуло серце. Хтось із бідовіших навіть присвиснув, у когось відчахнулася нижня щелепа, сотник Станімір потяг себе за короткого правого вуса, а поручник Гірняк тільки й подумав: «Ну, починається».

Та не кінь їх ошелешив, хоч було там чому дивуватися – срібний жеребець-араб мав лагідні блакитні очі, а дихав зміїним вогнем, роздуваючи рожеві оксамитові ніздрі, – однак приголомшив їх вершник на тому коні чи, певніше сказати, вершниця, бо то була

дівчина із золотою косою, що спадала на ліве плече з-під козацької смушевої шапки. Зодягнута була як парубок – полотняні штани, шевронові чобітки з острогами, туга домоткана сорочина, підперезана шкіряним паском, на якому щільно сиділа кобура з револьвером. За плечима у дівчини був короткий австрійський карабін, ремінець якого навхрест оперізував її спереду якраз поміж тими пругкими пагорками, які теж видавали її стать. З маківки сивої шапки конусом звисав червоний шлик, і коли кінь, ще гарячий від бігу, крутнувся на місці, дрібно перебираючи стрункими ногами (чи, може, то вершниця навмисне так його розвернула), Мирон прочитав на шлику гасло, написане синім чорнилом: «СМЕРТЬ ВОРОГАМ УКРАЇНИ!» (В. Шкляр).

В-6. У Радомишльському повіті біснувався «дурний пан» – так селяни прозвали поміщика Вержбицького за те, що в голові у нього «відкрутилася гайка». Вержбицький, будучи помічником повітового старости Богданова, зібрав сотню грабіжників і, розгулюючи по селах, влаштовував екзекуції. Бив до крові тих, хто не знімав перед ним шапку. Дійшло до того, що в Потіївці він перепинив весільну ходу, коли молодий із боярами йшов до молодої, і нагаями примусив усіх танцювати для нього. «Ану-ка врежьтє гопака для дурного пана!» – наказав Вержбицький, уже й сам себе називаючи дурним паном. Лесика бісило, що вони цвенькали по-московському, а називали себе гайдамаками. «Кадюки[5] без'язикі», – плювався Лесик.

Його старші брати Василь і Дмитро, як статечні вчителі, пильнували Горбулівську гімназію, в якій директором була Дмитрова дружина Надя Круглецька. Соколовські, як тільки вдарила Лютнева революція, уже навесні зробили із земської школи українську гімназію, – таких тоді не було ні в Радомишлі, ні в Житомирі. Підпрягли до вчительства і свою молодшу сестру Сашуню, хоч та сама ще навчалася в Радомишльській гімназії, і Лесик часом возив її бричкою до містечка за тридцять п'ять верст. Сашуня взагалі була у них панією, їла тільки з ножем і виделкою, навіть свою улюблену ковмачку спритно підгрібала ножиком на видельце. Вона й розмовляла грамотніше за всіх, повчала Лесика, хоч він був старший за неї на два роки, казати «він», а не «вин», «огірки» замість «гурки», «стеля», а не «столя», дарма що так по-тутешньому говорили всі горбулівці. Лесик не сердився, навпаки, пишався своєю сестричкою і, коли віз Сашуню бричкою до Радомишля, йому хотілося, щоб їх усі бачили. Атож, ви подивіться на цю панну в лисячій шубці, з-під якої стікає зелена шовкова сукня аж до блискучих черевичків. Ніжка у неї гарна, струнка, з високим підйомом, а на розчервонілому від холоду носику навіть не видно ластовиння, хоч воно їй теж до лиця. Ще немає шістнадцяти, а вже, вважай, учителька! Вони, Соколовські, всі тяглися до школи, тільки Лесик не надавався. У нього були свої плани (В. Шкляр).

В-7. Одного дня налетів на їхнє село «дурний пан» з кадюками: давай свиней, давай овес, давай хто що приховав. Хату дяка Тимофія Соколовського вони поминули, а на Лесика наскочили вже за селом,

коли той повертався від італійця Ліви. Купець Ліва прибився до Горбулева з далекої Італії, купив тут землю, заклав каменярні й продавав горбулівський лабрадорит чи не всій Європі, а Лесикові того дня продав кінське сідло. Як побачив «дурний пан» Вержбицький те новеньке сідельце, аж затремтів: ти куди оце, ворохобнику, зібрався з кульбакою? Ану давай її сюди!

Лесик, звісно, уперся, набичився, але ж їх налетіла ціла зграя і всипали йому таких нагаїв, що Лесик тиждень відлежувався. Коли підвівся, розшукав Тимоша Олексієнка на прізвисько Корч і Родіона Тимошенка, які вже давно переховувалися від Вержбицького, бо, впіймавши двох його харцизяк, втопили у сліпчицькому кар'єрі. Тиміш Корч торік хрестив сина Лесикового брата Дмитра, тож вони швидко знайшли спільну мову. Лесик очолив партизанський загін, до якого потяглися всі, кому «дурний пан» залив сала за шкуру. Лесик усіх не приймав, лишень тих, хто мав коня та зброю, і так восени вісімнадцятого він уже мав «горбулівський полк» із трьохсот козаків. З Лесика став Олексою – отаманом Олексою Соколовським.

Коли наповратився іти на Радомишль, трішки подумав і перейменував свій полк на «курінь смерті». Якраз тоді гетьман Павло Скоропадський зрікся влади, німці почали збиратися додому. Вони сиділи тихо, як миші, коли Олекса з козаками зайшов у Радомишль. Оточивши на Торговиці каральний загін державної варти, в якому пригрілися шкуродери Вержбицького, горбулівці вибили все, що не встигло втекти. Тільки не знайшли там «дурного пана». Тоді «курінь смерті» підійшов на конях до папірні, де ташувалася німецька

комендатура, й Олекса вдерся прямо до коменданта. Він вимагав видати Вержбицького (В. Шкляр).

В-8. Комендант Вібе через перекладача пояснив, що той накивав п'ятами і, ніби не довіряючи своєму тлумачеві, пробіг пальцями правої руки по долоні лівої – показав на мигах, як кивають п'ятами. Олекса йому повірив. І потім не міг собі пробачити, що не перекинув німецьку комендатуру догори дном – наступного дня він дізнався, що «дурний пан» схитрував точнісінько так, як і гетьман Скоропадський. Перевдягнувся жінкою і вдосвіта разом з німцями зробив так, як їхній комендант Вібе показував на долоні, – накивав п'ятами. Олекса вдовольнився тим, що пустив під лід кількох кадюків у річечку Черч. Пішов годувати раків й один із тих живоїдів, котрий разом із «дурним паном» підняв на Олексу нагайку.

Отаман «куреня смерті» повернувся до Горбулева на чудесному білому коні («прикупив» у козирного кадюка), у широкій кавказькій бурці, зодягнутій поверх черкески з нашитими на грудях газирями – гніздами для набоїв. На ньому вилискували високі кавалерійські чоботи, із сивої шапки звисав аж до пояса широкий червоний шлик, через якого большевики прозвуть отамана Кривавий Оселедець. Вивершувала цей парадний виряд довга гусарська шабля у білих піхвах, яка кінцем діставала до землі й котилася за отаманом на коліщатку.

Дмитро бачив далеко. Невдовзі в Радомишлі, Коростишеві, Брусилові заворушилися «єрусалимські козаки» зі своїми ревкомами й паркомами [7]. До них приєдналися деякі містечкові пролетарі,

котрі теж не хотіли визнавати, як вони казали, петлюрівської влади. Були це люди вперті й лукаві, іноді задурманені большевицькою блекотою, іноді одержимі, але завжди ворожі до української самостійності. Завелася якась нова порода активістів на чолі з Мойсеєм Токарським, а біля них постійно крутилася і нова порода жінок – Соня Портной (саме так – не Портная, а Соня Портной), Роза Шейнблат, Клара Вера, Піпка Цімерман. Чого нова порода? Бо всі ці жіночки були схожі одна на одну – сухолиці, коротко стрижені, з міцно стиснутими губами. Здається, вони тільки й уміли сидіти на зборах та вчасно піднімати й опускати руки, ну, ще, може, могли б носити передачі в тюрму для своїх соратників (В. Шкляр).

В-9. Видалася темна й морозна ніч. Зійшлося майже сотня озброєних людей. Гелевей знав, чим їх підігріти. Він сказав, що Соколовський на ранок готує погром і постраждають не тільки жиди. Петлюрівцям начхати на бідних каменотесів. Треба рятуватися.

До містечка рушили чотирма групами, одна з них пішла захопити телефонну станцію, що стояла на околиці. Коли там пролунали постріли, Олекса з ад'ютантом Зозулею та п'ятьма козаками поскакали розібратися, що сталося. Тим часом нападники швиденько повернулися до своїх, й Олекса застав на станції лише горбулівську варту. Ніхто не второпав, що воно стріляло. Хтось наче спросоння розважився та й пішов спати. Заспокоївши козаків, Олекса поїхав до штабу.

Білий кінь, ступивши одним копитом на міст через Тетерів, тривожно застриг вухами. У пітьмі блиснув вогонь рушничного

випалу. Куля прошила чорну бурку, черкеску й розписку, яку Гелевей дав отаманові. Шуренок влучив у серце.

Олекса упав на міст. Його ад'ютант Зозуля кинувся до отамана, але не встиг навіть зіскочити з коня. Смертельний постріл зупинив Петруся Зозулю. Під зливою куль ще п'ять козаків змушені були галопувати куди очі бачать. Услід за ними, розтинаючи грудьми холодну темряву ночі, помчав білий кінь Олекси Соколовського.

Без отамана й решта горбулівців розгубилися, запанікували, кожен сам рятувався як міг. Дехто кинувся навтьоки через Тетерів, провалився на тонкому льоду й скупався разом з конем, дехто потрапив у полон, але ощасливлений перемогою Гелевей відпустив бранців додому. Пам'ятаючи про розписку та своє чесне слово, він навіть сказав полоненим, аби вони передали рідним Кривавого Оселедця, що ті можуть забрати тіло. Його ніхто не чіпатиме, воно, задубіле, лежатиме на морозі, поки не розтягне звірина, тож нехай приїжджають (В. Шкляр).

В-10. Спершу він зібрав невеличкий загін, до півсотні перевірених козаків, а коли навесні червона повінь залила Україну й московський лапоть наступив на горлянку селянам, отаман Соколовський мав уже ціле військо. Кілька тисяч повстанців важко було тримати прикупі, тому Дмитро поділив їх по селах на сотні і згукував під слушний момент товкти москаля. Після того, як гаряче діло було зроблено, отаман відпускав козаків додому хазяйнувати.

Штаб узяв під свою руку Тимофій Соколовський. Дмитро хотів було відмовити батька, але старий тупнув на нього ногою, мовляв, не командуй, бо зніму паска, тоді побачимо, хто з нас старший.

Вони й не помітили, як у цій катавасії знайшла собі роботу Сашуня. Якось після служби Божої дяк Соколовський завважив, що біля церкви зібрався чималий гурт парубків і старшого чоловіцтва. Підійшовши ближче, він побачив у центрі кола свою найменшеньку пестунку, яка переконувала всіх, хто носить штани, йти в повстанці. «Знову кров проливать?» – загув хтось у натовпі, на що Саша сказала, що так, не всі голови уціліють, але втрати у боротьбі завжди будуть меншими за ті, яких ми зазнаємо в покорі. «Проклянімо смиренність тих, хто, сидячи на печі, вигріває рабську сподіванку, що біда обійде його стороною», – сказало це жовтороте пташеня, яке невідь у кого вдалося. Та в кого ж? Бабуня у неї була відунею, мати ворожить, а воно, хоча й гімназію вже закінчує, і собі туди само. Ну-ну! Он і ще котрийсь огризнувся, одначе слухають, пороззявлявши роти, наче дівчина їх на весілля запрошує і зараз кожному дасть по шишці. Глянувши на присадкуватого Санька Кулібабу, котрий невдоволено чмихав носом, вона сказала, що страхопуд може висиджувати яйця в теплі, як та квочка (тут уже всі загигикали), але хай пеняє на себе, коли червоний півень клюне його в «подушку».

Мине якийсь час, і Тимофій Соколовський на власні очі побачить, як цей «страхопуд» Санько Кулібаба зітнеться в рукопашному бою з червоними. Троє підуть на нього з багнетами, а Санько вхопить рушницю за дуло й гатитиме нею, наче люшнею, по

головах, поки не розтрощить три черепки й кольбу своєї ж таки рушниці (В. Шкляр).

В-11. Він перший рвонув з місця, і дівчина теж помчала вздовж берега понад річкою. Бігла вона легко та пружно, то підпускаючи його ближче, то знов відриваючись, іноді він уже майже діставав її рукою, та в останню мить дівчина додавала швидкості, і він хапав у жменю повітря. Вона бігла босоніж, а на ньому були важкі черевики з обмотками до колін, через те кучерявий не міг її швидко догнати. Перед ним миготіли її стрункі ноги, сукня від бігу злітала вгору, відкриваючи вище дівочу звабу, солдат від того дурів, ще дужче налягав на ноги, змахуючи з обличчя гарячий піт, та знов ловив у жменю лиш вітер. Коли здавалося, що ні, йому її не догнати, дівчина враз спіткнулася і впала на моріжок.

Кучерявий майже налетів на неї. Не вірячи такому щастю, він навалився на дівчину, почав тикатися засапаним ротом у її шию, волосся, щоки, вуста. Відчуваючи гостру нестримну насолоду, він здивувався, що дівчина не дуже й пручається, не кричить, не кличе нікого на допомогу, хіба що злегка опинається, ховаючи стиснуті губи. Від солодкої втіхи йому аж кольнуло в серце, він навіть не встиг відчути болю, коли сталева в'язальна шпиця, яку дівчина вихопила з тугої золотої коси, увійшла йому в груди.

Він затих миттєво, здувся, як проколений міхур, дівчина скинула його з себе на зелену траву. Якийсь час вона дивилася в його трохи здивоване, але загалом спокійне лице, їй зовсім не було страшно від того, що вона вперше вбила людину, дівчина ще не повірила до кінця,

що це таки сталося. На його грудях не було крові, і їй здавалося, що він ще може ожити, ось-ось підведе голову, схопиться на ноги і знов кинеться її наздоганяти. Від цього їй було тривожно й трохи моторошно. Однак зайда не ворушився, не дихав, хоча й змінювався з лиця, але то вже були порухи не життя, а смерті.

Вона подивилася на шпицю, яку тримала в руці, і на ній теж не побачила крові, довгий сталевий дротик був чистий, ніби ним проткнули не серце, а клубок вовни. Однак дівчина не сховала шпицю в косу. Вона хотіла її викинути в річку, та передумала й застромила під кору старої верби (В. Шкляр).

В-12. Попід лісом виринула ще одна хмара кінноти й теж поперла прямо на них. «Це все», – з якимось дивним спокоєм подумав Мирон, шукаючи очима Станіміра. Осип стояв, широко розставивши ноги, й від того здавався нижчим. З його розірваного вище ліктя рукава цебеніла кров, Осип винувато всміхався у почервонілий вус – видно, торкався його закривавленою рукою. Всміхався винувато, зніяковіло, але мовби з полегкістю: «Відвоювалися». Миронові захотілося сказати йому на прощання щось дуже хороше, адже вони разом воюють уже третій рік; познайомилися в російському таборі для австрійських військовополонених аж під Пермою, звідти разом втекли, коли в Росії почалася революція, і відтоді не розлучалися. Спершу подалися до Києва, де розпочалася війна за Україну, та потрапили у такий революційний безлад, що соромно згадувати. Замість безоглядного визволення Краю з московського ярма Київ півроку мітингував на вулицях, а провідники Центральної Ради

боялися навіть думки про творення власної армії. Вони довго вимучували універсали про автономію, а коли, нарешті, зважилися проголосити незалежність, московсько-большевицька орда вже стояла біля воріт. Осип з Мироном були тоді в похапцем зліпленій із прибулих галичан гарматній півбатареї поручника Яреми й наприкінці січня їх кинули проти червоних під Полтаву, та вже через два дні надійшов наказ повертатися на загрожений большевиками Київ. Після кількаденних боїв за місто горопашне українське військо покотилося на Житомир і далі на Захід. Осип з Мироном доїхали потягом до Проскурова, звідти дісталися до Підволочиська, і там, у рідній Галичині, знов повернулись на коло своє – потрапили до австрійських окопів. Вони разом пройшли італійський фронт, потім польський і, нарешті, мусили пройти цей, большевицький, останній, який вів їх через Велику Україну на Київ, бо так їм було написано згори, що до вільного Львова ви, хлопці, дійдете лише через Київ.

…Бідна жінка, її чоловік, Миронів батько, поклав свою голову ще на Маківці, старший син упав на горі Лисоні, а тепер от меншенький… більше нікого в неї немає. (В. Шкляр).

Завдання 4. З творів І. Нечуя-Левицького *(«Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський»)* випишіть речення з відносними прикметниками на позначення:

В-1. Ознак предметів за матеріалом;

В-2. Ознак предметів за відношеннями різних вимірів предметів;

В-3. Ознак предметів за призначенням, функціями;

В-4. Ознак предметів за належністю її до установи, організації

В-5. Ознак предметів за просторовими відношеннями до інших предметів;

В-6. Ознак предметів за матеріалом;

В-7. Ознак, які у контексті переходять до якісних прикметників, наприклад: *срібна ложка – срібна голова (сива); вишневий сік – вишнева сукня* та ін.;

В-8. Ознак предметів за відношеннями різних вимірів предметів;

В-9. Ознак предметів за просторовими відношеннями до інших предметів;

В-10. Ознак, які у контексті переходять до якісних прикметників, наприклад: *кришталева ваза – кришталева совість* та ін.

P.S. Визначте морфологічні ознаки відносних прикметників вищеназваних груп.

Завдання 5. Виписати з тексту займенники та визначити :

а) розряд за співвідношенням з іншими частинами мови;

б) розряд за значенням;

в) семантичні особливості;

г) синтаксичну роль.

В-1. Деякий час на шляху куреня було вільно, лише вряди-годи назустріч вискакували невеличкі большевицькі роз'їзди, але, вгледівши противника, вони швидко щезали з очей. Марусині козаки, які цього разу забезпечували ліве крило, знудилися від такого «котячого» маршу. Отаманша через вістового передала Станімірові, щоб він не хвилювався, коли їх не буде чути.

Щільним вогнем зустрів їх ворог недалеко від Боярки, причому вдарив згори несподівано, коли вони підіймалися схилом, шукаючи якого-небудь прихистку чи лісочка. Збиралося на дощ, треба було його десь пересидіти, а тут тобі маєш – напоролися прямо на большевицькі окопи. Відходити назад було не з руки, їх би згори подесяткували з кулеметів, тому Станімір дав команду розсипатися в розстрільну й брати ворога швидким приступом.

Спершу хтось крикнув «Гура!», та стрільці, вже навчені досвідом, підхопили його як «Слава!», і той гук покотився під гору, під гору, під гору, вони бігли за ним з усіх сил, вони на весь світ кричали «Слава!» й незчулися, як опинилися на узгір'ї в чужих окопах, де вже не було нікого. Москалі пішли врозтіч, тут ще до всього вдарила блискавка, торохнув грім, куди тій гарматі, і червоні розбігалися, як руді миші. Стрільці захоплено дивилися їм услід, дивуючись, що іноді, як Бог поможе, можна взяти висоту без жертв, дивуючись, що чоловік, якщо йому припече, може отак швидко бігати, ніби саме життя втікає від нього, а він наздоганяє його з останніх сил, щоб торкнутися бодай кінчиком пальця. Утішені легкою перемогою, вони забули, що шукали сховку від дощу, і, коли впали перші важкі краплі, звели очі до неба, підставили запилюжені обличчя дощеві, хапали його пересохлими губами, ловили гарячими щоками, по яких стікали чорні цівки дощу, поту й бруду (В. Шкляр).

В-2. Та от іще дивина: десь немовби з-за їхніх спин, трішечки зліва, але так, наче просто з їхньої лави випорснув загін кінноти і, поминувши стрільців, помчав услід за втікачами. Попереду летіла

Маруся, Маруся, Маруся! – червоний шлик розвівався за нею, білий кінь під дощем набрав кольору темного срібла, але Мирон бачив тільки темну родимку над кутиком вуст, Маруся була вже далеко, а він бачив цю родимку й чув – не бачив, а чув – тривожний блиск її синьо-сірих очей.

Ворога переслідував не весь Марусин загін, лише сотня вершників полетіла вслід за чужою піхотою, яка щезла за пеленою дощу. Поручник Гірняк знав із мапи, що десь там за версту-другу повинна бути цегельня, і якщо москалі встигнуть засісти за її мурами, то вершникам буде непереливки. Там навіть можуть стояти свіжі сили большевиків.

– Пане сотнику! – звернувся він до Станіміра. – Накажіт прискорити крок.

Це був відомий партизанський маневр, коли на знетямлену від страху піхтуру, що кидає ноги на плечі, зненацька налітає кіннота й вирубує всіх до ноги. Спершу втікачі, побачивши, що за ними ніхто не женеться, знов почали збиватися докупи. Одна ватага сховалася за осокорами, що росли вздовж польової дороги, друга побігла за скирту, треті, спотикаючись і падаючи на слизоті, блискали п'ятами в лісопосадку.

Дощ періщив уже стіною, блискавки очищали повітря – так його очищають хіба ще шаблі. Молоденька кобила Василя Матіяша страх як любила дощ – не бігла, а танцювала, поблискуючи «панчішками». Мокрий англійський френч на Василеві блищав, як клейонка, а з великого хижого носа скапувала вода (В. Шкляр).

В-3. Маруся теж промокла до нитки, цупка сорочка прилипла до тіла, поверх сорочини був ще легенький твинчик [16], який Маруся зодягала заради кишень – у правій і зараз насипом лежало зо два десятки набоїв до нагана, що заміняв їй шаблю. Чого-чого, а шаблі Маруся не брала до рук – чи заважка була для неї біла козацька зброя, чи, може, з якої іншої причини, але й у кіннотній атаці головними для неї були карабін і наган. Уміла тримати дистанцію з ворогом більшу за розмах шаблі чи списа, а стріляла що з карабіна, що з револьвера краще за багатьох козаків, хоч козачня в Марусі була добірна, особливо ця горбулівська сотня, з якою вона вискочила на прогулянку під веселий літній дощик. Більшість із них воювали ще з Лесиком – Пилип Золотаренко, Семен Гарманчук, Іван Горобей, Оверко Лапай, Степан Помпа, Саків Галдун… Він, цей Саків Галдун із кутка Галдунівка, справді галдикав більше, ніж треба, але зараз мовчав, зараз йому більше важили вуха, аніж язик. Вуха й «гочі», як казав сам Саків Галдун.

Праворуч від нього скакав на чистокровному горбоносому киргизі [17] чистокровний шляхтич Льодзьо Ліпка. У Горбулеві жило багато поляків, і Льодзьо мешкав на вулиці, яка так і називалася – Перша Шляхта, а ще ж за нею були Друга й Третя Шляхта. Коли москалі зґвалтували його наречену Марильку – поглумилися прямо біля костелу на цвинтарі, Льодзьо пішов у козаки до Дмитра Соколовського. Жорстоким став Льодзьо – тільки своїй Марильці, якій щось зробилося з головою і яку він кохав після того ще дужче, міг усміхнутися, а так більше ніхто не бачив посмішки на його тонкому, як лезо, лиці.

Ліворуч від Сакова Галдуна приострожував свою гніду кобилу Гальку Санько Кулібаба, який за срібного портсигара з ведмедиками виміняв добру нагайку, та зараз замість нагайки Санько полоскав на дощі голу шаблюку.

Найбільшим і найогряднішим серед них був Микита Шульга. Навіть коли він спокійно сидів на коні, не їхав, – сідло рипіло під ним тільки від того, що Шульга дихав. Микита й справді був шульгою – рубав з лівої руки, але так, що з одного живого москаля робив два неживих. Рубав навпіл від плеча, наче дрова колов. А як бив по черепу, то цілявтупим боком шаблі, щоб не пощербити «жало». Шабля хрякала об головешку, як об макітру (В. Шкляр).

В-4. Хоч у душі Микита Шульга був добрий, він і москалів раніше любив, казав, що вони люди непогані, тільки їх роздрочили німці, посваривши з нами, ось вони, братушки, прийдуть – і ми заживемо з ними у мирі. Та коли ці братушки прийшли й забрали в Микити те, що він любив найдужче, Микита оскаженів, бо найдужче він любив, як пахне його хлів і загорода з худобою. Стане, було, ввечері коло загороди й не може надихатися теплим духом худібки, соломи та влежаного гною. Нема тепер того добра у Микити, є тільки шабля, що хрякає об макітри братушок, яких добрий і лагідний Микита десь у глибині душі досі жаліє і любить.

Найстаршим серед них був Оверко Лапай. Йому перейшло вже давно за тридцять, але Оверко вийшов найменший зростом. Це був маленький заїкуватий чоловік, який у своєму житті не вбив і мухи, хоча тертий мисливець Оверко міг у ту муху поцілити з револьвера на

один лише звук. Він і гармату вмів наводити на удар. Колись, ще при покійному Дмитрові Соколовському, їм треба було завалити паротяг, Оверко так і казав «завалити», наче йшлося про козу чи кабана на полюванні. Гармат тоді в них було чимало, але всі негодящі. На рисях підігнали цілу батарею, миттю відлетіли передки з кіньми, і три гармати стали на пагорбі вряд. Навідники заметушилися біля панорам[18], та вийшов пшик. В одній гарматі заклинило снаряд, який заштовхнули в казенник, не стерши з нього пісок, у другій зносився спусковий механізм, у третій барахлила панорама. Тоді Оверко через дуло видивився на мішень, навів його, перехрестився і всадив стрільно прямісінько під паротяг. На большевиків він був лихої волі відтоді, як разом із посівним збіжжям вони забрали в нього положисту[19] корову, лошака та троє свиней з пацятами. Навіть волосний воєнком Щегловітов обурювався таким грабунком: «Да, Авєркій, с табой пєрєгнулі ми палку, канєшно. Но ти нє сєрчай, ми вєрньом тєбє всьо с ліхвой». – «А к-к-коли?» – заїкувато спитав Оверко. «Скоро, – заспокоїв його Щегловітов. – Вот пастроім камунізм, і гасударство тєбє всьо вєрньот» (В. Шкляр).

В-5. Перед боєм упала важка тиша. Потім у небі, над головами стрільців, з'явилися одна по одній білі хмарини, луснули шрапнелі й тільки після того долинули удари гармат. Ворожа артилерія вкопалася перед селом за вітряками й лупила у заздалегідь пристріляне місце. Тут і там до неба здіймалися чорні стовпи землі. Коли вгорі зі свистом пролітав гарматний набій, усі пригиналися, втягнувши голови в плечі, ніби від стрільна можна було ухилитися.

Вони знали, що пощадити міг лише щасливий трапунок, як це сталося з Михасем Процівим. Мирон сам бачив, як чорний гейзер землі накрив з головою Михася, стрільно впало поруч із ним, та, коли порох і дим розвіялися, Михась підвівся з землі цілий-цілісінький. Він помацав себе за голову, чи є на в'язах, потім, звівши до неба очі, перехрестився. Аж дивно, яким зосередженим і послідовним був Михась Проців після такої оказії. Він старанно обтрусився і, дрібно кліпаючи очима та роззираючись навсібіч, став шукати кріса й кашкета, яких нечиста сила позакидала невідь-куди.

Хлопці щось до нього кричали, але Михась нічого не чув. Його чорне, як земля, обличчя було чуже й незворушне. Лише коли Петро Гультайчук подав йому кріса, Михасеве лице заворушилося такою усмішкою, що з його щік посипалися грудочки землі. А стрілецького кашкета не знайшли. Михась любив свого темно-синього кашкета з твердим околом і називав його шапкою. Мабуть, позаздрила на нього нечиста сила й забрала собі, дивно тільки, що не забрала разом з головою. Таке буває один раз на тисячу, пояснив сотник Станімір, – це коли ти, чоловіче, потрапляєш у «мертвий простір» вибуху. Лише «мертвий простір» дає шанс на життя.

Під Глевахою багато хто такого шансу не мав, галичани перли на Київ безоглядно, хоча й зазнавали дошкульних утрат. У кожному зблиску на обрії їм увижалися золоті бані київських церков. Ще трохи – і вони, зім'явши большевиків, помоляться в тих церквах, а потім разом із наддніпрянськими братами підуть на Львів (В. Шкляр).

Завдання 6. Виписати з тексту іменні частини мови та визначити:

а) лексичне значення (користуючись ***Словником української мови*** 1970 – 1980);

б) значеннєвий розряд;

в) синтаксичну роль.

В-1. Перед боєм упала важка тиша. Потім у небі, над головами стрільців, з'явилися одна по одній білі хмарини, луснули шрапнелі й тільки після того долинули удари гармат. Ворожа артилерія вкопалася перед селом за вітряками й лупила у заздалегідь пристріляне місце. Тут і там до неба здіймалися чорні стовпи землі. Коли вгорі зі свистом пролітав гарматний набій, усі пригиналися, втягнувши голови в плечі, ніби від стрільна можна було ухилитися (В. Шкляр).

В-2. Вони знали, що пощадити міг лише щасливий трапунок, як це сталося з Михасем Процівим. Мирон сам бачив, як чорний гейзер землі накрив з головою Михася, стрільно впало поруч із ним, та, коли порох і дим розвіялися, Михась підвівся з землі цілий-цілісінький. Він помацав себе за голову, чи є на в'язах, потім, звівши до неба очі, перехрестився. Аж дивно, яким зосередженим і послідовним був Михась Проців після такої оказії (В. Шкляр).

В-3. Він старанно обтрусився і, дрібно кліпаючи очима та роззираючись навсібіч, став шукати кріса й кашкета, яких нечиста сила позакидала невідь-куди.

Хлопці щось до нього кричали, але Михась нічого не чув. Його чорне, як земля, обличчя було чуже й незворушне. Лише коли Петро Гультайчук подав йому кріса, Михасеве лице заворушилося такою усмішкою, що з його щік посипалися грудочки землі (В. Шкляр).

В-4. А стрілецького кашкета не знайшли. Михась любив свого темно-синього кашкета з твердим околом і називав його шапкою. Мабуть, позаздрила на нього нечиста сила й забрала собі, дивно тільки, що не забрала разом з головою. Таке буває один раз на тисячу, пояснив сотник Станімір, – це коли ти, чоловіче, потрапляєш у «мертвий простір» вибуху. Лише «мертвий простір» дає шанс на життя.

Під Глевахою багато хто такого шансу не мав, галичани перли на Київ безоглядно, хоча й зазнавали дошкульних утрат(В. Шкляр).

В-5. У кожному зблиску на обрії їм увижалися золоті бані київських церков. Ще трохи – і вони, зім'явши большевиків, помоляться в тих церквах, а потім разом із наддніпрянськими братами підуть на Львів.

Хоч у душі Микита Шульга був добрий, він і москалів раніше любив, казав, що вони люди непогані, тільки їх роздрочили німці, посваривши з нами, ось вони, братушки, прийдуть – і ми заживемо з ними у мирі (В. Шкляр).

В-6. Та коли ці братушки прийшли й забрали в Микити те, що він любив найдужче, Микита оскаженів, бо найдужче він любив, як пахне його хлів і загорода з худобою. Стане, було, ввечері коло загороди й не може надихатися теплим духом худібки, соломи та влежаного гною. Нема тепер того добра у Микити, є тільки шабля, що хрякає об макітри братушок, яких добрий і лагідний Микита десь у глибині душі досі жаліє і любить.

Найстаршим серед них був Оверко Лапай (В. Шкляр).

В-7. Йому перейшло вже давно за тридцять, але Оверко вийшов найменший зростом. Це був маленький заїкуватий чоловік, який у своєму житті не вбив і мухи, хоча тертий мисливець Оверко міг у ту муху поцілити з револьвера на один лише звук. Він і гармату вмів наводити на удар. Колись, ще при покійному Дмитрові Соколовському, їм треба було завалити паротяг, Оверко так і казав «завалити», наче йшлося про козу чи кабана на полюванні (В. Шкляр).

В-8. Гармат тоді в них було чимало, але всі негодящі. На рисях підігнали цілу батарею, миттю відлетіли передки з кіньми, і три гармати стали на пагорбі вряд. Навідники заметушилися біля панорам[18], та вийшов пшик. В одній гарматі заклинило снаряд, який заштовхнули в казенник, не стерши з нього пісок, у другій зносився спусковий механізм, у третій барахлила панорама. Тоді Оверко через дуло видивився на мішень, навів його, перехрестився і всадив стрільно прямісінько під паротяг (В. Шкляр).

В-9. На большевиків він був лихої волі відтоді, як разом із посівним збіжжям вони забрали в нього положисту [19] корову, лошака та троє свиней з пацятами. Навіть волосний воєнком Щегловітов обурювався таким грабунком: «Да, Авєркій, с табой пєрєгнулі ми палку, канєшно. Но ти нє сєрчай, ми вєрньом тєбє всьо с ліхвой». – «А к-к-коли?» – заїкувато спитав Оверко. «Скоро, – заспокоїв його Щегловітов. – Вот пастроім камунізм, і гасударство тєбє всьо вєрньот» (В. Шкляр).

В-10. Та от іще дивина: десь немовби з-за їхніх спин, трішечки зліва, але так, наче просто з їхньої лави випорснув загін кінноти і, поминувши стрільців, помчав услід за втікачами. Попереду летіла Маруся, Маруся, Маруся! – червоний шлик розвівався за нею, білий кінь під дощем набрав кольору темного срібла, але Мирон бачив тільки темну родимку над кутиком вуст, Маруся була вже далеко, а він бачив цю родимку й чув – не бачив, а чув – тривожний блиск її синьо-сірих очей (В. Шкляр).

В-11. Ворога переслідував не весь Марусин загін, лише сотня вершників полетіла вслід за чужою піхотою, яка шезла за пеленою дощу. Поручник Гірняк знав із мапи, що десь там за версту-другу повинна бути цегельня, і якщо москалі встигнуть засісти за її мурами, то вершникам буде непереливки. Там навіть можуть стояти свіжі сили большевиків.

– Пане сотнику! – звернувся він до Станіміра. – Накажіт прискорити крок (В. Шкляр).

В-12. Це був відомий партизанський маневр, коли на знетямлену від страху піхтуру, що кидає ноги на плечі, зненацька налітає кіннота й вирубує всіх до ноги. Спершу втікачі, побачивши, що за ними ніхто не женеться, знов почали збиватися докупи. Одна ватага сховалася за осокорами, що росли вздовж польової дороги, друга побігла за скирту, треті, спотикаючись і падаючи на слизоті, блискали п'ятами в лісопосадку.

Дощ періщив уже стіною, блискавки очищали повітря – так його очищають хіба ще шаблі (В. Шкляр).

В-13. Молоденька кобила Василя Матіяша страх як любила дощ – не бігла, а танцювала, поблискуючи «панчішками». Мокрий англійський френч на Василеві блищав, як клейонка, а з великого хижого носа скапувала вода

Маруся теж промокла до нитки, цупка сорочка прилипла до тіла, поверх сорочини був ще легенький твинчик [16], який Маруся зодягала заради кишень – у правій і зараз насипом лежало зо два десятки набоїв до нагана, що заміняв їй шаблю (В. Шкляр).

В-14. Чого-чого, а шаблі Маруся не брала до рук – чи заважка була для неї біла козацька зброя, чи, може, з якої іншої причини, але й у кіннотній атаці головними для неї були карабін і наган. Уміла тримати дистанцію з ворогом більшу за розмах шаблі чи списа, а стріляла що з карабіна, що з револьвера краще за багатьох козаків, хоч козачня в Марусі була добірна, особливо ця горбулівська сотня, з

якою вона вискочила на прогулянку під веселий літній дощик (В. Шкляр).

В-15. Праворуч від нього скакав на чистокровному горбоносому киргизі [17] чистокровний шляхтич Льодзьо Ліпка. У Горбулеві жило багато поляків, і Льодзьо мешкав на вулиці, яка так і називалася – Перша Шляхта, а ще ж за нею були Друга й Третя Шляхта. Коли москалі зґвалтували його наречену Марильку – поглумилися прямо біля костелу на цвинтарі, Льодзьо пішов у козаки до Дмитра Соколовського. Жорстоким став Льодзьо – тільки своїй Марильці… (В. Шкляр).

В-16. Найбільшим і найогряднішим серед них був Микита Шульга. Навіть коли він спокійно сидів на коні, не їхав, – сідло рипіло під ним тільки від того, що Шульга дихав. Микита й справді був шульгою – рубав з лівої руки, але так, що з одного живого москаля робив два неживих. Рубав навпіл від плеча, наче дрова колов. А як бив по черепу, то цілив тупим боком шаблі, щоб не пощербити «жало». Шабля хрякала об головешку, як об макітру (В. Шкляр).

В-17. Деякий час на шляху куреня було вільно, лише вряди-годи назустріч вискакували невеличкі большевицькі роз'їзди, але, вгледівши противника, вони швидко щезали з очей. Марусині козаки, які цього разу забезпечували ліве крило, знудилися від такого «котячого» маршу. Отаманша через вістового передала Станімірові, щоб він не хвилювався, коли їх не буде чути.

Щільним вогнем зустрів їх ворог недалеко від Боярки, причому вдарив згори несподівано… (В. Шкляр).

В-18. Збиралося на дощ, треба було його десь пересидіти, а тут тобі маєш – напоролися прямо на большевицькі окопи. Відходити назад було не з руки, їх би згори подесяткували з кулеметів, тому Станімір дав команду розсипатися в розстрільну й брати ворога швидким приступом.

Спершу хтось крикнув «Гура!», та стрільці, вже навчені досвідом, підхопили його як «Слава!», і той гук покотився під гору, під гору, під гору, вони бігли за ним з усіх сил… (В. Шкляр).

Завдання 7. Із творів Ліни Костенко (або Т. Шевченка, І. Франка, В. Симоненка) виписати речення з поданими нижче словами та виконати їхній морфологічний розбір.

В-1. Молодість, родина, хто-небудь, перший, братній, молодая.

В-2. Батьківщина, чорний, якийсь, міський, вірна, цей.

В-3. Київ, білий, кожен, материнський, воно, цікавий.

В-4. Україна, пурпуровий, якийсь, лагідний, бідний, такий.

В-5. Військо, блакитний, інший, житній, будь-який, щедрий.

В-6. Земля, сумний, всякий, німецький, крилатий, хтось.

В-7. Весна, столітній, його, білий-білий, вродливий, якісь.

В-8. Століття, довгий, такий, смарагдовий, осінній, дрібнії.

В-9. Українець, пшениця, радісний, ніякий, червоно-чорний, великий.

В-10. Артилерія, нічний, вона, рожевий, гіркувато-солодкий, короткий.

ТЕМАТИКА ТА ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ
IV СЕМЕСТР

Практичне заняття № 1

ТЕМА : ДІЄСЛОВО ЯК ЧАСТИНА МОВИ

ПЛАН

1. Дієслово як частина мови: категоріальна семантика, морфологічні ознаки, синтаксична роль.
2. Дієвідмінювані (відмінкові) та невідмінювані форми дієслова.
3. Граматичні категорії дієслова.
4. Неозначена форма дієслова (інфінітив)
5. Дієслівні основи.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови:

Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

4. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. К., 1971. 315 с.

5. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

6. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

3. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К., 2009. 554 с.

4. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

5. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Підготувати конспекти статей:

1. Симонова Катерина. Граматичні категорії дієслова: основні підходи до вивчення // Українська мова. 2012. № 2. С. 34 – 44.

2. Юлія Романюк Словозмінні класи дієслів у сучасній українській мові // Українська мова. 2017. № 2. С. 75 – 83.

ІІ. З творів Тараса Шевченка виписати 15 речень з різними дієслівними формами, охарактеризувати їхні морфологічні ознаки та визначити синтаксичну роль.

****Виконуючи домашнє завдання використовуйте таблиці***

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку частину мови називають дієсловом?

2. Яка категоріальна семантика властива дієслову?

3. Які синтаксичні функції виконує дієслово? Приклади доберіть з творів Тараса Шевченка.

4. Які форми дієслова виділяють у сучасній українській мові?

5. Які форми дієслова належать до дієвідмінюваних?

6. Які форми дієслова належать до недієвідмінюваних?

7. Які граматичні категорії властиві дієслову?

8. Які граматичні категорії вважають загальнодієслівними?

7. Яким дієслівним формам властива категорія роду?

8. Яким дієслівним формам властива категорія особи?

9. Яким дієслівним формам властива категорія часу?

10. Яка дієслівна форма має прикметникову словозміну?

11. Що називають інфінітивом?

12. Які граматичні категорії властиві інфінітиву?

13. Які синтаксичні функції виконує інфінітив? Приклади доберіть з творів Тараса Шевченка.

14. Як визначається основа інфінітива?

15. Які дієслівні форми утворюються від основи інфінітива?

16. Як визначається основа теперішнього часу?

17. Які дієслівні форми утворюються від основи теперішнього часу?

18. Які структурні класи дієслів виділяють у сучасній українській мові?

19. Які дієслова називають атематичними?

Таблиця 1

ДІЄСЛОВО – частина мови, що має категоріальне значення процесуальної ознаки і виражає його у граматичних категоріях виду, стану, способу, особи, а також роду і числа [СУЛМ, 1997 С. 403].

Дієслово – це самостійна частина мови, якій властива семантична категорія процесуальної ознаки предмета, що виражається основними морфологічними категоріями – часу, способу, виду та особи [СУММ, 2013, С. 369].

Дієслово виділяють за триєдиним критерієм:

– **семантичною категорією – *процесуальна ознака предмета;***

– **синтаксичною функцією – *присудок;***

–морфологічними категоріями – *вид, стан, перехідність/неперехідність, час, спосіб, особа, рід, число.*

Основну сему будь-якого дієслова становить **лексичне значення процесу**, що реалізується як динамічна ознака особи, предмета, явища або ж виступає поза формально вираженими зв'язками з ними.

За своїм значенням дієслова протиставляються прикметникам та іменникам.

На відміну від прикметника, що виражає **статичну ознаку**, яка в момент повідомлення про предмет є однією з його постійних, **дієслово** виражає **ознаку динамічну, активну**, наприклад, *білий сніг* (статична ознака) і *біліє сніг* (триває процес наростання динамічної ознаки), *говірка людина* (статична, позачасова ознака), ***людина говорить*** (динамічна ознака, властива діячеві протягом певного часу); дієслово не завжди безпосередньо пов'язане з означуваним словом.

На відміну від дієслів, іменники називають **опредмечені дії** *(біг, біганина, стукіт, виступ, зрошування*

Іменник і **дієслово** у системі частин мови **посідають центральне місце** за своїми **семантико-синтаксичними функціями:** для іменника – це **функція підмета і додатка,** для дієслова – **присудка**.

Дієсловам властиві граматичні засоби вираження процесуальної ознаки.

Таблиця 2

СЕМАНТИЧНІ (ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ) ГРУПИ:

– **дієслова руху, переміщення** (**Перейшли** через широкі степи й **зайшли** в гори, в інше царство (Н.-Левицький); **Пішли** вони лісом неначе далі од озера, **блукали**, **блукали** в гущавині, а надвечір – знов перед ними залисніло озеро, засяли золотоверхі будинки (Н.-Левицький); Вона знала, що всі дівчата ***водили*** очима слідком за Миколою, а як він ***йшов*** вулицею, то ***вибігали*** дивитись на його, аж перелази тріщали (Н.-Левицький);

– **дієслова мислення** (Нехай Москва **знає**, що гетьмана Дорошенка на світі немає (Т. Шевченко); І **забули** в Україні славного гетьмана. Тільки ти, святий Ростовський **згадав** у темниці свого друга великого… (Т. Шевченко); Буває, іноді дивлюся, **дивуюсь** дивом, і печаль охватить душу… (Т. Шевченко);

– **дієслова бажання** (Жить **не хочеться** на світі, а сам мусиш жити (Т. Шевченко); Серце моє трудне, Чого ти **бажаєш**, що в тебе болить? (Т. Шевченко); Серце мліло, **не хотілос**півать на чужині... (Т. Шевченко); «Нехай вам, панове товариство, бог **допомагає**!» – І в синій хвилі потопає, пропадає (Т. Шевченко);

– **дієслова мовлення** (**Гукатиме**, **кричатиме** не одну годину (Т. Шевченко); Не найшлося з ким серцем ділитись, а тепер не маю навіть з ким **поговорити** (Т. Шевченко); І не ділить ні з ким, – і нікому **не сказать** святого слова, і душу убогу… (Т. Шевченко); І коли-то воно буде гратись і **промовить** слово мамо (Т. Шевченко);

– **дієслова волевиявлення** (Убогого полюбила, мати заміж **не пустила**, осталася я у високих палатах увесь свій вік дівувати, недоля моя (Т. Шевченко); Жить не хочеться на світі, а сам **мусиш** жити (Т. Шевченко); А я так мало, небагато **благав** у бога. Тільки хату… (Т. Шевченко); (дозволяти, наказувати, змушувати та ін.);

– **дієслова вияву почуттів** (Будуть з мене, молодого, козаки **сміятись** (Т. Шевченко); Любо, любо стало, пташечка **зраділа** і защебетала (Т. Шевченко);

… стане жаль мені її, і **зажурюся**, і перед нею помолюся, мов перед образом святим… (Т. Шевченко); І **любитимеш**, небого, поки не загинеш межи псами, на морозі де-небудь під тином (Т. Шевченко);

– **дієслова вияву ознаки** (А понад ним **зеленіють** широкії села, а у селах у веселих і люди веселі (Т. Шевченко); Як билина при долині, в одинокій самотині **старіюся** я (Т. Шевченко); Біле личко **червоніє** Не довго, дівчата! До полудня, та й зав'яне (Т. Шевченко); Запорозьку зброю Виніс батько із комори, Розгляда, радіє, Приміряє... ніби знову Старий **молодіє**! (Т. Шевченко);

– **дієслова сприйняття** (На світ божий **не дивлюся**, ні до кого не горнуся… (Т. Шевченко); А ще до того, як **побачу** малого хлопчика в селі (Т. Шевченко) Дай дожити, **подивитись**, о боже мій милий (Т. Шевченко); Про те, що діялось на Украйні 1768 року, розказую так, як **чув** од старих людей (Т. Шевченко);

–**дієслова стану** (Мов одірвалось од гіллі, одно-однісіньке під тином **сидить** собі в старій ряднині (Т. Шевченко); Вона.. На сонці дуже запеклась, Та й занедужала. **Лежала** недовго щось (Т. Шевченко); Мар'яно! Мар'яно! Чом ти не убога! чом я не багатий! Чом у мене коней вороних нема? Не питала б мати, де ходиш гуляти, З ким коли **стояла** (Т. Шевченко); Під калиною дівчина **спала**, не вставала: утомилось молодеє, навіки спочило... (Т. Шевченко);

– **дієслова ставлення** (Пани ж неситії, пузаті на рай твій, господи, **плюють** і нам дивитись не дають з убогої малої хати (Т. Шевченко); Кохайтеся ж, чорнобриві, та не з москалями, бо москалі – чужі люде, **знущаються** вами (Т. Шевченко); А жіночки лихо дзвонять, матері **глузують**, що москалі вертаються та в неї ночують… (Т. Шевченко); Не співає чорнобрива, **кляне** свою долю (Т. Шевченко);

–**дієслова вияву фази дії** (І четвертий рік минає тихенько, поволі, і четверту **начинаю** книжечку в неволі мережати… (Т. Шевченко); Ідуть за нею батько й мати і **починають** розмовляти…(Т. Шевченко); І разом схопились Та до воріт… Прибігають, Мовчки **зупинились**…(Т. Шевченко); Ішли цигане. А

йдучи - Звичайне, вольниє - співали. Ішли, ішли, а потім **стали** (Т. Шевченко);

–дієслова зі значенням існування, розташування предметів у просторі (Та очіпок, се вже вранці, Клоччям **вимощала** [відьма], Щоб не знать було, що стрига (Т. Шевченко); І на вікні **стоять** цвіти, на стінах фарбами хрести, неначе добрая картина, понамальовані… Марина! (Т. Шевченко); **Лягло** сонце за горою, Зірки засіяли… (Т. Шевченко); Дуби і всякі дерева Великолітні, мов трава В покоси **стелеться**, а з яру Встає пожар… (Т. Шевченко);

– дієслова зі значенням встановлення еквівалентності або характерних параметрів предметів (важити, коштувати, відрізнятися, годитися та ін.) (Груші були здорові і дорого **коштували** на ярмарку (І. Нечуй-Левицький); Малесенькі то малесенькі, а як вдасться часом такий опецьок.. – 15 фунтів **важив!** (Л. Українка); Він **одрізнявся** од других своєю незвичайною працьовитістю, якоюсь завзятістю в роботі (М. Коцюбинський) та ін.

Таблиця 3

СИСТЕМА ГРАМАТИЧНИХ ФОРМ ДІЄСЛОВА

- **інфінітив (неозначена форма дієслова);**
- **особові форми дієслова**
- **родові форми дієслова**
- **дієприкметник;**
- **дієприслівник;**
- **дієслівні форми на -но, -ено, -то**.

Дієслівні форми поділяють на два різновиди:

1. **Дієвідмінювані** (або предикативні) – форми **особи, числа, роду, часу** і **способу**. Зміна дієслів за цими формами називається **дієвідмінюванням**.
2. **Недієвідмінювані** (або непредикативні) – інфінітив, дієприкметник і дієприслівник.

Таблиця 4

До **загальнодієслівних граматичних категорій** належать категорії **виду, перехідності (неперехідності)** та **стану**, тому що вони властиві усім дієслівним формам.

Часткові дієслівні граматичні категорії – часу, особи, способу, числа і **роду** – характеризують лише певні дієвідмінювані дієслівні форми, а саме:

1. **Категорія роду** властива формам минулого часу та умовного способу (не властива формам теперішнього і майбутнього часу, а також наказовому способу);
2. **Категорія особи** не властива формам минулого часу та умовному способу (властива формам теперішнього і майбутнього часу дійсного способу);
3. **Категорія часу** не властива формам умовного і наказового способів, минулий умовний має формальні засоби вираження в українській мові;

Інфінітиву, дієприкметнику і **дієприслівнику** властиві категорії **виду** і **стану**.

Дієприкметник має іменні категорії **роду, числа** і **відмінка** (прикметникова словозміна).

Таблиця 5

ІНФІНІТИВ, або **НЕОЗНАЧЕНА ФОРМА**, – це початкова форма дієслівної парадигми, яка позначає дію, процес або стан поза категоріями часу, способу, особи і числа.

Інфінітиву властиві загальнодієслівні граматичні категорії виду (*читати – прочитати*), стану (*читати твір – поезія читається*) і лексико-синтаксична категорія **перехідності / неперехідності** (*переглядати папери; зимувати, цвісти).*

Показником інфінітива є суфікс **-ти (-ть)**, після якого у відповідних формальних і лексико-семантичних гріпах дієслів може виступати постфікс -ся (-сь) (*пекти – пектися, гріти – грітися*).

Інфінітив може виступати в ролі як **головних членів речення**, так і другорядних, зокрема:

- підмета: **Пізнать** себе – то справа нелегка (П.Воронько); Лиш **боротись** – значить жить! (І.Франко); **Любить** свій край – це для народужити (В. Сосюра).

- присудка (складений дієслівний): Вийди, Катре, з хати: я щось **маю розпитати**, дещо розказати (Т. Шевченко); Жить не хочеться на світі, а сам **мусиш жити** (Т. Шевченко); **Не хочу я женитися**, **не хочу** я **братись**, **не хочу** я у запічку дітей **годувати**. **Не хочу** я, моя мати, за плугом **ходити**, оксамитові жупани на ріллі **носити** (Т. Шевченко);

- додатка (інфінітивний): А тих усіх, три тисячі під Дубно, Ярема-князь **добити** наказав (Т. Шевченко); Оксано … Кого ти без мови, без слова навчила очима, душею, серцем **розмовлять** (Т. Шевченко); Старий батько іде рядом, наставляє сина … старших **шанувати**, товариство **поважати** (Т. Шевченко); Запанував та й думав шляхту **приборкать** трошки …не зумів (Т. Шевченко);

- означення (неузгоджене): Кричать галчата жовтороті про радість **жити** і **жадать** (М.Рильський); В ньому спалахнуло непереможне бажання **жити** (Ю. Яновський); Каменя один приділ – **лежати**, Вітрові один закон – **лети**, (Є. Плужник);

- обставини: Може, вийшла русалонька матері **шукати**, а може, жде козаченька, щоб залоскотати (Т. Шевченко); Розбивши, вітер, чорні, хмари, ліг біля моря **одпочить**… (Т. Шевченко). Прилітає зозуленя над ними **кувати**; прилітає соловейко щоніч **щебетати**… (Т. Шевченко); Нема на світі України, немає другого Дніпра, а ви претеся на чужину **шукати** доброго добра, добра святого (Т. Шевченко).

Таблиця 6

ОСНОВА ІНФІНІТИВА виділяється в неозначеній формі дієслова після відокремлення суфікса **-ти (-ть):** *воз-**и**-ти, шук-**а**-ти, буд-**ува**-ти, терп-**і**-ти, ку-**ва**-ти, в'яз-**ну**-ти, біг-**о**-ти.*

У переважній більшості основа інфінітива закінчується класифікаційним, або тематичним суфіксом.

Атематичні (безсуфіксні) дієслова: *дати, їсти, вісти (доповісти), розповісти.*

Від основи інфінітива творяться форми дієслів **минулого часу** (говорив, шукав, сіяв, казав); **умовного способу** (говорив би, шукав би, сіяв би); **активні** і **пасивні дієприкметники**(змарнілий, відпалий, осілий; запорошені снігом, прочитане оповідання, забутий); **дієприслівники доконаного виду**: посіявши, сказавши.

ОСНОВА ТЕПЕРІШНЬОГО (або **МАЙБУТНЬОГО ПРОСТОГО) ЧАСУ** визначається відокремленням закінчення третьої особи множини: воз-ять, нос-ять, пиш-уть, володій-уть. Форма третьої особи множини має тільки два різновиди закінчень: **-уть** і **-ать** (орфографічно вони передаються як **-ють**, **-ять**.

Від **основи теперішнього часу** творяться:

- **особові форми теперішнього часу** (*живу, жив-еш, жив-е, жив-емо, жив-ете, жив-уть);*
- **особові форми майбутнього часу дієслів доконаного виду** (*прожив-у, прожив-емо, прожив-ете, прожив-уть*);
- **форми наказового способу** (*живи, жив-імо, жив-іть*);
- **активні дієприкметники теперішнього часу** (*працюючий, ріжучий*);
- **дієприслівники теперішнього часу недоконаного виду** (*ходячи, ведучи, живучи, ріжучи*).

Практичне заняття № 2

ТЕМА: КАТЕГОРІЯ ВИДУ ДІЄСЛОВА

ПЛАН

1. Вид як загальнодієслівна граматична категорія.
2. Творення корелятивної видової пари.
3. Парновидові дієслова.
4. Двовидові дієслова.
5. Одновидові дієслова.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

4. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. К., 1971. 315 с.

5. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

6. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

3. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К., 2009. 554 с.

4. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

5. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Підготувати конспект статті:

Калько М. І. Видова неоднорідність дієслів як вияв взаємодії категорії виду з їх лексичним значенням // Мовознавство. 1990. № 2. С. 31 – 38.

Завдання ІІ.

1) Зі словника української мови (в 11-ти томах) виписати 10 багатозначних дієслів, пояснити їхнє значення та визначити вид.

2) З творів художньої літератури виписати 10 речень з одновидовими дієсловами, пояснити їхнє значення та спосіб творення.

**Виконуючи домашнє завдання використовуйте таблиці*

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. На протиставленні яких значень ґрунтується категорія виду дієслова?
2. Які дієслова об'єднуються у складі видової пари?
3. Які дієслова називаються парновидовими?
4. Які дієслова називаються двовидовими?
5. Як визначають вид двовидових дієслів?
6. Які дієслова називаються одновидовими?
7. Які дієслова завжди передають значення нерезультативної дії?
8. Які дієслова завжди передають значення результативної дії?
9. Що таке перфективація?

10. За допомогою яких префіксів утворюються дієслова доконаного виду від дієслів недоконаного виду?

11. За допомогою яких суфіксів утворюються дієслова доконаного виду в сучасній українській мові?

12. Який процес називають імперфективацією?

13. За допомогою яких суфіксів утворюються дієслова недоконаного виду від дієслів доконаного виду?

14. Які способи творення видових пар називають продуктивними?

15. Які способи творення видових пар вважають непродуктивними?

Таблиця 1

Категорія виду є основною граматичною категорією дієслова й охоплює всі його форми (загальнодієслівна категорія): *інфінітив, особові, родові, часові форми, дієприкметник і дієприслівник.*

Дієслівний вид і всю сферу видових і суміжних із ними значень вивчає **аспектологія** (розділ граматики).

Категорія виду грунтується на протиставленні двох значень:

1) **повністю реалізованої, обмеженої граничним виявом, цілісної процесуальної ознаки – дієслова доконаного виду**,

2) неповністю реалізованої, не обмеженої граничним виявом, нецілісної процесуальної ознаки – дієслова недоконаного виду.

Таблиця 2

Дієслова доконаного виду означають результативну, обмежену в часі, нетривалу дію (*вивчити, приклеїти, вислухати*); **дієслова недоконаного виду** означають дію незавершену, обмежену в часі, без вказівки на її результат, межу (*працювати, носити, летіти* та ін.).

Доконаний вид мають дієслова, яким притаманні такі додаткові елементи значення:

- **завершеність дії**: *побудувати, зорати (поле), переплести, підписати, надрукувати;*
- **результативність дії:** *заробити (стипендію), захистити (дисертацію), розв'язати (задачу); довести (теорему);*
- **однократність дії:** *сміхнути, кивнути;*
- **початок дії:** *задзвонили дзвони, засвітили світло;*
- **многократність дії:** *подбати, порозкидати, порозмивати* та ін.

Недоконаний вид мають дієслова, які, крім загального значення необмеженості і незавершеності в часі, мають ще й додаткові елементи значення:

–*постійна неперервність дії* (дієслова з цією семантикою означають дію, що відбувається безвідносно до її завершення): *тече вода гаєм; вже кукурудза зеленіє* та ін.;

–*повторюваність дії* , яка означає необмежений рух: *бігати, бродити, возити, літати* та ін.;

– *здатність до дії*, яка є постійною ознакою суб'єкта: *собака кусається, сонце світить, троянда пахне* та ін.

Таблиця 3

Дієслівні форми, що мають лексичну тотожність, утворюють за допомогою різних граматичних засобів співвідносності **видові пари,** або **видову кореляцію**.

Корелятивна видова пара – це співвідносні дієслова, що відрізняються тільки значенням виду, тобто вказівкою на **граничність/неграничність** позначуваного ними процесу.

Видова пара – дві лексично тотожні дієслівні словоформи, що розрізняються між собою лише граматичною семантикою виду [МУМ, 2004, с.172]. Наприклад: *в'янути – зів'янути (від спеки), спускатися – спуститися (з гори), будувати – збудувати (будинок).*

Не утворюють видових пар спільнокореневі дієслова, які, крім граматичного значення виду, розрізняються своїми словотвірними і лексичними значеннями, наприклад: дієслова доконаного виду *дописати, переписати, підписати, записати* не утворюють видових пар з дієсловом *писати,* тому що кожне з них виступає з відмінним від мотивуючої основи значенням.

Таблиця 4

Щодо значення виду дієслова в українській мові поділяють на:

1) парновидові дієслова – утворюють корелятивні форми доконаного-недоконаного виду (*збирати – зібрати; називати – назвати*);

2) двовидові дієслова – не мають морфологічного вираження відповідної граматичної категорії, тобто видові значення таких дієслів виражаються у певних контекстах.

До них належить кілька дієслів українського походження (*веліти, мовити, розслідувати*) і велика кількість дієслів іншомовного походження (*адресувати, акредитувати, авансувати, атакувати, атестувати, інформувати* тощо);

3) непарновидові дієслова – мають значення **або тільки доконаного виду або тільки недоконаного**.

Тільки у формі **доконаного виду** виступають:

- **префіксальні дієслова** типу *затремтіти, пропрацювати, заморгати, повиносити, повибілювати, подоливати, порозливати;*
- **префіксально-постфіксальні**: *розговоритися, розкричатися, наговоритися, навозитися, наспіватися, напитися наслухатися.*

Тільки **у формі недоконаного виду** функціонують дієслова:

–зі значенням **негативного ставлення** (*гидувати, гордувати, ненавидіти, гребувати);*

–**різноспрямованого** руху, **переміщення** (*водити, бродити, ходити, літати, їздити*);

–**фізичного стану** (*морозити, лихоманити, трусити, трясти*);

–**підпорядкування об'єкта** (*командувати, диригувати, верховодити, управляти, керувати, завідувати*);

–**трудової діяльності** (*учителювати, куховарити, слюсарювати*);

– **повторюваної неінтенсивної дії з префіксом по-** (*покрикувати, почитувати, поблискувати, пострілювати, подумувати*).

Таблиця 5

Засоби вираження виду: **префіксація**, **суфіксація**, **чергування голосних і приголосних фонем** в основах дієслів, **наголос**, **суплетивізм**, **контекст**.

Творення форм недоконаного виду від дієслів доконаного виду суфіксальним способом називають імперфективацією.

Форми недоконаного виду утворюються за допомогою суфіксів:

1) **-ува (-юва), -овува** (*розв'язати – розв'язувати, скоротити – скорочувати*);

Суфікс **-овува** використовується як засіб творення форми **недоконаного виду** від окремих двовидових дієслів на **-ува-** (*ізолювати – ізольовувати, організувати – організовувати* та ін.)

2) **-ва-** (*стати – ставати, умити – уливати*);

3) **-а-** (*лишити – лишати, сісти – сідати*).

Процес творення форм доконаного виду від форм недоконаного виду за допомогою префіксів (*з- (с-), за, на-, при-, про-*) називається перфективацією. Наприклад: *робити – зробити, лити – налити, читати – прочитати.*

У **перфективації** використовується також творення форм доконаного виду за допомогою суфіксів **-ну- (-ону-),** наприклад: *надихати – надихнути, присягати – присягнути, впливати – вплинути* та ін.

3. Видова кореляція може утворюватися за допомогою **чергування голосних і приголосних** в основі дієслова, але майже завжди в супроводі суфіксації чи префіксації: *сте**р**ти – сти**р**ати, поча**т**и – поч**и**нати, ско**ч**ити – ска**к**ати, замі**с**ти – замі**т**ати; запро**с**ити – запро**ш**увати* та ін.

4. Форми доконаного і недоконаного виду розрізняються за допомогою **наголосу:** *скли**к**ати – скликати, заклик**а**ти – закликати* та ін.

5. Видова кореляція може виражатися за допомогою **суплетивних форм:** *говорити – сказати, брати – взяти, шукати – знайти, ловити – піймати* та ін.

6. **Контекст**, наприклад:*Вони (шпаки) **наслідують** у піснях багатьох птахів. Вони **наслідують** його приклад, коли в цьому буде потреба і відповідні обставини. (*У 1-ому реченні дієслово *наслідують* має значення недоконаного виду теперішнього часу, у 2-ому – значення доконаного виду **майбутнього часу**.)

Практичне заняття № 3

ТЕМА: ПЕРЕХІДНІ Й НЕПЕРЕХІДНІ ДІЄСЛОВА. КАТЕГОРІЯ СТАНУ ДІЄСЛОВА

ПЛАН

1. Категорія перехідності / неперехідності дієслова як морфолого-синтаксична категорія.
2. Категорія стану дієслова.
3. Дієслова активного стану.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

4. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. К., 1971. 315 с.

5. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

6. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

3. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К., 2009. 554 с.

4. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

5. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Підготувати конспект статті:

Лаврінець Олена. Пасивні конструкції з дієсловами на -ся в сучасній науковій мові: синонімія та паралелізм функціонування // Українська мова. 2014. № 1. С. 61 – 75.

Завдання ІІ. З творів Павла Загребельного виписати 10 речень з перехідними дієсловами.

Завдання ІІІ. У поданому тексті підкреслити дієслова та визначити їхній стан.

ЗОЛОТЕ СЛОВО МОНОМАХА

Володимир Мономах увійшов в історію не тільки мудрим правителем, а й відомим письменником. Цей князь дбав про просвіту рідної землі, кохався в книгах, вільно володів п'ятьма мовами. Він залишив знамените «Повчання» дітям. Це слова зрілої людини про те, як належить жити в світі, яких законів слід дотримуватися. Ось деякі поради Володимира Мономаха.

«Діти мої або хто інший, слухаючи мою грамоти цю, не посмійтесь над нею, а прийміть її до свого серця. І не лінуйтеся, а щиро трудіться.

Перш за все не забувайте убогих, а яко можете, по силі годуйте їх і подавайте сиротам. І вдову захистіть, не давайте сильним губити людину. Старих шануйте, як батька, а молодих, яко братів. Брехні остерігайтесь, і пияцтва,і облуди, від того душа гине і тіло. Куди б ви не верстали шлях своєю землею, не давайте отрокам своїм чинити зло

і шкоду ні селам, ні посівам, щоб люди не проклинали вас. А куди б не прийшли і де б не зупинилися, напійте і нагодуйте нужденного. Хворого навідайте, покійника проведіть в останню дорогу, бо всі ми смертні. Не проминіть ніколи людину, не привітавши її, і добре слово їй мовте» (М. Слабошпицький).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яка особливість дієслова виявляється у категорії перехідності / неперехідності?

2. Які дієслова належать до перехідних? Доберіть приклади з творів художньої літератури.

3. Які дієслова належать до неперехідних? Доберіть приклади з творів художньої літератури.

3. Як утворюються неперехідні дієслова?

4. Яке дієслово з постфіксом *-ся* належить в українській мові до перехідних?

5. Які відношення дії виражає категорія стану дієслів?

6. Як у сучасній українській мові співвідносяться категорії перехідності / неперехідності і стану?

7. Які дієслова називають одностановими? Доберіть приклади з творів художньої літератури.

8. Які дієслова називають двостановими? Доберіть приклади з творів художньої літератури.

9. Яку дію виражають дієслова активного стану? Приклади дієслів активного стану доберіть з творів художньої літератури.

10. Який морфемний показник дієслів активного стану?

Таблиця 1

КАТЕГОРІЯ ПЕРЕХІДНОСТІ/НЕПЕРЕХІДНОСТІ — відношення дії, названої дієсловом, до об'єкта [МУМ, 2004, С. 183].

Перехідність / неперехідність визначається на основі синтаксичних ознак дієслова.

ПЕРЕХІДНИМИ (**прямо-перехідними,** або **власне-перехідними**) називають дієслова, що поєднуються **з прямим додатком у формі З. в. без прийменника**, **Р. в., якщо він належить до присудка, що має заперечне значення або означає частину від цілого (***Глибокий дощ* ***залурував*** ***шибки*** (З.в.); *Він* ***купив*** ***хліба*** (Р.в.); Він ***не боїться*** ***темряви*** (Р.в.) та ін).

НЕПЕРЕХІДНИМИ називають дієслова, що поєднуються з непрямими додатками, вираженими безприйменниковими і прийменниковими формами (***Пишається*** *калинонька, явір* ***молодіє****, а кругом їх верболози й лози* ***зеленіють*** (Т. Шевченко); ***Летим. Дивлюся****, аж* ***світає****, край неба* ***палає*** (Т. Шевченко) та ін.)

НЕПРЯМО-ПЕРЕХІДНИМИ, або **невласне-перехідними** називають дієслова, що означають дію, спрямовану на об'єкт, але не прямо, а опосередковано, вона охоплює об'єкт частково.

Непрямо-перехідні дієслова позначають дію, що спрямовується на якийсь предмет або особу, вимагає назвати його (її), але назва цього предмета чи особи в реченні виконує **роль непрямого додатка (вживається в будь-якому непрямому відмінку, крім З. в. без прийменника та Р. в**.). Наприклад: *Він* ***розповів матері*** *та немовляті Кирикові, як славно і дивовижно загинув їхній чоловік і батько Кирило Лупиніс* (В. Шкляр); *Кирик кинувся в садок поза хату і тут* ***прикипів до землі*** (В. Шкляр) та ін.

Таблиця 2

ДІЄСЛОВА АКТИВНОГО СТАНУ виражають активну дію суб'єкта, спрямовану на самостійний об'єкт. Це значення мають лише перехідні дієслова, що керують іменниковою формою З.в. без прийменника (*читати книгу; садити дерева; реалізувати плани* та ін.).

ДІЄСЛОВА ПАСИВНОГО СТАНУ протиставляються дієсловам активного стану за відношеннями суб'єкта до об'єкта і за спрямуванням дії.

Дієслова пасивного стану творяться від дієслів активного стану за допомогою постфікса **-ся**. *Будівельники будують будинок. – Будинок будується будівельниками.*

ДІЄСЛОВА ЗВОРОТНО-СЕРЕДНЬОГО СТАНУ виражають дію суб'єкта, що не переходить на самостійний об'єкт, а зворотно спрямовується на самого діяча чи додатково характеризує його через неназваний об'єкт.

Зворотні дієслова можуть мати різні відтінки зворотно-середнього стану, по-різному характеризувати відношення між суб'єктом і об'єктом дії:

1) **власне-зворотні дієслова виражають дію, суб'єктом і об'єктом якої виступає та сама особа** (*умиватися, одягатися, взуватися, роззуватися, купатися, митися, пудритися* та ін.);

2) **взаємно-зворотні дієслова виражають дію, виконувану кількома суб'єктами, кожний з яких виступає водночас і об'єктом дії** (*зустрічатися, змагатися, вітатися, обніматися, цілуватися, листуватися* та ін.);

3) **загально-зворотні дієслова виражають дію, що зосереджується в самій діючій особі, або виражають внутрішній стан суб'єкта (***милуватися, турбуватися, дивуватися, злитися, сердитися, заспокоюватися* та ін.);

4) **активно-безоб'єктні дієслова виражають властивість суб'єкта поза зв'язком його з об'єктом (***кусатися, битися, дряпатися, хвицатися, колотися (будяк), жалитися* та ін.);

5) **пасивно-якісні дієслова виражають статичну ознаку предмета, що підпадає під вплив іншого предмета (***рватися, гнутися, битися (скло), ламатися, кришитися, колотися (лід), м'ятися* та ін.);

6) **зворотно-пасивні дієслова виражають дію, приписувану пасивному суб'єктові**. Зворотно-пасивні дієслова керують формою Д. в., що виступає непрямим додатком (*І згадується мені батькова розповідь).*

Дієслова зворотно-пасивного стану творяться від перехідних дієслів за допомогою постфікса -ся.

7) **непрямо-зворотні дієслова виражають дію, здійснювану для самого суб'єкта.** На відміну від власне зворотних, при непрямо-зворотних дієсловах логічний прямий об'єкт не виражається, наприклад: *дівчина вмивається –*

дівчина збирається у дорогу.

Якщо прямий об'єкт не виражається у формі Н. в., то дієслово перетворюється на безособове з **нульовим станом**, наприклад: *не їсться хліб – мені не їсться.*

Нульовий стан щодо вираження об'єкта мають усі неперехідні дієслова без постфікса **-ся** (*дзвеніти, бігти, плакати, стати, бігти, летіти* та ін.) та **безособові** дієслова з постфіксом **-ся** (*не сидиться, не лежиться, не спиться*).

Практичне заняття № 4

ТЕМА: КАТЕГОРІЯ СТАНУ ДІЄСЛОВА

ПЛАН

1. Пасивний стан дієслова.

2. Зворотно-середній стан дієслова:

а) власне-зворотні дієслова;

б) взаємно-зворотні дієслова;

в) загально-зворотні дієслова;

г) активно-безоб'єктні дієслова;

г) пасивно-якісні дієслова;

д) зворотно-пасивні дієслова;

е) непрямо-зворотні дієслова.

3. Дієслова нульового стану.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

4. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. К., 1971. 315 с.

5. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

6. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

3. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К., 2009. 554 с.

4. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

5. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Встановити розряди дієслів зворотно-середнього стану: а)власне зворотні; б) взаємно зворотні; в)загально-зворотні; г) непрямо-зворотні; г) активно-безоб'єктні; д) пасивно-якісні).

В-1. Запасатися продуктами, лоза гнеться, зустрітися з сестрою, Тимофій купається, готуватися до екзаменів, кішка драпається, будяк колеться, листуватися з подругою.

В-2. Ящик висувається, турбуватися про сина, утирався від поту, дивувалася собі,дивувалася собі, дівчинка чепурилася, бійці боролися, сусіди сварилися, собака кусається.

В-3. Збирається в дорогу, милується краєвидом, радиться з матір'ю, чоловік голиться, лід колеться, хліб кришиться, мати журиться, кінь хвицається.

В-4. Віск топиться, олово плавиться, будяк колеться, мучиться від болю, діти купаються, чоловік взувається, водій зупиняється, вітатися з учителем.

Завдання ІІ. Виписати дієслова нульового стану та встановити значення їх за Словником української мови в 11-ти томах.

1. Спочатку він парубкує по лісах – видобуває з-під снігу ще нерозщібнуті підсніжники, потім розморожує сік у березі і, коли вона блисне щасною сльозою, йде на річки й озера. 2. Тоді на прогнутих плесах починають світити вимоїни і прокидаються льодоколи – поведуть своїми срібними смичками, і вже тільки прислухайся – над берегами й за берегами здиблюється бентежний передзвін, а в берегах шипить, гуркоче, шаленіє крига і радісно зітхає вивільнена хвиля. 3. Як їй любо після темені заграти сонцем та вдарити в бубни примкнутих човнів, щоб підскочили вони вгору, рвонули свої кайдани та згадали воленьку-волю, і купальські вечори, і сяйво юних очей із тих вечорів. 4. Тому й крутиш життям, як циган сонцем, та цього не зрозуміє навіть рідний тато, який і досі має утіху і від землі, і від води, і від худібки, і від бджіл, і від жита... 5. Він тріпонув кованими віжками, коні побігли завіяним зрубом, з якого витикались молоденькі берізки, а думки повернули до Василини, до її жагою обведених уст, до її дорідності (М. Стельмах).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку дію виражають дієслова пасивного стану?
2. Як утворюються дієслова пасивного стану в сучасній українській мові?
3. Яку дію виражають дієслова зворотно-середнього стану?

4. Який морфемний показник дієслів зворотно-середнього стану?

5. Як в українському мовознавстві характеризують зворотно-середній стан дієслова?

6. Які дієслова в українському мовознавстві називають зворотніми?

7. На які лексико-семантичні групи поділяють дієслова зворотно-середнього стану? (Порівняйте класифікації у підручниках: Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К., 2010. С. 260-262с. та Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К., 1997. С. 417 – 418).

8. Які дієслова називають власне-зворотними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

9. Які дієслова називають взаємно-зворотними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

10. Які дієслова називають загально-зворотними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

11. Які дієслова називають пасивно-якісними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

12. Які дієслова називають активно-безоб'єктними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

13. Які дієслова називають зворотно-пасивними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

14. Які дієслова називають непрямо-зворотними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

15. Які дієслова в сучасній українській мові вважають нульового стану? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

Практичне заняття № 5

ТЕМА: КАТЕГОРІЇ ОСОБИ, ЧИСЛА І РОДУ ДІЄСЛОВА. ДІЄВІДМІНЮВАННЯ

ПЛАН

1. Граматична категорія особи дієслова. Значення особових форм.
2. Парадигма дієвідмінювання особових форм.
3. Дієслова неповної особової парадигми.
4. Вживання дієслів у власне-особовому, неозначено-особовому та узагальнено-особовому значеннях.
5. Безособові дієслова.
6. Категорія роду і числа дієслів.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

4. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. К., 1971. 315 с.

5. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

6. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

3. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К., 2009. 554 с.

4. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

5. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Написати твір-мініатюру на одну із запропонованих тем. Виписати дієслова, які мають першу парадигму дієвідмінювання. Визначити особові закінчення у формах однини і множини та дієвідміну.

В-1. «Одною мовою одвік всі люди плачуть»

В-2. «Буду я навчатись мови золотої…»

В-3. «Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок, Є тисячі ланів, але один лиш мій…»

В-4. «Плекаймо в серці кожне гроно, прозоре диво калинове»

В-5. «Де б не літав – повернешся додому, бо крила виростають із землі».

Завдання ІІ. Підкреслити особові форми дієслова, визначити парадигму дієвідмінювання та закінчення особових форм.

В-1. 1. Літо збігло, як день, і з невлежаного туману вийшов синьоокий, золотозубий вересень (М. Стельмах). 2. Слухаєш, спостерігаєш природу в перші осінні дні й відчуваєш усю її урочисту красу (А. Волкова). 3. Де б не літав – повернешся додому, бо крила виростають із землі (Л. Горлач). 4. Ах, скільки радості, коли ти любиш землю, коли гармонії шукаєш у житті (П. Тичина). 5. Зелена трава горить – палає зеленим вогнем (Панас Мирний).

В-2. 1. І коли зійшов він на ґанок, повітря здригнулося від гарматних і рушничних випалів, зграями птахів над головами злетіли шапки, лісом звелися рушниці, коси, пятиаршинні ратища (Ю. Мушкетик). 2. Ми завітали до баби Анасої, яка володіла таємницями «народної косметології» (Г. Маковій). 3. Погублю мудрість мудреців і розум розумних відкину, сказав один з тих темних, але запекло-впертих апостолів, які першими почали розповсюджувати нову віру (П. Загребельний). 4. Зашепотіли збуджені листочки, оповідаючи сни свої, заметушилась у травиці комашня, розітнулося в гущині голосне щебетання й полинуло високо – туди, де небо міниться, де небо грає всякими барвами... (М. Коцюбинський). 5. Справжнє сонце навчишся цінить, коли небо імлою повите (В. Забаштанський).

В-3. 1. Глиняний каганець з двома гнотиками світив так, що видно було самі двері і невеликий простір коло них, а решта хижі тонула в пітьмі (П. Загребельний). 2. Ідеш і слухаєш, і чуєш рідну землю, що годує тебе не тільки хлібом і медом, а й думками, піснями і звичаями (О. Довженко). 3. А вечір сідав на ліси, вів за собою ніч, повну загадкових шерехів, криків,зойків, в пущі мовби розпочиналося нове життя, набагато бурхливіше й клекотливіше, аніж удень, головне ж – у сто крат загрозливіше (П. Загребельний). 4. Я не дивуюсь нічому, бо вспів переконатися, що люди часто з мухи слона роблять. (І. Карпенко-Карий). 5. А маленький вітер несе з холодком пахощі степової рослини… (Панас Мирний).

Завдання ІІІ. З'ясувати, які особові форми дієслова вжито в означено-особовому, узагальнено-особовому та неозначено-особовому значенні.

В-1. 1. Той монастир недавно збудували (Л. Костенко). 2. Плекаймо в серці кожне гроно, прозоре диво калинове (Д. Білоус).3. Отак пройду крізь твій великий подив, не зачеплюсь об лагідні слова (Л. Костенко). 4. Любіть травинку, і тваринку, і сонце завтрашнього дня... (Л. Костенко). 5. Рідна земле, дай мені снаги скрізь, у всьому буть самим собою (В. Тарасенко).

В-2. 1. Тужу за вами, солов'ї Вкраїни (М. Рильський). 2. Не сперечайся! Слів не каламуть (М. Боровко). 3. Дивишся і ненадивишся, дишеш і ненадишешся чистим, гарячим і пахучим повітрям (І. Нечуй-Левицький). 4. Задзвони в усі дзвони по всій Україні (Т. Шевченко). 5. Пишу тобі рядки привіту крильми найперших журавлів (М. Боровко).

В-3. 1. Землі кланяйся низько – до хліба будеш близько (Нар. творчість). 2. Назбираю в гаю запашного зілля, Запашного зілля вибуялих трав. З ясеня та кленів назбираю гілля, Лепехи нарвати побіжу на став (В. Чумак). 3. Умивали доріженьку рясними дощами (О. Квітневий).4. Три дні дали на роздуми мені (Л. Костенко). 5. Йдемо удвох під вечір по стежині (Л. Костенко).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що позначає категорія особи дієслова?
2. Яким дієслівним формам властива категорія особи?
3. Які значення мають особові форми дієслова?
4. Які особові форми вживаються із вторинним значенням?
5. На які групи поділяють особові форми за відношенням до учасників комунікативної ситуації? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
6. Які дієслова мають повну особову парадигму? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
7. Які дієслова мають часткову особову парадигму? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
8. Які дієслова належать до першої особової парадигми?
9. Які дієслова належать до другої особової парадигми?
10. Які дієслова належать до третьої особової парадигми?
11. Що називають дієвідмінюванням?
12. За яких контекстуальних умов дієслова вживаються у власне-особовому, неозначено-особовому та узагальнено-особовому значеннях? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
13. Які дієслова називаються безособовими?
14. Які лексико-семантичні групи безособових дієслів виділяють у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів художньої літератури.
15. За яких контекстуальних умов особові форми дієслів вживаються у безособовому значенні? Приклади доберіть з творів

художньої літератури. Приклади доберіть з творів художньої літератури.

Таблиця 1

КАТЕГОРІЯ ОСОБИ – одна з основних граматичних категорій дієслова. Вона виражає відношення дії до суб'єкта (або діяча) з погляду того, хто говорить.

У сучасній українській мові розрізняють **три особи дієслова.**

Форма **І особи однини** вказує на те, що носієм процесуальної ознаки (дії, стану) є **мовець,** наприклад: *Так, я* ***буду*** *крізь сльози* ***сміятися****, серед лиха співати пісні…;* ***Марную*** *день на пошуки незримої німої суті в сутінках понять* (Л. Костенко).

Дієслово, вживане на позначення дії, яка виконується **адресатом,** виражається **формою ІІ особи,** наприклад: Ти надто любиш спів дзвінкоголосий; Минулих днів і показних епох… (М. Зеров).

У **формі ІІІ особи** дієслова виступають у тих випадках, коли вони позначають дію або стан, не пов'язану ні з мовцем, ні з адресатом мовлення (**стосуються будь-кого, будь-чого, що є предметом розмови**).

Зміна дієслів за особами формує особову парадигму, яка може бути повною і неповною.

Повна парадигма має усі шість особових дієслівних форм. Вони можливі тільки у дієслів теперішнього і майбутнього часу: *малюю малюєш, малює; малюємо, малюєте, малюють; малюватиму, малюватимеш, малюватиме;малюватимемо, малюватимеш, малюватимуть.*

Парадигму, яка не має хоча б однієї із шести особових форм, називають **неповною** (**дефектною**).

Парадигму, що складається з однієї словоформи, називають **нульовою**.

Нульову парадигму мають:

– **дієслова умовного способу,** оскільки вони називають дії ірреальні (*я прилетіла б, ти прилетів би* та ін.);

– **дієслова минулого часу,** тому що грамема минулого часу історично сформувалася не на дієслівній основі (*я писав, ти писав, вона писала* та ін.);

– **безособові дієслова –** мають тільки форму третьої особи (*розвидняється, смеркає, сутеніє* та ін.).

Таблиця 2

Категорія особи по-різному виявляється в дієсловах, що сполучаються з іменниками, які позначають істоти та неістоти.

Дієслова, які сполучаються з іменниками, що **позначають осіб**, **вживаються в усіх особових формах однини і множини**. Певне обмеження мають **дієслова,** які сполучаються з **іменниками назвами істоти-неособи**.

Неповну парадигму дієвідмінювання мають:

– фаунонімічні дієслова – у прямому значенні не мають форм першої особи одн. / мнж. (*гавкати, гарчати, іржати, мукати, ревти, рохкати, хрюкати, телитися, ягнитися* та ін.);

– дієслова, що позначають процеси, які відбуваються у неживій природі, різні хімічні реакції та фізіологічні процеси – уживаються тільки у ІІІ ос. одн. і мнж. (*ржавіти, тліти, запилюватися, зріти, цвісти; окислюватися, ятритися (про рану)* та ін.);

–дієслова групової дії – не мають форм однини (*гуртуватися, роїтися, товпитися, юрбитися* та ін.).

При метафоризації ці дієслова можуть вживатися в інших особових формах, наприклад: ***Цвіти**, земле моя, квітуй, щаслився* (Сосюра).

Дієслова з **повною особою парадигмою втрачають її, сполучаючись з іменниками-назвами реалій флори та фауни, неживих предметів** – вони вживаються у **ІІІ ос. одн. /мнж.**

Таблиця 3

Особові форми утворюють три парадигми дієвідмінювання:

1) **теперішній – майбутній час дійсного способу**;
2) **наказовий спосіб**;
3) **минулий час та умовний спосіб**.

Перша особова парадигма теперішнього – майбутнього часу будується на основі протиставлень **1-ої, 2-ої** і **3-ої особи** в **однині** та **множині,** наприклад:

І дієвідміна

Однина	**Множина**
1 ос. кажу відведу	відведемо кажемо
2 ос. кажеш відведеш	відведете кажете
3 ос. каже відведе	відведуть кажуть

II дієвідміна

Однина		**Множина**	
1 ос. сидж**у**	забіж**у**	забіж**имо**	сид**имо**
2 ос. сид**иш**	забіж**иш**	забіж**ите**	сид**ите**
3 ос. сид**ить**	забіж**ить**	забіж**ать**	сид**ять**

Форми майбутнього часу творяться відповідно до **форм теперішнього часу I** чи **II дієвідміни** (**синтетична форма**).

У **складеній формі майбутнього часу** змінюється тільки допоміжне дієслово, наприклад: *бу̀ду працювати, бу̀деш працювати, бу̀де працювати, бу̀демо працювати, бу̀дете працювати, будуть працювати* та ін.

<u>Друга особова парадигма</u> (**наказовий спосіб**) будується на протиставленні трьох осіб в однині і множині, але спеціальні особові флексії виступають тільки у трьох формах: **2-ї ос. одн., 1-ї** і **2-ї ос. мнж.,** наприклад:

	однина		**множина**
1 ос.	–		пишімо читаймо
2 ос.	пиши	читай	пишіть читайте (або пишіте)

Форми 3-ї особи наказового способу творяться **аналітично** – за допомогою частки **хай (нехай).**

У **складеній формі 3-ї ос. одн.** і **мнж.** значення особи виражається закінченнями, які виступають у формах **теперішнього – майбутнього часу**, наприклад:

3 ос. хай скаже хай порад**ить**

3 ос. хай скаж**уть** хай порад**ять**

<u>Третя особова парадигма</u> (**минулого часу та умовного способу**) **не має морфологічного показника особи.**

В основі цієї парадигми лежить розрізнення за родами і числом.

У **дієслові**, вираженому формою **минулого часу** або **умовного способу**, відношення до особи виражається **синтаксично** (*я читав, ти читав, син (він) читав* та ін.).

Таблиця 4

БЕЗОСОБОВИМИ називають дієслова, що означають дію поза відношенням її до особи (діяча).

<u>За значенням безособові дієслова поділяють на окремі групи, які означають:</u>

– **явища природи:** *дощить, розвидняється, вечоріє, смеркає, мрячить,морозить, світає;*

– **фізичний і психічний стан людини:** *не віриться, болить, трусить, пече, нудить, не хочеться, не сидиться, не спиться;*

– **модальні значення необхідності, буття: не** було, не стало, немає, належить;

– **значення випадковості, незалежного від особи, стану**: *щастить (не щастить), таланить, не судилось, везе (не везе);*

– **значення міри:** *вистачить (вистачило), бракує (бракувало)* та ін.

Практичне заняття № 6

ТЕМА: КАТЕГОРІЯ ЧАСУ ДІЄСЛОВА

ПЛАН

1. Категорія часу як морфологічна словозмінна категорія дієслова.
2. Основні значення та особливості творення:

а) дієслівних форм теперішнього часу;

б) форм минулого часу дієслова;

в) дієслівних форм мабутнього часу;

г) давноминулого (передминулого) часу.

3. Вторинні значення дієслівних часових форм.
4. Зв'язок категорії часу із загальнодієслівними граматичними категоріями дієслова.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

4. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. К., 1971. 315 с.

5. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

6. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

3. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К., 2009. 554 с.

4. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

5. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Підготувати конспект статті:

Мельник Ю. В. Давноминулий час: проблема та гіпотези // Мовознавство. 1996. № 1. С. 30 – 32.

Завдання ІІ. З'ясувати значення дієслівних форм теперішнього, минулого та майбутнього часу.

В-1. 1. Кафе поступово виповнювалося людьми, гамором, цигарковим димом, і, коли цей поступовий процес заповнення дійшов до краю, четверо мовчки перезирнулися між собою, вдоволені, що тіснява й колотнеча їх зовсім не зачіпають, що вони й надалі зостаються самі, наодинці з безмежжям моря, щедро дарованим їм оцим дивним, майже чарівним вікном (П. Загребельний). 2. Спершу Отава все очікував, що його товаришам набридне отаке не зовсім звичне для курортників гаяння часу, але згодом і сам ужа став боятися, щоб часом не розруйнувалося їхнє товариство, щоб не піддався хто-небудь з них на банальні, але такі непереборні спокуси, яким піддавалися щоразу тисячі людей повсюди і завжди (П. Загребельний). 3. І сам він піде згодом далі й далі в люди і забереться в таке вировнння, що й не снилося всім його предкам до десятого коліна, поки що ж мав найвищу втіху в ті дні, коли змандровували вони з дідом з свого неспокійного кінця уділля і заглиблювалися на кілька день в притаєний світ тисячолітньої пущі (П. Загребельний). 4.

Анна дрижить над своїм хлопцем якоюсь боязкою любов'ю з цілої поважної, глибокої душі, що натерпілася до дна, і знає лише одну мету – вивести дитину свою в люди (О. Кобилянська). 5. Чи тільки терни на шляху знайду, чи стріну, може, де і квіт барвистий? (Леся Українка).

В-2. 1. Так тривало досить довго, вже наближався день, коли всі вони мали роз'їхатися з санаторію, вже віяло з-за моря теплом, казали, що десь буцімто навіть зацвіло перше мигдалеве дерево, але цьому ніхто не вірив; Отава відчував себе помолоділим, виснаженість, викликана впертою роботою, минула, знову були в ньому сили й уперта наполегливість, що ними так умів він дивувати всіх, хто знав його ближче (П. Загребельний). 2. Тоді в биків ще побільшають круті бугри під рогами, і вони вибиратимуть найміцніші, найтовстокоріші дерева і вперто тертимуться об їхні стовбури лобами, полишаючи на струпуватій корі краплини густого плину з міцним запахом, що полине по всій пущі (П. Загребельний). 3. Коли заходить сонце, то й соняшники вечоріють, поступово смеркають, поночіють-поночіють (Є. Гуцало). 4. Притулялася до берези, що росла на їхньому подвір'ї, хотіла підслухати, про що вона шумить, але сьогодні чомусь береза кралася від неї, не бажала повідати своїх думок (Є. Гуцало). 5. Ой дівчата, русяві й білі, чорні очі – мов стиглий плід (В. Симоненко).

В-3. 1. У них з дідом Родимом рослочимало дерев, а Родим ще й до того щовесни привчав Сивоока саджати бодай один прутик, який

десь згодом зазеленіє і звеселить не одне серце (П. Загребельний). 2. Принишк, злякавшись, що медовар одгадає його потаємний намір – і тоді кінець усім сподіванням (П. Загребельний). 3. Вирушатимуть світ за очі мститися за свої гріхи (П. Загребельний). 4. Вона бачить той промінь, що паде золотим пасмом із тої дрібної хатини в душу її чоловіка, але він у ній лише жаль викликає (О. Кобилянська). 5. Але для цих чотирьох чоловіків, які щодня спускалися з гір, де був їхній санаторій, важило, власне, й не саме вікно, і не оте дивно широке скло, і не викувана з чорного заліза рама, якою могли б пишатися на будь-якому європейському курорті (П. Загребельний).

Завдання ІІІ. З творів художньої літератури виписати 10 речень з дієслівними формами давноминулого часу.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що виражає морфологічна словозмінна категорія часу дієслова?
2. Які основні значення форм теперішнього часу?
3. Як творяться дієслівні форми теперішнього часу?
4. Які основні значення та особливості творення форм минулого часу?
5. Які основні значення та особливості творення форм майбутнього часу?
6. Які основні значення та особливості творення форм давноминулого (передминулого) часу?
7. Які вторинні значення часових форм дієслів? Приклади

доберіть з творів художньої літератури.

8. Коли форми теперішнього часу вживаються для позначення майбутніх дій?

9. Коли форми теперішнього часу вживаються для позначення минулих дій?

10. Коли дієслівні форми минулого часу доконаного виду вживаються у функції майбутнього?

11. Яке значення мають форми майбутнього часу у прислів'ях та приказках?

12. Який зв'язок категорії часу і категорії виду дієслова? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

Практичне заняття № 7

ТЕМА: КАТЕГОРІЯ СПОСОБУ ДІЄСЛОВА

ПЛАН

1. Спосіб дієслова як морфологічна словозмінна категорія.
2. Значення та особливості творення дійсного способу.
3. Значення та парадигма наказового способу.
4. Значення, творення та різновиди умовного способу.
5. Вживання форм одного способу у значенні іншого.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

4. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. К., 1971. 315 с.

5. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

6. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

3. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К., 2009. 554 с.

4. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Підготувати конспект статті: Власенко Л. Метафоричне вживання граматичних форм дієслова // Лінгвістика:Зб. наук. праць. Вип. 1. Херсон: Вид-во ХДУ, 2005. С. 63-66.

Завдання ІІ. Використовуючи різні способові форми дієслів, напишіть твір-роздум (3 сторінки) на тему: «*Рідна мова – найбільше джерело правдивого щастя для людини, мова літературна – найміцніша підвалина держави*» (І. Огієнко).

Завдання ІІІ. Зробити морфологічний аналіз способових форм дієслів, заповнивши таблицю:

Дієслівна словоформа	Початкова форма (інфінітив)	Загально-дієслівні категорії			Граматичні категорії				Грама-тична форма	
		Вид	Перехідне чи неперехідне дієслово	Стан	Спосіб	Час	Особа (рід)	Число	Синтетична	Аналітична

В-1. 1. До мови доторкнешся – м’якше м’яких вона тобі здається. Хай слово мовиться інакше, то суть в нім наша зостається

(П. Тичина). 2. Любімо, шануймо, бережімо природу – вічне джерело нашого життя і творчості (М. Рильський). 3. Палкими блискавицями, мечами хотіла б я вас викувать, слова (Леся Українка). 4. Весни цвітуть, і осені палають, І час пливе, пливе, пливе (Г.Дущак). 5. Я б назбирала срібної роси, якби стежки усі не заросли (Г. Чубач).

В-2. 1. Тепер летим в Україну – Тебе виглядають. Полетів би за тобою, Та хто привітає (Т. Шевченко). 2. Правді в очі подивіться прямо, не одводьте погляду униз (В. Симоненко). 3. Відкрий для себе Україну!Ти ще не знаєш всю її (Г. Бідняк). 4. Тож ходімо в гай осінній! Там спадає тихо листя. Там воно в яснім промінні щирим золотом іскриться (І. Коваленко). 5. Зорі світять, серед неба горить білолиций, верба слуха соловейка, дивиться в криницю (Т. Шевченко).

В-3. 1. Шукаймо в людях доброти! Добро відкриє нам світи (М. Сингаївський). 2. Даруйте радощі мої і клопоти мої – нещастя й радощі мої – весняні ручаї (В. Стус). 3. Без людської праці вся земля від краю до краю заросла б бур'яном (О. Довженко). 4. Вересню мій, веслами весело греби, ждуть тебе на березі з кошиком гриби (Б. Олійник). 5. Тяжкими гронами висять набої, аж повгинались плечі вояків. Впаде – й вирушить нагори велике військо сонця і землі (Д. Павличко).

В-4. 1. Ти силу дав мені, народе, тобі піснями слугувати (М. Рильський). 2. Гроза пройшла… зітхнули трави. Квітки головки

підняли (О. Олесь). 3. А тумани вже давно щезли, розвіяли їх сині та теплі вітри і вітерці (Г. Тютюнник). 4. Між гостро зарисованими, високо піднятими чорними бровами зарились хмарні зморшки, що не вигладжувалися ніколи, її очі дивилися майже все понурим, зажуреним поглядом, а коло уст зарисувалася глибока лінія болю (О. Кобилянська). 5. Свійські гуси пролетіли зовсім низько, і в їхніх крилах прозвучала, по-моєму, пташина печаль (Є. Гуцало).

В-5. 1. Місяць не зникав з обрію і, здавалось, плив по вершинах білих пагорбів (П. Автомонов). 2. Скоро прийде весна, і в поле, звичайно, покличуть мене журавлі (В. Сосюра). 3. Звалив народ на криж доріг минувшини І розтрощив, – розкуте слово В собі нові відкрило барви й тони, Нову гармонію (Є. Гуцало). 4. Високий, чистий дзвін коси передвіщав мені радість і втіху – косовицю (О. Довженко). 5. Наші предки шанували сонце (Н. Кочережко).

В-6. 1. В молодих літах рвався за фірманкою, «шалів», як сам оповідав, за кіньми, наймаючись то тут, то там, по панах, а пізніше не припадали йому сільські дівчата до вподоби, – і його найкращий вік перейшов, що й сам не стямився, як і коли (О. Кобилянська). 2. Усю зиму Василь з Миколою годували птаство (О. Копиленко). 3. Недавно я поза Уралом блукав і господа благав, щоб наша слава не пропала, щоб наше слово не вмирало (Т. Шевченко). 4. Вже й дикі гуси в небі пролітали, вже й лебеді кричали крізь туман (Л. Костенко).

В-7. Брів серед жита і дивився новими очима... ні, не новими, а

тими, -що довго спали під вагою безвладних повіків, – дивись, як скипало молоде жито синім шумовинням колосся, як било хвилями у чорний ліс. А ліс кудись йшов. Йшли кудись сосни, ряди високих пнів. На вершечках, жовтих, як ананаси, лежали чорні корони, мов волохаті папахи. Здалека йшли, переходили річки, фіолетові дороги, глибокі багна – й замазали ноги, бо до половини пні були сірі, як засохле болото (М. Коцюбинський).

В-8. А там знов волохата центаврія хилилась на всі чотири боки, немов хотіла засипать синьо-рожевим цвітом усі простори. Оддаль кінський щавель, зруділий на сонці, курився брунатним димом, як похоронний факел, і стояли поважно, як золоті семисвічники по древніх храмах, коров'яки. Кирило показував Усті долини, де евфорбія таємничо котила в сочистих та сирових, як дійки корови, стеблинах молоко од темно-соснового низу до жовтих кругленьких розеток. На високих місцях поріс, як джунглі, сивий полин і п'янив повітря гіркими пахощами, густими й задушливими (М. Коцюбинський).

В-9. Лежали у високій траві, серед моря квіток, і роздивлялись: там, на самому споді, жовтіли черевички і дрібна потентиля, як зерна золотого піску, а над ними здіймались топольки вероніки, то сіро-блакитні, то густо-сині. Червоні помпони конюшини, немов їжачки, стовбурчили щетину з трилистих підставок, а пахучий чебрець ткав по схилу гори геліотроповий килим. Кашка розкрила скрізь парасольки. Серед білих наметів її тріпались крильця синіх метеликів

(М. Коцюбинський).

В-10. Часом на парасольку спускався жук і ловив сонце в зелене дзеркало крил. Устя таїла віддих, щоб його не злякати. Похмурий звіробой викидав купи зірок, яскраво-жовтих, проте сумних, як золоті кутаси на чорних боках домовини, а обік нього виганяв сіре та вузлувате стебло петрів батіг, по якому дряпались зрідка блакитні квіти, полинялі й нечесані. З трави на Кирила наводив око ромен. Дрібні дзвіночки розбігались по луці і сіяли сум, такі делікатні і такі ніжні, що самі дивувались, як животіють на світі. (М. Коцюбинський).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які форми дієслова характеризує морфологічна словозмінна категорія способу?

2. Які способи дієслова виділяють у сучасній українській літературній мові?

3. Яку процесуальну ознаку (дію, стан) позначає дійсний спосіб (індикатив)? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

4. Що виражає наказовий спосіб (імператив)? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

5. Як утворюються синтетичні форми наказового способу у сучасній українській мові?

6. Як утворюються аналітичні форми наказового способу у сучасній українській мові?

7. Які дієслівні форми наказового способу мають нульові закінчення?

8. Що позначає умовний спосіб дієслова? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

9. Які різновиди форм умовного способу виділяють у сучасній українській мові?

10. У яких випадках форми одного способу у значенні іншого? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

Практичне заняття № 8

ТЕМА: ДІЄПРИКМЕТНИК. ДІЄПРИСЛІВНИК

ПЛАН

1. Дієприкметник як особлива форма дієслова. Морфологічні ознаки та синтаксична роль дієприкметника.
2. Творення активних і пасивних дієприкметників.
3. Граматичні ознаки дієслівних форм на *-но, -то.*
4. Дієприслівник як незмінна дієслівна форма. Морфологічні ознаки та синтаксична роль дієприслівника.
5. Творення дієприслівників.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред.

І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

4. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

5. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

3. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К., 2009. 554 с.

4. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

5. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Підготувати конспекти статей:

К. Булаховський Активні дієприкметники в українській літературній мові: питання статусу й практичного вживання // Українська мова і література. 2012. № 1. С. 56 – 58.

Передрій Г. Дієприслівник // Дивослово. 1994. № 12.

Завдання ІІ. Утворити від поданих дієслів дієприкметники і дієприслівники, визначити вид та засоби творення.

В-1. Змерзнути, крокувати, стихати, розквітнути, в'янути, працювати, лежати, нагрівати, охолоджувати, почервоніти.

В-2. Свистіти, звикнути, різати, виступати, колоти, полоти, обмерзати, застосовувати, прикривати, чорніти.

В-3. Пекти, скосити, розв'язати, перекопати, обгорнути, насмикати, побороти, купити, запрягти, зловити, отруїти, позбавити, довірити, опрацювати, замкнути.

В-4. Мостити, запрягти, узгодити, намокнути, залишити, обгорнути, зажуритися, укрити, налякати, наклеїти, кроїти, забезпечити, здивувати, довіряти, усміхатися.

В-5. Мерзнути, зустріти, усміхнутися, привезти, піднести, плутатися, виносити, розгорнути, запалити, везти.

В-6. Переїхати, сідати, зібрати, умиватися, допомогти, струшувати, відхилити, піймати, зберегти, замітати.

В-7. Прибігти, доповісти, плутатися. супроводжувати, зламати, адресувати, підняти, аналізувати, вимостити, відзначити.

Завдання ІІІ. Заповнити таблицю.

Дієприкметник	Початкова форма	Вид	Стан	Час	Рід	Число	Відмінок	Від якої основи утворений	Формотворчий суфікс

**Виконуючи це завдання, використовуйте таблиці*

В-1. 1. Рідна хата! Оспівана в піснях, оповита легендами та переказами, опоетизована майстрами слова й пензля, вона буде завжди символом добра і надії, її незгасний вогник світитиметься теплом маминої любові, вірою в доброту, високу людяність, одвічною сподіванкою на чисте небо над нами і світанкову тишу над голубим овидом (В. Скуратівський). 2. Київ... Місто, оспіване багатьма поетами і письменниками, композиторами і художниками (І. Вихованець). 3. Драбинястий віз, запряжений одною конякою, раз у раз підскакував і немилосердно трусив, не попадаючи в колію (М. Коцюбинський). 4. Та нездоланним залишається слово, породжене життям і діянням народу (І. Пільгук). 5. Приколисаний чарівною тишею, свіжістю води і лугу, Тимко був настроєний на думи і згадував тепер тільки те, що було близько його серцю (Григорій

Тютюнник).

В-2. 1. Вечорами, коли всипане зорями небо замерехтить з височини і стомлений день солодко спить, вклавшись під копами на пахучі стерні, дід Леонтій виходить сторожувати на баштан (І. Цюпа). 2. Скульптор зачаровано дивився в далечінь, запруджену до самого крайнеба ясночолим сонячним братством (О. Гончар). 3. Сивий полин і листатий подорожник кущилися обабіч дороги, злегенька припорошені пилом (Григорій Тютюнник). 4. Зеленіє обабіч дороги перша ніжна весняна травичка, молодесенька, тендітна, ще не налита густим соком (Григорій Тютюнник). 5. Заслуханий у дружній вітер, свій давній голос чую в житі: «Аж юне серце затремтить, не заспокоєне й несите» (Б. Антонович).

В-3. 1.Степ у цю пору весь залитий сонцем, огорнутий голубими димками весняних випарів, привільний, широкий і безконечний, навіває на людину віковічне почуття жадоби до життя (Григорій Тютюнник). 2. Розбуджена свіжим весняним повітрям, гіркуватим присмаком свіжозеленої землі, невтомним щебетанням жайворонка у високості, відчуває людина стремління пригорнути весь голубий світ (Григорій Тютюнник). 3. Побризкані росою, трави стояли тихі, принишклі, бо ранок був теж тихий та безвітряний і обіцяв сонячний жаркий день (Григорій Тютюнник). 4. Вона набрела на дику грушу й сплеснула руками: під деревом, пересипані опалим листям, товстим шаром лежали жовті духмяні грушки (О. Донченко). 5. Місячним сяйвом залиті, мріють сади (В. Сосюра).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку форму дієслова називають дієприкметником?
2. Які морфологічні ознаки властиві дієприкметнику?
3. Яку синтаксичну роль у реченні виконують дієприкметники? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
4. Яку ознаку предмета виражають активні дієприкметники?
5. Як утворюються активні дієприкметники теперішнього часу у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
6. Як утворюються активні дієприкметники минулого часу у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
7. Яку ознаку предмета виражають пасивні дієприкметники?
8. Як утворюються пасивні дієприкметники у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
9. Які семантичні та граматичні ознаки властиві дієслівним формам на *-но, -то*? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
10. Як утворилися незмінні предикативні форми на *-но, -то* у сучасній українській мові?
11. Яку форму дієслова називають дієприслівником?
12. Які морфологічні ознаки властиві дієприслівнику?
13. Яку синтаксичну роль у реченні виконують дієприслівники? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
14. Як утворюються дієприслівники теперішнього часу у сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
15. Як утворюються дієприслівники минулого часу у сучасній

українській мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

16. За яких умов відбувається адвербіалізація дієприслівників?

Таблиця 1

ДІЄПРИКМЕТНИК – неособова, недієвідмінюавана форма дієслова, в якій морфологічні значення часу, виду і стану поєднуються з прикметниковими формами роду, числа й відмінка [СУЛМ, 1997, С. 439].

Дієприкметник, подібно до дієслів, має **значення виду** (дієприкметникові форми зберігають значення того виду, який має дієслово у початковій формі, наприклад: *іржавіючий метал (іржавіти)*; *завезений товар завезти*), **часу** (теперішнього і минулого), **стану** (активного і пасивного), може керувати формою залежного іменника займенника).

Подібно до прикметників дієприкметник узгоджується з іменником у роді, числі і відмінку, наприклад: не стихаючий шум хвиль, запорошене снігом поле, прочитана книга.

Таблиця 2

Активні дієприкметники виражають ознаку предмета за відношенням до виконуваної ним дії (*в'яныча краса, тремтячий голос, достиглий плід, змарніле обличчя*).

Активні дієприкметники теперішнього часу творяться від основи теперішнього часу неперехідних дієслів або неперехідних, вжитих у неперехідному значенні, за допомогою суфікса **-уч (-юч)** або **-ач (-яч),** наприклад: *дрижачий звук, стихаючий вітер* та ін.

Форми активних дієприкметників можуть утворюватися тільки від тих семантичних груп дієслів, що виражають дію поза об'єктними відношенням, наприклад: *нев'яныча краса, благаючий погляд, палаючий вогонь, квітучий сад.*

Активні дієприкметники в українській мові вживаються обмежено. Дієприкметник, що пов'язаний з назвою особи замінюється зворотом «той, що+дієслово в ІІІ ос. одн. теп. ч.», наприклад: *танцючий дует – той, що танцює.*

Активні дієприкметники минулого часу творяться від основи інфінітива неперехідних дієслів доконаного виду за допомого суфікса **-л** (*достигнути – достиглий, посивіти – посивілий, відпасти – відпалий*).

Таблиця 3

Пасивні дієприкметники творяться від основи інфінітива (основи минулого часу) за допомогою суфіксів **-н (-ен, єн)** або **-т,** наприклад: *вибрати – вибраний, полоти – полотий і полений; кинути – кинутий, купити – куплений.*

Пасивні дієприкметники виражають ознаку за відношенням до дії, що поширюється на інший предмет (*склеєний конверт, побілений будинок, пройдений шлях, бажаний гість, розбитий посуд*).

Пасивні дієприкметники творяться від основи інфінітива (основи минулого часу) за допомогою суфіксів **-н (-ен, єн)** або **-т,** наприклад: *вибрати – вибраний, полоти – полотий і полений; кинути – кинутий, купити – куплений.*

Творення дієприкметника за допомогою суфікса **-ен,** що поєднується з інфінітивними основами на **-н** (*мовити, народити, бачити, носити*), супроводжується чергуванням приголосних **[г] – [ж], [к] – [ч], [д] – [дж], [з] – [ж], [с] – [ш], [зд] – [ждж];** після губних приголосних з'являється **[л].**

Дієприкметники на **-т** творяться від небагатьох дієслів, що мають не ускладнені суфіксами інфінітивні основи з кінцевими **[и], [і], [у], [р], [а], [о],** – *мити, гріти, взути, дерти, жати, полоти.*

При творенні пасивних дієприкметників за допомогою суфікса **-н,** суфікси основи **-и, -і** – змінюються на **-е, (-є-),** наприклад: *заспокоїти – заспокоєний, топити – топлений, бачити – бачений.*

У сучасній українській мові зафіксовано випадки варіативного творення дієприкметників за допомогою суфіксів **-ен-, -т-,** наприклад: *одягнути – одягнутий – одягнений, бризнути – бризнутий – бризнений, посунути – посунутий – посунений* та ін.

Таблиця 4.

Незмінні предикативні форми на -но, -то

За походженням – морфологізовані короткі дієприкметники середнього роду з колишнім закінченням **-о**, які опинилися поза парадигматичними зв'язками з формами чоловічого та жіночого роду, а також з відмінковими формами однини й множини.

Синтаксична функція

Оскільки форми на **-но, -то** повністю втратили ознаки прикметниковості, тобто атрибутивне значення, то вони виступають головними членами безособових односкладних речень, напр.: *На сизих луках **скошено** траву, і літо буйне в береги ввійшло* (М. Рильський); *Насипали край дороги дві могили в житі. Нема кому запитати, за що їх **убито*** (Т. Шевченко).

Характерні ознаки:

а) ***формально-граматичні*** — невідмінюваність, повна відсутність у них особово-числових протиставлень (пор.: *Лист **написано**; Книжку **написано**; Звернення **написано**; Відгуки **написано***);

б) ***семантичні*** — передають значення результативного стану, що є наслідком виконаної дії;

в) ***семантико-синтаксичні*** — зберігають усі валентні позиції своїх вихідних дієслів (переважно доконаного виду), крім однієї — суб'єктивної, пор.: *Директор вручив призи переможцям* → *Вручено призи переможцям*;

г) ***стилістичні*** — вживаються переважно в розмовному мовленні та в усній народній творчості, вказуючи на повторюваність дії в минулому.

Таблиця 5.

Дієприслівник – незмінна дієслівна форма, яка позначає дію або стан як ознаку іншої дії або стану, зберігаючи дієслівні категорії виду і часу [СУЛМ, 1997, С. 445].

Дієприслівник – незмінювана дієслівна форма, яка вказуючи на додаткову дію, пояснює в реченні дієслово-присудок [ГУМ, 2010, С. 284].

Дієприслівник поєднує ознаки:

- **дієслова:** вид доконаний або недоконаний (*діючи, прийшовши, читаючи, прочитавши*); перехідність/неперехідність (*вливаючи дитину, миючи руки, вливаючись);* час теперішній або минулий (*тримаючись, взувши*);
- може мати залежні слова (*спланувавши вдало час, виконуючи майстерно вправу);*
- **прислівника:** незмінний, виконує роль обставини (часу, мети, причини, умови, способу дії)

Дієприслівники недоконаного виду теперішнього часу творяться від основи теперішнього часу за допомогою суфіксів **-учи(-ючи) -** від дієслів І дієвідміни та **-ачи (-ячи) -** від дієслів ІІ дієвідміни, наприклад: *ходять – ходячи, стежать – стежачи, ведуть – ведучи, мелють – мелючи* та ін.

Практичне заняття № 9

ТЕМА: ПРИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. ЗНАЧЕННЄВІ РОЗРЯДИ ПРИСЛІВНИКІВ

ПЛАН

1. Прислівник як частина мови: категоріальна семантика, морфологічні ознаки та синтаксична роль прислівника.

2. Значеннєві розряди прислівників:

а) означальні прислівники (якісно-означальні, кількісно-означальні, способу дії); ступені порівняння означальних прислівників;

б) обставинні прислівники (прислівники часу, прислівники місця, прислівники причини, прислівники мети);

в) предикативні прислівники;

г) модальні прислівники.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

4. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

5. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

3. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К., 2009. 554 с.

4. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

5. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

І. Підготувати конспект статті:

1. Висоцький Анатолій. Функціонально-синтаксичні сфери означальних прислівників в українській літературній мові // УМ. 2013. № 2. С. 29 – 37.

ІІ. Виконати вправи:

346, 347 (Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : Зб. вправ : Навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. С. 133 – 134.);

360 (Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. П. Глазова. К., 2016. С. 171 – 173).

ІІІ. Виконати морфологічний розбір прислівників за схемою:

Аналізоване слово. 2. Частина мови. 3. Значеннєвий розряд. 4. Підрозряд прислівника. 5. Ступінь порівняння (для якісно-означальних). 6. Морфемний аналіз. 7.Словотвірний розбір. 8. Синтаксична роль. 9. Правопис.

В-1. 1. Єремія перепинив Тодозю, знов обхопив її плечі знестямки так міцно, неначе хтось стиснув їй плечі обценьками (І. Нечуй-Левицький). 2. Кривоніс натяг на чуприну яломок без верха,

підбитий вітром, в котрому була дірка на дірці, і пошкандибав так швиденько з двору, що тільки скорчена нога на милиці, закутана в ганчірки, мелькала ззаду» (І. Нечуй-Левицький). 3.Шляхтичі спочатку вели розмову несміливо, але потім згодом, випивши по чарці - по другій, набрались сміливості, стали балакати голосно й поводились з князем запанібрата (І. Нечуй-Левицький). 4. Як же ми тепер посходимо наниз звідсіль? (І. Нечуй-Левицький). 5. Ще й повишивані та помережані зверху скраю на цілу долоню (І. Нечуй-Левицький).

В-2. 1. Чернігівський полковник Подобайло взяв заново Гомель, Пропойськ, Новий Бихів (І. Нечуй-Левицький). 2. Йди спати, Іване Остаповичу, а завтра розкажеш і мені, про що там була розмова між Бутурліним та митрополитом (І. Нечуй-Левицький). 3. Ми будемо йому завсіди раді, – сказала гетьманша і замовкла, бо не любила говорити багато і була зроду нерозмовна (І. Нечуй-Левицький). 4. Пішла до церкви та досі певно в церкві, бо ще не вийшли з заутрені, – обізвалась Тодозя й скоса поглядала на старців (І. Нечуй-Левицький). 5. Як впадеш, сину, на степу постріляний та порубаний, то закрий хусткою вид, щоб степові орли не виклювали часом очей, доки товариші піднімуть тебе з землі живого! (І. Нечуй-Левицький).

В-3. 1. Вранці вдосвіта козацьке військо виступило за річку через греблю, щоб доконати табір; Єремія прокинувся ще вдосвіта; Ще вдосвіта Єреміїні старости вигнали на влови, на облаву усіх панщанних мужиків з села звіра (І. Нечуй-Левицький). 2. Не буде

цього ніколи, доки мого віку! (І. Нечуй-Левицький). 3. Я буду любити тебе довіку, доки стоятиме земля, животітимуть люде й світитиме сонце (І. Нечуй-Левицький). 4. Олеся засоромилась, стала червона, як калина, і очі спустила додолу, одначе не спротивилась і тричі поцілувалась з ним. Виговський, як добрий навиглядач, зауважив на це, як на добрий знак для себе (І. Нечуй-Левицький). 5. Як тільки ти будеш справдовуватись, будеш мені суперечити, я тебе порубаю отією шаблею, що я закинув в гущавину, чи тут, чи деінде (І. Нечуй-Левицький).

В-4. 1. Ми самі цьому невідомі, ясновельможна! оце шатнемось та кинемось по садку, по гущавині й будемо обшукувати і садок, і усе подвір'я, – сказав жовнір, уклонившись, і вмить зник надворі; І несподівано вмить падав додолу або козак, або оксамитовий кунтуш (І. Нечуй-Левицький). 2. Я бажаю часто вас бачити в Чигирині і в нас в гостях, хоч ви й далеченько-таки од нас живете (І. Нечуй-Левицький). 3. (І. Нечуй-Левицький). 4. Вчора прибув сюди з Сенчі пан з жінкою та з дітьми; Одна княгиня Вишневецька виїхала вчора, а сьогодні виїжджає друга; Але вчора лягома прибув до його Карабча-Мурза й привів на підмогу козакам сорок тисяч татар (І. Нечуй-Левицький). 5. З одного боку, десь далеко-далеко в куточку вгорі, блимало невеличке кругле віконце, ніби прокручене свердлом-лопатнем у товстій стіні (І. Нечуй-Левицький).

В-5. 1. Вчора ввечері наймит попередив тебе з волами і пригнав воли до двору раніше, ніж ти вернувся на коні; А чого ти, сину, вчора

загаявся в дорозі? (І. Нечуй-Левицький). 2. За видану вперед за три місяці з скарбу плату вони посправляли собі суконні кунтуші, начепляли на голови квітчасті суконні шапки з червоними верхами та китицями (І. Нечуй-Левицький). 3. Як тільки свінуло, я прийшла сюди, блукала кругом палацу, никала по садку, щоб глянути на тебе востаннє на моєму віку; І люблю тебе теперечки, мій голубе сизий, як свою душу, і прийшла до тебе, щоб глянути на тебе востаннє, а цього не скажу, бо нічогісінько не зна (І. Нечуй-Левицький). 4. І незабаром князь Костянтин з молодим Єремією, убрані в дорогі шовкові кунтуші та жупани, пішли до єзуїтської колегії, котра стояла внизу під горою серед зеленого розкішного садка, мурована й не общикатурена, вкрита червонуватою черепицею, й така здорова та довга, що в неї можна було змістити половину львівських пожильці (І. Нечуй-Левицький). 5. Од орлиних крил лився світ то білий, як світ сонця, і всі хмари біліли, ніби вдень (І. Нечуй-Левицький).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Значення, морфологічні ознаки та синтаксична роль прислівника.

2. На які значеннєві розряди поділяють прислівники у сучасній українській мові?

3. Які прислівники називають означальними? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

4. Які прислівники називають якісно-означальними? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

5. Які прислівники називають кількісно-означальними? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

6. Які прислівники називають способу дії? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

7. Як утворюються ступені порівняння якісно-означальних прислівників?

8. Які прислівники називають обставинними?

9. На які групи поділяють обставинні прислівники у сучасній українській мові? Приклади різних груп обставинних прислівників доберіть з творів художньої літератури.

10. Які прислівники називають предикативними? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

11. Які прислівники називають модальними? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

12. Як утворюються відіменникові прислівники в сучасній українській мові? Приклади доберіть з творів художньої літератури.

13. За допомогою яких суфіксів утворюються відприкметникові прислівники?

14. За допомогою яких префіксів утворюються відприкметникові прислівники?

15. Як утворилися відзайменникові прислівники в сучасній українській мові?

16. Як утворилися відчислівникові прислівники в сучасній українській мові?

17. Що називають адвербіалізацією?

Практичне заняття № 10

ТЕМА: ПРИЙМЕННИК. СПОЛУЧНИК

ПЛАН

1. Прийменник як частина мови.
2. Походження прийменників та їх морфологічниї склад.
3. Сполучник як частина мови.
4. Морфологічний склад сполучників.
5. Сполучники сурядності і підрядності.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

6. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

7. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

8. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

9. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

10. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

3. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К., 2009. 554 с.

4. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

5. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Підготувати конспект:

Сполучники як окреми тип службових слів-морфем //

Городенська К. Сполучники української літературної мови. Монографія. К., Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 11 – 33.

Завдання ІІ. Визначити смислові відношення (*часові, причинові, місця, мети, умов, допустові*), які виражають прийменники у тексті.

ВЕЛИЧ І СЛАВА СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ

Слава про красу Софійського собору, спорудженого за Ярослава Мудрого, ширилася далеко за межами Давньоруської держави. Іншого такого храму, крім Софії у Константинополі, не було в жодній країні. Письменник Іларіон захоплено констатував: «Церква дивна і славна всім навколишнім країнам».

Князь Володимир відправив послів у різні землі: до болгар, німців і греків, щоб ознайомитися з їхньою вірою. Коли десять русичів-послів прибули до Царграда і візантійський імператор довідався про їхній намір, він наказав патріархові влаштувати святкову відправу в головному храмі держави – Константинопольській Софії з усіма урочистостями.

Повернулись до Києва посли і розповіли: «І прийшли ми в грецьку землю, і ввели нас туди, де служать вони богу своєму. І не знали – на небі чи на землі ми: не знаємо на землі такого видовища, краси такої і не знаємо, як і розповісти про це... Не можемо забути, краси тієї».

Таке враження на сучасників справляло і монументальне мистецтво Софії Київської у поєднанні з богослужебним ритуалом.

Ярослав Мудрий приймав у соборі іноземних послів, прагнучи вразити пишністю церемоній. Тут затверджувалися важливі рішення і державні акти. Тут у 1051 році собором єпископів митрополитом замість грека був поставлений Іларіон. Тут зводили на київський «золотий стіл» великих князів.

Собор був князівською усипальницею. У ньому похований Ярослав Мудрий, його син Всеволод, онук Ростислав. Князь Ярослав заснував тут першу бібліотеку та школу, чи майстерню, де переписувалися і перекладалися книги. При соборі, безсумнівно, велося літописання (*За С. Висоцьким.*).

Завдання ІІІ. Дописати речення, використавши різні типи сполучників; охарактеризувати їх за значенням та способом уживання.

Базова частина змісту освіти передбачає опанування чотирма видами життєдіяльності …

Професія вчителя вважається однією з …

Сучасній молоді варто частіше звертатися до класики …

Хто долі кориться, хто далі не йде …

Я хочу правди бути вічним другом…

Десь звисока лилась пісня жайворонка…

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку частину мови називають прийменником?
2. Яке загальнокатегоріальне значення властиве

прийменникам?

3. На основі яких ознак здійснюють структурну класифікацію прийменників у сучасній українській літературній мові?

4. Які прийменники називаються первинними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

5. Які прийменники називаються вторинними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

6. Які семантичні типи прийменників виділяють у сучасній українській літературній мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

7. Яку частину мови називають сполучником?

8. Які сполучники називаються простими? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

9. Які сполучники називаються складними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

10. Які сполучники називаються складеними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

11. Які сполучники називаються одиничними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

12. Які сполучники називаються повторюваними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

13. Які сполучники називаються парними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.

14. Які сполучники називаються сурядними?

15. На які функціональні різновиди поділяються сурядні сполучники у сучасній українській літературній мові?

16. Які сполучники називаються підрядними?

17. На які функціональні різновиди поділяються підрядні сполучники у сучасній українській літературній мові?

Практичне заняття № 11

ТЕМА: ЧАСТКИ. ВИГУКИ. ЗВУКОНАСЛІДУВАННЯ

ПЛАН

1. Частка як службова частина мови. Проблема статусу часток.
2. Склад часток за походженням.
3. Структурні та функціональні різновиди часток.
4. Вигук як частина мови: значення, граматичні особливості.
5. Класифікація вигуків:

– за семантикою;

– за будовою;

– за походженням.

6. Звуконаслідування.

ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 492 с.

2. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е видання, доповнене. К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

Додаткова:

11. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. К., 2004. 400 с.

12. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К., 2004. 336 с.

13. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. К., 2017. 752 с.

14. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К., 1969. 583 с.

15. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л. А. Алексієнко, О. М. Зубань, І. В. Козленко; за ред. А. К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2013. 524 с.

Довідкова

1. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 360 с.

2. Головащук С. І. Словник наголосів. К., 2003. 319 с.

3. Полюга Л. М. Словник українських морфем : понад 45000. Вид. 3-є, допов. і випр. К., 2009. 554 с.

4. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. К., 2000. 750 с.

5. Український правопис. К., 2003. 236 с.

Збірники вправ

Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська мова: Збірник вправ: навч. посібник / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. К., 1995. 284 с.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Завдання І. Підготувати конспект статті:

Гальона Н. П. Функції модальних часток // Укр. мова і літ. в школі. 1990. № 1.

Завдання ІІ. Зробити морфологічний аналіз часток за схемою:

1. Аналізоване слово; частина мови. 2. Група за місцем і роллю. 3. Група і підгрупа за функціонально-семантичними особливостями. 4. Група за походженням. 5. Правопис.

В-1. 1. Але для цих чотирьох чоловіків, які щодня спускалися з гір, де був їхній санаторій, важило, власне, й не саме вікно, і не оте дивно широке скло, і не викувана з чорного заліза рама, якою могли б пишатися на будь-якому європейському курорті (П. Загребельний). 2. Ой дівчата, русяві й білі, чорні очі – мов стиглий плід (В. Симоненко). 3. Чи тільки терни на шляху знайду, чи стріну, може, де і квіт барвистий? (Леся Українка). 4. То ж то й воно, душа в тебе молода та гаряча і довірлива до всього (О. Гончар).

В-2. 1. Вже по місяці він побачив, що сам не здолає всеї роботи, яка напливала до нього, і приняв собі конципієнта і двох писарів (І. Франко). 2. І ось тепер неначе розсунули перед ним обрії, і він побачив одразу так багато, що не міг осягнути ні розумом, ні бодай

самим поглядом (П. Загребельний). 3. А, власне, хто ми? Діти робітників, селян (П. Загребельний). 4. Повільно затихає батьківський голос, тільки глухі дзвони ще бовкають десь у рожевім тумані (І. Цюпа).

В-3. 1. Тепер, коли я без дорогої бабуні така осамочена й не маю нікого, хто мене розумів би, ба лиш розуміти хотів, стали ліси й гори якимсь одиноким моїм світом і притулком... (О. Кобилянська). 2. Третього дня Федько спустився на землю, щоб попоїсти, і саме в цей час літак пройшов над сосною так низько, що, здавалося, мало не зірвав Федькового колеса (Ю. Збанацький). 3. Дівчинка пішла далі, і ось блиснула перед нею заспаним оком Сула (О. Донченко).

В-4. 1. Мене дратувала непевність, що тремтіла в мені: чи розтулить рука свої залізні пальці, чи пустить мене? Невже я вирвусь від сього зойку та увійду у безлюдні зелені простори? (М. Коцюбинський). 2. Не раз пролежувала годинами під старезними смереками і їх лагідне шепотіння впливало успокоюючe на так зворушену дитячу душу (О. Кобилянська). 3. Липневе сонце стояло майже над головами і пекло немилосердно, а довкола вулиці були самі мури і стіни, ніде ані садка, ані дерева (І. Франко).

В-5. 1. Селяни горнулися до нього зі своїми кривдами і жалями, дуже часто зі справами, вже давно програними чи то через недбальство, чи через злу волю давніших адвокатів, і часто бувало так, що він, вирозумівши річ, мусив відправляти таких людей ні з чим, хоч і як добре розумів і живо відчував їх кривду (І. Франко). 2.

Отак – блимне маленькими віконечками – саме сірник чиркне, потім примружить їх і дивиться довго, не мигаючи, в темряву (А. Головко). 3. Бо хіба ж позбавлений усього того добра ти сам? (П. Загребельний).

Завдання ІІІ. Виконати тестові завдання

1. **Яке категоріальне значення має дієслово?**

статичної ознаки

непроцесуальної ознаки

процесуальної ознаки

узагальнена вказівка напроцес

2. Які дієслівні форми виділяють у сучасній українській мові?

родові та особові форми, дієприкметник, дієприслівник

інфінітив, особові форми, дієприкметник, дієприслівник

інфінітив, родові та особові форми, дієприкметник, дієприслівник, форми на *-но, -то*

інфінітив, дієприкметник, дієприслівник

3. Які дієслівні форми належать до дієвідмінюваних?

форми, роду, числа, часу, на -но, -то

форми особи, роду, числа, часу, способу

інфінітив, дієприкметник, дієприслівник

4. Які дієслівні форми належать до недієвідмінюваних?

родові форми, дієприкметник, форми на *-но, -то*

форми часу і способу, дієприслівник, форми на *-но, -то*

інфінітив, дієприкметник, дієприслівник, форми на *-но, -то*

інфінітив, дієслівні форми на *-но, -то*

5. Які граматичні категорії належать до загальнодієслівних?

виду, особи, способу, часу

виду, стану, перехідності/неперехідності

стану, роду, числа, часу

виду, перехідності/неперехідності, числа

6. Якій дієслівній формі характерна прикметникова словозміна?

дієприслівнику

дієприкметнику

інфінітиву

дієслівним формам на *-но, -то*

7. Що позначають дієслова доконаного виду?

неповністю реалізовану, тривалу, нецілісну ознаку

неповністю реалізовану, не обмежену граничним виявом, нецілісну процесуальну ознаку

повністю, реалізовану, обмежену граничним виявом, цілісну процесуальну ознаку

повністю, реалізовану, не обмежену граничним виявом, цілісну процесуальну ознаку

8. На які групи поділяють дієслова щодо реалізації категорії виду?

парновидові, двовидові, непарновидові

парновидові, непарновидові

двовидові, одновидові

парновидові, одновидові

9. У якому рядку всі дієслова належать до двовидових?

амністувати, верховодити, мовити, адресувати

стабілізувати, заморгати, атакувати, анексувати

розслідувати, адресувати, інформувати, атестувати

атакувати, авансувати, адресувати, зшити

10. У якому рядку всі дієслова виступають, як правило, тільки у формі доконаного виду?

наспіватися, перешити, почитати, напитися

подоливати, збудувати, відшуміти, порозливати

наговоритися, заморгати, затремтіти, роздратуватися

заговорити, розплакатися, подосипати, відбудувати

11. У якому рядку всі дієслова функціонують тільки у формі недоконаного виду?

гребувати, зеленіти, бесідувати, завідувати

верховодити, гордувати, гомоніти, бродити

куховарити, диригувати, червоніти, аплодувати

літати, синіти, бродити, брести

12. Який процес називається імперфективацією?

творення дієслів недоконаного виду за допомогою постфікса

творення дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів

творення дієслів доконаного виду за допомогою префіксів

творення дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів *-ну/ -ону-*

13. У якому рядку всі займенники пишуться разом?

хто/сь, аби/хто, ні/що, будь/хто

де/хто, аби/кого, де/який, аби/що

що/сь, де/що, хтозна/що, аби/чого

аби/кого, де/кому, аби/хто, будь/хто

14. У якому рядку всі займенники пишуться через дефіс?

скільки/небудь, будь/хто, котрий/сь, чого/небудь

чого/небудь, будь/чий, який/сь, чий/небудь

хто/небудь, будь/який, що/небудь, будь/чий

будь/що, кого/небудь, будь/якому, кого/сь

15. У якому рядку всі прислівники пишуться через два дефіси?

пліч/о/пліч, хоч/не/хоч, будь/що/будь, з/ранку/пораненько

всього/на/всього, де/не/де, віч/на/віч, коли/не/коли

де/не/де, з кінця/в/кінець, з дня/на/день, ні/коли/ні/коли

де/не/де, віч/на/віч, хоч/не/хоч, час/від /часу

16. За допомогою яких часток утворюються неозначені займенники?

аби-, будь-, -небудь, казна-

хтозна-, -сь, не-, казна-

будь-, -сь, коли-, хтозна-

аби, будь-, -небудь, що-

17. Якою частиною мови є слово «*легше*» у реченні: «Пораненому стало легше»?

дієприслівником

прикметником

прислівником

прийменником

18. У якому рядку всі дієприкметники є активного стану?

співаючий, варений, танцюючий, тренуючий

палаючий, сплячий, позеленілий, потертий

посивілий, ревучий, тренуючий, пожовклий

танцюючий, тренуючий, сплячий, збудований

19. Які форми дієслова творяться від основи інфінітива?

форми дієслів минулого часу, активні дієприкметники минулого часу, дієприслівники недоконаного виду

форми дієслів минулого часу, умовного способу, активні і пасивні дієприкметники минулого часу, дієприслівники доконаного виду

форми дієслів теперішнього часу, пасивні дієприкметники, дієприслівники недоконаного виду

20. У якому рядку всі дієслівні форми утворені від основи інфінітива?

синіючий, битий, ходячи, увійшовши

ведучи, заручена, пожовкле, співаючи

посіявши, змарнілий, озброєний, відвідавши

осілий, прочитаний, оспівана, будуючи

21. За допомогою яких префіксів утворюються форми дієслів доконаного виду?

про-, пере-, прі-, при-

з- (с-), за-, на-, при-

за-, об-, пере-, на-

пере-, прі-, при-, від-

22. У якому рядку всі дієслова належать до І дієвідміни?

хотіти, мовчати, купити, в'янути

плакати, літати, сипати, білити

могти, колоти, полоти, здобувати

купити, колоти, збирають, мовчати

23. Які особові форми має наказовий спосіб дієслова?

1-ої особи однини і множини

1-ої особи множини, 2-ої особи однини і множини, складені форми 3-ої особи однини і множини

2-ої особи однини і множини

2-ої особи однини і множини, складені форми 3-ої особи однини і множини

24. Як змінюються дієслова теперішнього і майбутнього часу?

за числами й особами

за числами, особами і родами

за числами і родами

за собами і родами

25. У якому рядку всі дієслова мають однакове граматичне значення способу?

бережи, нехай зробить, перемагають

скаже, прочитав би, чуєш, дзвонять

замовив, дорожчають, зібралися, плекаємо

читаю, читатиму, будував, відвідай

26. До якої групи зворотніх дієслів належать лексеми *милуватися, дивуватися, заспокюватися, журитися*?

загально-зворотніх

власне-зворотніх

непрямо-зворотніх

зворотно-пасивних

27. До якої групи зворотніх дієслів належать лексеми *вмиватися, одягатися, фарбуватися, голитися*?

зворотно-пасивних

взаємно-зворотні

активно-безоб'єктні

власне-зворотніх

28. Який стан має дієслово *змалюй* у реченні *Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, – змалюй дуби, могутні і кряжисті, кряжисті, котрі од вітру гнуться до землі?*

пасивний стан

активний стан

зворотний стан

нульовий стан

29. Який стан має дієслово *гнуться* у реченні *Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, – змалюй дуби, могутні і кряжисті, кряжисті, котрі од вітру гнуться до землі?*

пасивний стан

активний стан

зворотний стан

нульовий стан

30. Яка дієслівна форма означає дію як ознаку предмета, виражену граматичними категоріями дієслова і прикметника?

дієприслівник

дієприкметник

дієслівна форма на *-но, -то*

особова форма

31. Яка морфологічна словозмінна категорія дієслова виражає відношення дії до моменту мовлення?

категорія особи

категорія часу

категорія способу

катеорія числа

32. У якому рядку всі дієслова мають неповну особову парадигму?

бубнявіти, повертатися, рясніти, терпнути

терпнути, сміятися, жевріти, планувати

іржати, телитися, колоситися, цвісти

рясніти, боліти, бубнявіти, сміятися

33. У якому рядку всі дієслова мають неповну особову парадигму?

капати, ягнитися, ржавіти, цвісти

виникати, цвісти, ревіти, хотіти

щастить, морозить, змагатися, вітатися

сіріє, уявляється, стверджує, друкує

34. У якому рядку всі дієслова належать до безособових?

вистачає, лихоманить, замітає, цвісте

бракувало, таланить, щастить, вітає

кортітить, фортунить, дніє, сердитися

похолодало, вигоріло, гнітить, вечоріє

35. Яку функцію виконують прийменники?

утворюють модальні відношення

поєднують рівноправні частини речення

виражають підрядні відношення між словоформами у словосполученнях і реченнях

виражають градаційні відношення між словоформами у словосполученнях і реченнях

36. У якому рядку всі прийменники співвідносні з прислівниками?

шляхом, обабіч, неподалік, за винятком

нижче, край, протягом, поруч

близько, збоку, довкола, поздовж

навпроти, обабіч, назустріч, за рахунок

37. У якому рядку всі прийменники належать до вторинних (похідних)?

посеред, праворуч, край, межи

після, серед, крім, через

через, проміж, вздовж, без

посередині, протягом, слідом за, навперейми

38. У якому рядку всі прийменники є просторовими?

перед, мимо, між, раніше

близько, впродовж, через, заради

кругом, напереріз, посередині, спереду

край, повз, перед, всупереч

39. З якою відмінковою формою іменника вживаються прийменники *біля, близько, коло?*

знахідного відмінка

родового відмінка

місцевого відмінка

давального відмінка

40. З якою відмінковою формою іменника вживається займенник через?

знахідного відмінка

родового відмінка

давального відмінка

місцевого відмінка

41. На які групи поділяють прийменники за морфологічною будовою у сучасній українській мові?

прості, складні

похідні, непохідні

прості, складні, складені

складні, складені

42. Як називають частину мови, що служить для зв'язку однорідних членів речення та частин складного речення?

прийменником

сполучником

часткою

вигуком

43. На які групи за значенням поділяють підрядні сполучники у сучасній українській мові?

з'ясувальні, означальні, обставинні

з'ясувальні, обставинні, градаційні

означальні, обставинні, порівняльні

означальні, обставинні, градаційні

44. До якої групи обставинних сполучників належать *хоч, дарма що, незважаючи на те що?*

способу дії

допустові

умови

мети

45. До якої групи обставинних сполучників належать *щоб, для того щоб, аби?*

умови

мети

часу

допустовості

46. На які групи поділяють сполучники за способом вживання у сучасній українській мові?

повторювані, парні

одиничні, парні

одиничні, повторювальні, парні

парні, подвійні

47. Як називають сполучники, які вживаються при кожному однорідному членові речення або перед кожною частиною складного речення?

повторювані

одиничні

парні

подвійні

48. На які групи поділяють сполучники за характером синтаксичних зв'язків між членами речення або окремими реченнями?

сурядності, предикативності

сурядності, підрядності

сурядності, з'ясувальності

підрядності, означальності

49. Як називають сполучники, що служать для виявлення залежності підрядного речення від головного?

сурядні

градаційні

підрядні

означальні

50. Як називають сполучники, що поєднують синтаксично рівноправні компоненти речення?

означальні

сурядні

підрядні

з'ясувальні

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яку частину мови називають часткою?
2. Яке загальнокатегоріальне значення властиве частці?
3. На основі яких ознак здійснюють структурну класифікацію часток у сучасній українській літературній мові?
4. Які частки називають похідними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
5. Які частки називають непохідними? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
6. На які функціональні різновиди поділяють частки у сучасній українській літературній мові?
7. Які семантичні типи часток виділяють у сучасній українській літературній мові? Приклади доберіть з творів Т. Шевченка.
8. Які частки називають формотворчими?
9. Які частки називають модальними?
10. Які частки називають стверджувальними?
11. Які частки називають питальними?

12. Які частки називають заперечними?

13. Які частки називають вказівними?

14. Що називають партикуляцією?

15. Чим відрізняються вигуки від повнозначних і службових частин мови?

16. Які основні підходи до визначення лінгвістичного статусу вигуку?

17. На які розряди поділяють вигуки за значенням?

18. Які вигуки називають емоційними?

19. Які вигуки називають імперативними?

20. Які вигуки називають етикетними?

21. Які вигуки називають вокативними?

22. З якою метою вживаються звуконаслідувальні слова? Наведіть приклади.

23. На які групи поділяють усучасній українській мові вигуки за походженням?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ЛАБОРАТОРНИХ РОБІТ

ТЕМА: ЗАГАЛЬНОДІЄСЛІВНІ ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ

Завдання І. Визначити перехідність/неперехідність дієслів. Перехідні дієслова виписати разом з прямим додатком.

Варіант 1. 1. Літо, згадавши, що не проспівало своєї лебединої пісні, раптом повернулось назад і готувало свій останній вибух (М. Хвильовий). 2. Квіти часто нам говорять втричі більше, ніж слова (В. Симоненко). 3. Опівдні зробилось зовсім тепло. 4. Дівчата наближалися, і все ясніше та голосніше чулися їхні голоси та сміх (Г. Тютюнник). 5. І пішов напровесні в далечінь глибоку, хмарами сповиту – внизу чорними, вгорі радісними, чистими, як усмішка дитяча (М. Старицький).

Варіант 2. 1. Я тихенько відчиняю хатні двері, що знадвору пахнуть горохом та макухою, а з хати – хлібом і калачиками (М. Старицький). 2. Тільки зозла гребнув страшенно ногою – і геть далеко відкинув землю від себе. 3. Пилипко боявся, щоб спросоння не наткнутися на що-небудь у хаті і не розбудити матір (П. Мирний). 4. Безмежні поля біжать вдалину, а внизу шумлять хвилі широкої ріки, здіймаються пінисті гребені і з гулом розбиваються об берег (М. Рильський).

Варіант 3. Минають роки і сторіччя, відходять у небуття

покоління людей, змінюються їх звичаї, вірування та погляди, а великі мистецькі надбання залишаються, надовго переживають своїх творців, по-новому розмовляють з кожним віком. Змальовані в них картини життя давно відійшли в минуле, але думи й помисли їх авторів завжди звернені до майбутнього.

До таких скарбів світового значення належать і творіння Тараса Григоровича Шевченка (М. Рильський).

Варіант 4. Недалеко від посивілого у віках Києва, що живе нині новим кипучим життям, підноситься у височінь бронзова постать поета.Топоблизу Канева, там, де Шевченко мріяв оселитися, на його могилі над Дніпром вдячні нащадки спорудили йому пам'ятник. Величний монумент видно здалека. Коли теплохід повільно пливе срібними хвилями Дніпра, пасажири милуються квітучими пагорбами й мальовничими селами, що розкинулися навколо... (М. Рильський).

Варіант 5. 1. Звісно, по-жіночому вона невтримливо з тобою говорила, та й їй далась нелегко та розмова. 2. Коли б ти знав, як радісно мені (Леся Українка). 3. І ми заспівали разом, бо так і легше, і несоромно (М. Старицький). 4. Було якось чудно і по-новому приємно, що лоскотали чоло холодні краплі, що спливало на нього зелене світло, що в серці стало так спокійно, як на небі (М. Коцюбинський). 5. Тепер, ставши з циклоном віч-на-віч, людина мусила помірятися силою з ним (О. Гончар).

Варіант 6. 1. Там небо сьогодні синіло по-весняному, свіже й високе, вище, ніж будь-коли (О. Гончар). 2. А сонце по-новому світилося у небі голубім (М. Рильський). 3. Тричі крига замерзала, тричі розтавала; тричі наймичку у Київ Катря проводжала так, як матір (Т. Шевченко). 4. Як страшно людині, коли їй нема кому відчинити дверей. 5. Як біло, як блакитно, як синьо стало довкола, а в небі на холод вставало два сонця (М. Старицький). 6. Можна вибрать друга і по духу брата, та не можна рідну матір вибирати (В. Симоненко).

Варіант 7. Я плакав у сні, мені снилася мрія, Десь ніби я пташка, лечу уві сні, А долом сія Україна красками, Красується вольно, своя, у весні! Я з радості плакав у сні...(В. Пачовський). Ой ні, ще рано думати про се. Багато справ ще у моєї долі. Коли мене снігами занесе, Тоді вже часу матиму доволі. Та їх давно вже хтось би зупинив! ... Тим часом ми проходим серед нив. Гроза проходить десь поруч. Було то блискавка, то грім. Дорога йшла кудись за Овруч в лісах і в травах до колін (Л. Костенко).

Варіант 8. 1. Україно, рідна мати, мій вишневий цвіте, – як з тобою не співати, як тут не радіти?! Ти ж – як сонечко – яснієш, душу зігріваєш: як весна в листу ряснієш, як веселка граєш! (Тарн.). 2. Ті дні, посічені мечами, давно вже зникли вдалині. Чого ж ти видишся ночами і спати не даєш мені? 3. Чого ти журишся, ромашко, чого ти гнешся до землі? 4. Вона ж мовчить собі в землі, додолу гнеться білоока, до лона рідної землі (О. Донченко).

Варіант 9. Ти не схожий на час, вимірюваний годинником, час зупинений, закляклий, вмерлий, убогий, бо годинник завжди показує саме цю хвилину і нічого більше. Люди від природи не наділені силою перевищувати самих себе, охоче підкоряються автоматизмові часу, і тоді запановують настрої жити лише нинішньою хвилиною, пливти за течією, покладатися лише на власні зусилля, забуваючи про корені, не зазираючи до верховіть...(П. Загребельний).

Варіант 10. І не розуміють такі люди, що, повертаючись до самого себе, прагнеш знов дорівнятися собі в хвилини зльотів і відчуваєш щоразу, як це болісно-тяжко, а то й взагалі неможливо. Так ідеш уперед, вічно повертаючись назад, відбігаючи, щоб розігнатися, як малий хлопчик, щоб перестрибнути калюжку, або й світовий чемпіон, який, перш ніж здійснити стрибок за червоний прапорець світового рекорду, відходить назад для розбігу (П. Загребельний).

Варіант 11. 1. Хвилює нива як вода, Жита від вітру гнуться, Бринять серпи, дзвенить коса, Наїжилась густа стерня, На ній снопи кладуться... 2. Кінчиться нива. Вжеснопив полукіпки зійшлися, В дугу зігнулися хребти, Болять і терпнуть всі кістки, А жили мов зсохлися (Б. Лепкий). 3. Не тільки звуків вчиться дитина, вивчаючи рідну мову, а п'є духовне життя й силу рідного слова. Воно пояснює їй природу, як не міг би пояснити їй жоден природознавець (К. Ушинський).

Варіант 12. Мова дечим споріднена з музикою. Мовні здібності, як і музичні, можуть не розвинуться. Вони начебто дрімають, занедбані й захаращені, тобто не приведені в дію. Музикант у такому разі втрачається, гине його талант. Подібне ж маємо з мовним розвитком. Проте тут спостерігаються ще більші втрати. Настають непоправні занедбання цих здібностей. Мова нікому не прощає недбалого ставлення до неї (І. Вихованець).

Варіант 13. 1. Дума-квітонька русява омивається дощем (Л. Первомайський). 2. Обсипався яблуневий цвіт: і стежки засипав, і доріжки (Л. Костенко). 3. Хай буйно родиться пшениця, щоб кожен був за неї рад (Д. Павличко). 4. Нові пісні новим потоком на тій хвилюються землі, де ручаєм лились широким скарги, печалі та жалі (М. Рильський). 5. А хто стрічався на шляху зо мною, того я щирим серденьком вітала. 6. Де я і хто ти? А чула ти, що сталось сеї ночі? (Леся Українка).

Варіант 14. Якби я втратив очі, Україно, То зміг би жить, не бачачи ланів, Поліських плес, подільських ясенів, Дніпра, що стелить хвилі, наче сіно. У глибині моїх темнот і снів Твоя лунала б мова солов'їна; Той світ, що ти дала мені у вікно, Від сяйва слова знову б зайснів. А глухоти не зможу перенести, Бо не замінять пісні мертві жести, А танець не замінить солов'я. Щодня дивитися на труд обнови, Та материнської не чути мови – Ото була б загибель – смерть моя (Д. Павличко).

Варіант 15. 1. Яка це радість взятися вперше весною за весло (О.

Гончар). *2.* Надії сходяться, мов свято, і тоді озветься журавлино у степу криниця, то синьою росою жито заіскриться, то пароплав за сотні верств озветься на воді (М. Старицький). 3. Усе міняється, оновлюється, рветься, замулюється мулом, порохом береться – і знов зеленим з-під землі встає (П. Тичини). 4. Струмки полощуть срібло тиші, в росі купається трава (Б.-І. Антонич). 5. Не лінися рано вставати та змолоду більше знати (Народна творчість).

Завдання ІІ. Серед поданих дієслів знайти одновидові дієслова. З'ясувати їхнє лексичне значення за Словником української мови. Скласти з ними речення.

Варіант 1. Перебазуватися, зааплодувати, стрибати, посидіти, дзигнути, приспівувати, відціджувати, нагострювати, підписувати, наглядати, гидувати.

Варіант 2. Підраховувати, нести, вмолити, вкоїти, умирати, зачепити, догоджати, ходити, літати, командувати, надуматися, насидітися, гордувати.

Варіант 3. Затремтіти, доноситися, засяяти, сидіти, ревіти, примовляти, пританцьовувати, нагромаджувати, підпушувати, поглядати, постукувати, тягати.

Варіант 4. Донести, розсіяти, благати, врятувати, переносити, скочити, догодити, боронитися, виїжджати, сполохати, попрацювати, думати, лихоманити.

Варіант 5. Перебазуватися, зааплодувати, стрибати, посидіти, дзигнути, приспівувати, відціджувати, нагострювати, підписувати, наглядати, базікати.

Варіант 6. Затремтіти, доноситися, засяяти, сидіти, ревіти, примовляти, пританцьовувати, нагромаджувати, підпушувати, поглядати, постукувати, командувати.

Варіант 7. Годувати, читати, гордувати, бачити, косити, командувати, летіти, знаходити, розговоритися, хотіти, розноситися, дивитися, розкричатися.

Варіант 8. Говорити, написати, допомагати, базікати, твердити, прилучити, думати, ходити, находитися, співати, радіти, хотіти, начитатися.

Варіант 9. Возити, говорити, чекати, літати, пекти, писати, носити, надивитися, плакати, сидіти, нагостюватися, напрацюватися, журитися.

Варіант 10. Тягати, знати, мовчати, марити, мріяти, нести, запрацюватися, заплакати, кликати, терпіти, пропрацювати, ловити.

Варіант 11. Пописувати, стояти, водити, почитувати, подумувати, різати, крутитися, проплакати, поповодити, рятувати, розказувати, попоходити.

Варіант 12. Поглядувати, витерти, написати, походжати, поподумати, сказати, знати, заморгати, заблискати, прилетіти, покивати, вчитися.

Варіант 13. Попожити, дивитися, пектися, затремтіти, поковзати, говорити, ходити, попрацювати, побідкатися, в'язати, пропрацювати, світитися.

Варіант 14. Протремтіти, різати, брати, просумніватися, відблискатися, казати, ходити, відшуміти, носити, сидіти, віддати.

Варіант 15. Відхвилюватися, крутити, їхати, попочитати,

попотремтіти, косити, пити, бігти, по побідкатися, співати, копати, входити.

Завдання ІІІ. Визначити стан дієслів.

Варіант 1. Вони, галичани, краще за тих дядьків у шинелях знали, що таке приватна власність. Вони були найдисциплінованішою армією у світі. Наймолодшою і найдисциплінованішою. Пройшовши сотні верст Великою Україною, вони не реквізували жодної крихти хліба, а коли настали жнива, пішли між боями по людях допомагати збирати врожай за п'ятий сніп. Були навіть жнивні сотні. Тоді всі й побачили, хто такі галичани, яка їхня мова й честь (В. Шкляр).

Варіант 2. Несила охопити красу й велич Шевченкового бунтарського слова, вичерпати розсипи його сяйливих дум. «Неначе той Дніпро широкий, слова його лились, текли». Його поезії можна читати із трибуни міжнародних форумів, і наодинці з найдорожчою людиною. Шевченко, як майже всі генії, не мав легкого життя, страждав разом зі своїм поневоленим народом... (П. Загребельний).

Варіант 3. Незважаючи на літню спеку, тут чомусь усі чоловіки ходили в шинелях, киреях, довгих свитах чи навіть у кожушанках. Вони спідлоба дивилися на запорошених стрільців, що йшли та йшли нескінченною колоною, похилившись під вагою наплічників. Їхній одяг був сірий від куряви, запилюжені лиця заливав брудними патьоками піт. Услід за піхотою їхали гармаші, що сиділи на лафетах і тряслися на вибоїнах разом із гарматами, запряженими у дві пари

коней (В. Шкляр).

Варіант 4. Ліза Євгенівна Соколовська з'їла всі нерви, поки вибігала собі закордонного паспорта, і ще невідомо, чим би все закінчилося, якби в ОВІРі не зіштовхнулася з давнім знайомим. Вона його спершу не впізнала, чоловік озвався першим і чемно запросив її до свого кабінету, чемно посадив біля столу, і саме ця показна чемність підказала Лізі Євгенівні, з ким вона має справу, а вже потім вона здогадалася (не впізнала, а здогадалася), що перед нею Іван Іванович (В. Шкляр).

Варіант 5. І раптом праворуч настала тиша. Там усе якось ураз заніміло, не чутно було ні стрілу, ні крику, ні звуку. Щоб довідатися, що це за партизанська хитрість, сотник Станімір послав туди стежу на чолі з поручником Гірняком, але той не знайшов від повстанців і сліду. Загін отамана Шуліки здимів, оголивши праве крило, і його довелося латати, розріджуючи впорядковані лави. На щастя, спротив червоних ослаб, і вранці галичани зайшли у Жмеринку, до якої з іншого боку вступила повстанська дивізія Юрка Тютюнника (В. Шкляр).

Варіант 6. А далі вже, під ранок, вони, ніби омившися свіжістю, починають теж розвиднятися разом із досвітком, і недавно прижухле їхнє світло займається невбитою внутрішньою снагою. І хоч як прагла погасити їх ніч, хоч як силкувалася вбити їхню чисту душу, –

але не вбила, й ось тепер, при сонці, всі вони раптом вибухнули ясним цвітінням і воно таке яскраве, що затьмарює й цей день... (Є. Гуцало).

Варіант 7. Найбільший рух був на залізничному двірці, де застрягло кілька червоних ешелонів з військовим майном та провізією. Сюди збіглося все живе й у дикому шарварку вирувало, горлало, сварилося, погрожувало, бо як тут загнуздаєш нерви, коли перед тобою повнісінькі вагони добра, де сіль, набої, взуття, одяг, сідла й навіть російські польові мапи, яких так бракувало галицьким старшинам. Біля ешелонів, куди вони підоспіли раніше, виставили охорону, а там, де порядкували повстанці, дійшло до сутичок, біля вагона з чобітьми та шкірою навіть зчинилася стрілянина (В. Шкляр).

Варіант 8. 1. Неси до людей всі думки, почуття і слова, і серце твоє не згорить, не змовкне, не згасне (М. Рильський). 2. До тебе, Україно, наша бездольная мати, Струна моя перша озветься. 3. А хто стрічався на шляху зо мною, того я щирим серденьком вітала. 4. Де я і хто ти? А чула ти, що сталось сеї ночі? (Леся Українка). 5. Ніколи ні перед ким не відступав мій рід з цього дніпровського берега. 6. Мені поля задумливо шептали свої ніким не співані пісні (В. Симоненко).

Варіант 9. 1. Труд оживляє гори й води, у нім ніщо не пропада. 2. О мово вкраїнська! Хто любить її, той любить мою Україну (В. Сосюра). 3. Удалину летять високо журавлі над ними і співами вторують їм своїми. 4. Ми шлях його (Кобзаря), його боління знаєм:

Одним горів він і одним страждав. І ту хатину, що Ви звали раєм, Він завжди, гнівний, пеклом називав (М. Рильський). 5. Усі ми любимо нашу співучу та дзвінку українську мову. Та це аж ніяк не означає, що нам є чужими чи далекими мови інших народів (П. Тичина).

Варіант 10. Була неділя, на царині біля Покровської церкви в селі Вереси зібралося чимало люду, своїх і чужих, якщо за чужих вважати стрільців-галичан, котрі теж поприходили на службу Божу (мали свого капелана, та принагідно тяглися до церкви). Після відправи вони розібрали кріси, складені в піраміду біля дзвіниці, але розходитися не поспішали, збиралися гуртами на царині, видивлялися дівчат, жартували й достоялися до того, що теж угледіли отаманський почет. А коли білий кінь з відливом тьмавого срібла став гопки, мовби вітаючи всіх красиво вигнутими передніми ногами, тоді не в одного стрільця тьохнуло серце (В. Шкляр).

Варіант 11. Дійшло до того, що в Коростишеві вони збольшевичили навіть загін вільних козаків, сформований переважно з місцевих каменотесів. Каменярні під час розрухи не працювали, злиденні й очамрілі від голоду робітники легко піддавалися на большевицьку пропаганду. Командири цих «козаків» Калістрат Гелевей та Іван Шуренок пішли на нечуване нахабство. Вони отримали у Фастові зброю від петлюрівського штабу, присягаючись, що підуть на фронт, а самі заховали в лісі біля Коростишева триста гвинтівок та двісті п'ятдесят тисяч набоїв і нікуди не збиралися йти (В. Шкляр).

Варіант 12. Без отамана й решта горбулівців розгубилися, запанікували, кожен сам рятувався як міг. Дехто кинувся навтьоки через Тетерів, провалився на тонкому льоду й скупався разом з конем, дехто потрапив у полон, але ощасливлений перемогою Гелевей відпустив бранців додому. Пам'ятаючи про розписку та своє чесне слово, він навіть сказав полоненим, аби вони передали рідним Кривавого Оселедця, що ті можуть забрати тіло. Його ніхто не чіпатиме, воно, задубіле, лежатиме на морозі, поки не розтягне звірина, тож нехай приїжджають (В. Шкляр).

Варіант 13. Старшини слухали Марусю, час від часу перезиркуючись між собою і зводячи вгору брови. Їх тішили триста кінних – у галичан з кіннотою було сутужно, – і менше радували сімсот піших. Вони вже трохи побачили повстанців, котрі воювали незгірше за вишколених вояків, але важко надавалися до «кооперації» з регулярними частинами. Особливо, коли бої розгорталися вздовж залізниць і треба було швидко вагонуватися до потягів. Повстанці неохоче відривалися від своїх гнізд.

– Ви ще не знаєте нашу піхоту, – сказала Маруся. – Мої козаки, як роззуються, то біжать собачою риссю так само швидко, як коні (В. Шкляр).

Варіант 14. Його боліли всі кривди, завдані мозолям і пісням нашого народу, але найбільше його мучив сором за безбатченків і єзуїтів, що, лагідно посміхаючись, одрікаються народного звичаю,

своєї мови й своєї матері. В. Симоненко писав просто. Цим він виділяється з-поміж своїх літературних ровесників, особливо з-поміж тих, які полюбляють словесне бароко. Не варто та й неможливо накидати кому-небудь з письменників чужу простоту як взірець для наслідування. В. Симоненко писав афористично. (Д. Павличко).

Варіант 15. Є в житті кожного народу часи, коли нікому ніщо не прощається, коли всяке добро або зло, зроблене людиною, падає на незримі чаші найтонших терезів історії. І щасливий той, хто, винісши народне горе і попрацювавши немало і немало проливши крові на полях битв, може потім уже сказати собі і світу, що в найстрашнішу годину не було у нього зерна неправди за душею. Але горе тому, хто по злобі, мізерності, по нікчемності душі своєї піддається в фатальну хвилину слабодухості, своїм низьким інстинктам і кине товаришів своїх і народ свій в ім'я мнимого врятування особистого життя, в ім'я брехливих обіцянок ворога (О. Довженко).

Завдання ІУ. Утворити видові пари за допомогою засобів імперфективації. Пояснити особливості дієслів, від яких не утворюються видова пара.

Варіант 1. Заплести, стукнути, зрізати, вистояти, завернути, огорнути, запобігти, загребти, розповісти, розвиднилося, розкинути, розмалювати.

Варіант 2. Повиносити, смикнути, побачити, заморгати, створити, крикнути, посидіти, понабирати, загребти, зробити, заспівати, погратися, ринути.

Варіант 3. Стукнути, заморгати, поковзатися, попідгортати, написати, зустріти, порозкидати, покивати, труснути, зібрати, згадати, сказати.

Варіант 4. Затремтіти, запросити, злетітись, замерзнути, відігріти, ступити, змити, вмерти, розкласти, розчистити, розсадити, винести, надломити.

Варіант 5. Надбити, набути, дати, навчитися, винести, затінити, ощасливити, потроїти, засліпити, закипіти, прохолодитися, вискочити, завернути.

Варіант 6. Винести, розібратися, розносити, нав'язати, набрякнути, витерти, прилізти, вивезти, висохнути, розбудити, злити, укрити, зашити.

Варіант 7. Замерзнути, заповісти, лягти, засохнути, помережити, зважити, простити, образити, знайти, дозволити, промовити, здерти.

Варіант 8. Ударити, гукнути, оборонити, допомогти, залягти, доїсти, зректися, виволокти, змести, заробити, наблизитись, пробачити.

Варіант 9. Вмити, стукнути, ревти, купити, глянути, викарбувати, скрутити, зловити, згуртуватися, наколоти, одужати, спізнитися.

Варіант 10. Виділити, збути, прикрити, аукнути, зустріти, допомогти, вимостити, застерегти, зустріти, побачити, прокласти, купити.

Варіант 11. Натерпітися, злізти, збути, схаменутися, розгомонітися, виспівати, залишити, підкреслити, ожити, грюкнути, опрацювати, утвердити, заробити.

Варіант 12. Згаснути, подарувати, поєднати, розкрити, виключити, вижити, крикнути, забити, розгладити, зшити, спроектувати.

Варіант 13. Схуднути, стукнути, розповісти, обдумати, закреслити, доповісти, пізнати, передплатити, скупити, зателефонувати, виконати.

Варіант 14. Аукнути, обминути, вибороти, повернути, крикнути, сіпонути, трусонути, махнути, вмерти, зникнути, схуднути, зійти, повернутися.

Варіант 15. Вплинути, переконати, відмежувати, стати, прикрити, усміхнутися, переписати, допомогти, оволодіти, розгладити, лишити, розгорнути.

Завдання У. Зі Словника української мови (в 11-ти томах) виписати 15 багатозначних дієслів, пояснити їхнє значення та визначити вид.

Завдання УІ. З творів художньї літератури виписати 10 речень з дієсловами нульового стану. Користуючись Словником української мови (в 11-ти томах), визначити значення виписаних дієслів.

Завдання УІІ. З творів Ліни Костенко виписати 10 речень з дієсловами зворотно-середнього стану. Визничити значення та групу виписаних дієслів.

ТЕМА : ЗНАЧЕННЄВІ РОЗРЯДИ ПРИСЛІВНИКІВ

Завдання 1. Виписати з тексту прислівники та визначити:

а) значеннєві розряди, підрозряди;

б) лексичне значення;

в) синтаксичну роль.

Від якісно-означальних прислівників утворити ступені порівняння.

В-1. Перед боєм упала важка тиша. Потім у небі, над головами стрільців, з'явилися одна по одній білі хмарини, луснули шрапнелі й тільки після того долинули удари гармат. Ворожа артилерія вкопалася перед селом за вітряками й лупила у заздалегідь пристріляне місце. Тут і там до неба здіймалися чорні стовпи землі. Коли вгорі зі свистом пролітав гарматний набій, усі пригиналися, втягнувши голови в плечі, ніби від стрільна можна було ухилитися. Вони знали, що пощадити міг лише щасливий трапунок, як це сталося з Михасем Процівим. Мирон сам бачив, як чорний гейзер землі накрив з головою Михася, стрільно впало поруч із ним, та, коли порох і дим розвіялися, Михась підвівся з землі цілий-цілісінький. Він помацав себе за голову, чи є на в'язах, потім, звівши до неба очі, перехрестився. Аж дивно, яким зосередженим і послідовним був Михась Проців після такої оказії. Він старанно обтрусився і, дрібно кліпаючи очима та роззираючись навсібіч, став шукати кріса й кашкета, яких нечиста сила позакидала невідь-куди.

Хлопці щось до нього кричали, але Михась нічого не чув. Його чорне, як земля, обличчя було чуже й незворушне. Лише коли Петро

Гультайчук подав йому кріса, Михасеве лице заворушилося такою усмішкою, що з його щік посипалися грудочки землі. А стрілецького кашкета не знайшли. Михась любив свого темно-синього кашкета з твердим околом і називав його шапкою. Мабуть, позаздрила на нього нечиста сила й забрала собі, дивно тільки, що не забрала разом з головою. Таке буває один раз на тисячу, пояснив сотник Станімір, – це коли ти, чоловіче, потрапляєш у «мертвий простір» вибуху. Лише «мертвий простір» дає шанс на життя.

Під Глевахою багато хто такого шансу не мав, галичани перли на Київ безоглядно, хоча й зазнавали дошкульних утрат. У кожному зблиску на обрії їм увижалися золоті бані київських церков. Ще трохи – і вони, зім'явши большевиків, помоляться в тих церквах, а потім разом із наддніпрянськими братами підуть на Львів (В. Шкляр).

В-2. Хоч у душі Микита Шульга був добрий, він і москалів раніше любив, казав, що вони люди непогані, тільки їх роздрочили німці, посваривши з нами, ось вони, братушки, прийдуть – і ми заживемо з ними у мирі. Та коли ці братушки прийшли й забрали в Микити те, що він любив найдужче, Микита оскаженів, бо найдужче він любив, як пахне його хлів і загорода з худобою. Стане, було, ввечері коло загороди й не може надихатися теплим духом худібки, соломи та влежаного гною. Нема тепер того добра у Микити, є тільки шабля, що хрякає об макітри братушок, яких добрий і лагідний Микита десь у глибині душі досі жаліє і любить.

Найстаршим серед них був Оверко Лапай. Йому перейшло вже давно за тридцять, але Оверко вийшов найменший зростом. Це був

маленький заїкуватий чоловік, який у своєму житті не вбив і мухи, хоча тертий мисливець Оверко міг у ту муху поцілити з револьвера на один лише звук. Він і гармату вмів наводити на удар. Колись, ще при покійному Дмитрові Соколовському, їм треба було завалити паротяг, Оверко так і казав «завалити», наче йшлося про козу чи кабана на полюванні. Гармат тоді в них було чимало, але всі негодящі. На рисях підігнали цілу батарею, миттю відлетіли передки з кіньми, і три гармати стали на пагорбі вряд. Навідники заметушилися біля панорам[18], та вийшов пшик. В одній гарматі заклинило снаряд, який заштовхнули в казенник, не стерши з нього пісок, у другій зносився спусковий механізм, у третій барахлила панорама. Тоді Оверко через дуло видивився на мішень, навів його, перехрестився і всадив стрільно прямісінько під паротяг. На большевиків він був лихої волі відтоді, як разом із посівним збіжжям вони забрали в нього положисту[19] корову, лошака та троє свиней з пацятами. Навіть волосний воєнком Щегловітов обурювався таким грабунком: «Да, Авєркій, с табой пєрєгнулі ми палку, канєшно. Но ти нє сєрчай, ми вєрньом тєбє всьо с ліхвой». – «А к-к-коли?» – заїкувато спитав Оверко. «Скоро, – заспокоїв його Щегловітов. – Вот пастроім камунізм, і гасударство тєбє всьо вєрньот» (В. Шкляр).

В-3. Та от іще дивина: десь немовби з-за їхніх спин, трішечки зліва, але так, наче просто з їхньої лави випорснув загін кінноти і, поминувши стрільців, помчав услід за втікачами. Попереду летіла Маруся, Маруся, Маруся! – червоний шлик розвівався за нею, білий кінь під дощем набрав кольору темного срібла, але Мирон бачив

тільки темну родимку над кутиком вуст, Маруся була вже далеко, а він бачив цю родимку й чув – не бачив, а чув – тривожний блиск її синьо-сірих очей.

Ворога переслідував не весь Марусин загін, лише сотня вершників полетіла вслід за чужою піхотою, яка щезла за пеленою дощу. Поручник Гірняк знав із мапи, що десь там за версту-другу повинна бути цегельня, і якщо москалі встигнуть засісти за її мурами, то вершникам буде непереливки. Там навіть можуть стояти свіжі сили большевиків.

– Пане сотнику! – звернувся він до Станіміра. – Накажіт прискорити крок.

Це був відомий партизанський маневр, коли на знетямлену від страху піхтуру, що кидає ноги на плечі, зненацька налітає кіннота й вирубує всіх до ноги. Спершу втікачі, побачивши, що за ними ніхто не женеться, знов почали збиватися докупи. Одна ватага сховалася за осокорами, що росли вздовж польової дороги, друга побігла за скирту, треті, спотикаючись і падаючи на слизоті, блискали п'ятами в лісопосадку.

Дощ періщив уже стіною, блискавки очищали повітря – так його очищають хіба ще шаблі. Молоденька кобила Василя Матіяша страх як любила дощ – не бігла, а танцювала, поблискуючи «панчішками». Мокрий англійський френч на Василеві блищав, як клейонка, а з великого хижого носа скапувала вода (В. Шкляр).

В-4. Маруся теж промокла до нитки, цупка сорочка прилипла до тіла, поверх сорочини був ще легенький твинчик[16], який Маруся

зодягала заради кишень – у правій і зараз насипом лежало зо два десятки набоїв до нагана, що заміняв їй шаблю. Чого-чого, а шаблі Маруся не брала до рук – чи заважка була для неї біла козацька зброя, чи, може, з якої іншої причини, але й у кіннотній атаці головними для неї були карабін і наган. Уміла тримати дистанцію з ворогом більшу за розмах шаблі чи списа, а стріляла що з карабіна, що з револьвера краще за багатьох козаків, хоч козачня в Марусі була добірна, особливо ця горбулівська сотня, з якою вона вискочила на прогулянку під веселий літній дощик. Більшість із них воювали ще з Лесиком – Пилип Золотаренко, Семен Гарманчук, Іван Горобей, Оверко Лапай, Степан Помпа, Саків Галдун… Він, цей Саків Галдун із кутка Галдунівка, справді галдикав більше, ніж треба, але зараз мовчав, зараз йому більше важили вуха, аніж язик. Вуха й «гочі», як казав сам Саків Галдун.

Праворуч від нього скакав на чистокровному горбоносому киргизі [17] чистокровний шляхтич Льодзьо Ліпка. У Горбулеві жило багато поляків, і Льодзьо мешкав на вулиці, яка так і називалася – Перша Шляхта, а ще ж за нею були Друга й Третя Шляхта. Коли москалі зґвалтували його наречену Марильку – поглумилися прямо біля костелу на цвинтарі, Льодзьо пішов у козаки до Дмитра Соколовського. Жорстоким став Льодзьо – тільки своїй Марильці, якій щось зробилося з головою і яку він кохав після того ще дужче, міг усміхнутися, а так більше ніхто не бачив посмішки на його тонкому, як лезо, лиці.

Ліворуч від Сакова Галдуна приострожував свою гніду кобилу Гальку Санько Кулібаба, який за срібного портсигара з ведмедиками

виміняв добру нагайку, та зараз замість нагайки Санько полоскав на дощі голу шаблюку.

Найбільшим і найогряднішим серед них був Микита Шульга. Навіть коли він спокійно сидів на коні, не їхав, – сідло рипіло під ним тільки від того, що Шульга дихав. Микита й справді був шульгою – рубав з лівої руки, але так, що з одного живого москаля робив два неживих. Рубав навпіл від плеча, наче дрова колов. А як бив по черепу, то цілявтупим боком шаблі, щоб не пощербити «жало». Шабля хрякала об головешку, як об макітру (В. Шкляр).

В-5. Деякий час на шляху куреня було вільно, лише вряди-годи назустріч вискакували невеличкі большевицькі роз'їзди, але, вгледівши противника, вони швидко щезали з очей. Марусині козаки, які цього разу забезпечували ліве крило, знудилися від такого «котячого» маршу. Отаманша через вістового передала Станімірові, щоб він не хвилювався, коли їх не буде чути.

Щільним вогнем зустрів їх ворог недалеко від Боярки, причому вдарив згори несподівано, коли вони підіймалися схилом, шукаючи якого-небудь прихистку чи лісочка. Збиралося на дощ, треба було його десь пересидіти, а тут тобі маєш – напоролися прямо на большевицькі окопи. Відходити назад було не з руки, їх би згори подесяткували з кулеметів, тому Станімір дав команду розсипатися в розстрільну й брати ворога швидким приступом.

Спершу хтось крикнув «Гура!», та стрільці, вже навчені досвідом, підхопили його як «Слава!», і той гук покотився під гору, під гору, під гору, вони бігли за ним з усіх сил, вони на весь світ кричали

«Слава!» й незчулися, як опинилися на узгір'ї в чужих окопах, де вже не було нікого. Москалі пішли врозтіч, тут ще до всього вдарила блискавка, торохнув грім, куди тій гарматі, і червоні розбігалися, як руді миші. Стрільці захоплено дивилися їм услід, дивуючись, що іноді, як Бог поможе, можна взяти висоту без жертв, дивуючись, що чоловік, якщо йому припече, може отак швидко бігати, ніби саме життя втікає від нього, а він наздоганяє його з останніх сил, щоб торкнутися бодай кінчиком пальця. Утішені легкою перемогою, вони забули, що шукали сховку від дощу, і, коли впали перші важкі краплі, звели очі до неба, підставили запилюжені обличчя дощеві, хапали його пересохлими губами, ловили гарячими щоками, по яких стікали чорні цівки дощу, поту й бруду (В. Шкляр).

Завдання 2. З творів В. Шкляра «Характерник», «Чорний ворон» виписати речення (15 речень) з означальними прислівниками. Визначити підрозряд кожного прислівника (*якісно-означальний, міри або ступеня, способу дії, порівняльно-уподібнювальний*), характер сполучуваності та синтаксичну роль.

Завдання 3. З творів Тараса Шевченка виписати речення (15 речень) з обставинними прислівниками. Визначити підтип кожного прислівника (*місця, часу, причини, мети*), значення та синтаксичну роль.

Завдання 4. З творів Тараса Шевченка виписати речення (15 речень) з предикативними прислівниками та визначити їхні

лексико-семантичні групи, морфологічні особливості та синтаксичну роль.

Завдання 5. З творів Ліни Костенко виписати речення з модальними прислівниками (15 речень) прислівниками та визначити їхні семантичні групи, морфологічні особливості та синтаксичну роль.

Примітка. *Для виконання 2 – 5 завдань використовуйте таблиці 1 – 4.*

Таблиця 1.

ОЗНАЧАЛЬНІ ПРИСЛІВНИКИ

Підрозряд	Запитання, на які відповідають прислівники	Характер сполучуваності	Приклади
Якісно-означальні *(голосно, дбайливо, ніжно, привітно, авторитетно, бездоганно).*	Як?	Поєднуються тільки з дієсловами.	*Рипить корабель, стогне* ***тяжко,*** *здригається, наче конає, угору здійнається* ***важко***, ***ще важче*** *у діл поринає* (Леся Українка)*; Я знав: ніколи серце не проща того, що розумом* ***безжально*** *вбито* (Д. Павличко).
Міри або ступеня *(дуже, ледве, надзвичайно, виключно, абсолютно, трохи, мало, недостатньо, дотла. вволю, вщерть, вщент, досхочу, стократ, надвоє, учотирьох, двічі, вп'яте).*	Якою мірою? Скільки? У скільки разів?	Поєднуються з дієсловами, прикметниками і прислівниками, тобто зі словами тих лексико-граматичних класів, категоріальну семантику яких становить ознаковість, здатна мати різну міру чи інтенсивність вияву.	*Осінній вітер* ***ледве*** *чутне „дзень" від кузні донесе і знову стихне* (Т. Масенко)*; Те біле,* ***трохи*** *блакитне світло тихо лилось згори, а зачарована земля неначе куталась у фантастичному сяйві* (М. Коцюбинський)*; Весно, весно. Яка ти* ***нещадно*** *прекрасна у ці важкі дні війни* (О. Гончар)*;*
Способу дії *(похапцем,*		Поєднуються тільки	*Тільки*

жартома, верхи, сліпма, навипиньки, раптом, бійцем, неквапом, жужмом, повагом, босоніж, наосліп).	Як? Яким чином?	з дієсловами.	*твердо так трималось місто гордеє, уперте,* ***раз*** *трималось, потім* ***вдруге****, потім* ***втретє*** *ще й* ***вчетверте*** (Леся Українка).
Порівняльно-уподібнювальні *(соколом, ластівкою, по-батьківському, по-осінньому, по-новому).*	Як?	Поєднуються тільки з дієсловами.	*За день до мого від'їзду я востаннє* ***похапцем*** *передивляюсь свої книжки* (С. Васильченко)*; У Василя* ***несамовито*** *б'ється серце від бажання поїздити* ***верхи*** *й собі* (Панас Мирний)*; Все робилось* ***похапцем, нашвидкуруч*** (М. Стельмах). *І коли школярі* ***птахами*** *розліталась на шкільні канікули, вчительку завжди огортав неясний смуток...* (О.Донченко)*; Осіння вже пора* ***по-вовчи*** *закрадалось* (М Рильський*).*

Таблиця 2.

ОБСТАВИННІ ПРИСЛІВНИКИ

Підтип	Запитання на які відповідають прислівники	Значення	Приклади
Прислівники місця – виражають просторову локалізацію дії або стану за такими основними орієнтирами: *тут, там, туди, звідти.*	де? куди? звідки?	а) вказують на своєрідну фіксовану локалізацію дії або стану в просторі (*близько, поблизу, вгорі, внизу, далеко, навколо, поряд, поруч, де, тут, там);* б) позначають напрям дії або руху (*вгору, вправо, вбік, додому, здалеку (-а), звідки, звідусіль, сюди, туди).*	а) ***Вгорі*** *погідне сонце, десь за горами вітер, Скрізь нерозтанний килим дев'ятої зими* (М. Зеров); *Річка* ***внизу*** *жебонить по камінню, смирна, довірлива* (О. Гончар); *б)* ***Справа і зліва, і спереду*** *стояли озерця* (А.Шиян); *Місяць піднявся* ***вгору*** *і сипнув промінням на море* (І. Нечуй-Левицький); *Легенька хвиля ледве помітно відносить човна* ***вбік*** *(О. Довженко).*
Прислівники часу позначають різні часткові темпоральні значення прояву процесуальних і не процесуальних ознак.	коли? через що? з якої причини?	а) час, в який відбувається дія або стан (*тепер, тоді, вночі, вранці, влітку, взимку, вдень, восени, навесні);* б) періодичності дії або стану	*а)* ***Вночі*** *хороший дощ ясний послав нам щедру благостиню* (М Рильський); ***Увечері*** *посумую, а* ***вранці*** *заплачу (Т. Шевченко);* *б)* ***Щодень*** *вечорами приходили побратими, по два, по три, розповідали,*

		(щоденно, щодня, щодень, щороку, щоліта, щохвилини, щороку, щотижня); в) початкової межі дії або стану (*здавна, здавен, змолоду, зранку, зроду, споконвіку, спочатку);* г) кінцевої часової межі дії або стану (*доти, поки, досі, донині, дотепер, довіку, повік, назавжди).*	*як іде діло* (І. Франко); *Зійшлися вони Журботі [...]* ***щосезону*** *ходили туди на підробітки* (В. Земляк); *в)* ***Здавен*** *було марю: коли б сила, то я б той храм таємничий вступила, де святять крізь пітьму науки дива* (Леся Українка); *Не спинить людину, що* ***одвіку*** *мріє про казкові далі, душу не спинить* (М. Терешенко). *г) Але* ***поки*** *що буде на світі хоч єдина людина сумна,* ***доти*** *буде між людьми бриніти моя пісня смутна-голосна* (Леся Українка).
Прислівники причини – вказують на	чому? через що? з якої причини?	Кількісно обмежена група *(згарячу, спересердя, спросоння, ненароком,*	*Двері відчинилися, і Петро* ***спрожоху*** *вибіг* (Панас Мирний); *Василина вхопила торбу і, як птиця, вилетіла* ***знестямки*** *на фургон туди, де було найгустіше дівчат* (І. Нечуй-Левицький). *Йому здалося, що дерева* ***навмисно***

причину виконання / невиконання (реалізації / нереалізації) відповідної дії або стану. **Прислівники мети** – вказують на мету дії чи стану.	 для кого? з якою метою? навіщо?	*милохідь).* Кількісно обмежено група лексичних одиниць (*навмисно (-е), напоказ, наперекір, на зло).*	***заступають дорогу*** (О. Донченко); *Дами охали та пищали, Кривлячи устами та виставляючи* ***напоказ,*** *які-то вони чулі та лякого серця* (І. Франко).

Таблиця 3.

ПРЕДИКАТИВНІ ПРИСЛІВНИКИ

Погляди на частиномовний статус предикативних прислівників	**Загально-категоріаль-не значення**	**Лексико-семантич-ні групи**	**Морфо-логічні особли-вості**	**Синтаксичні функції**
1. Традиційна точка зору: ці лексичні одиниці вважають предикативними прислівниками, кваліфікація яких, подібно до якісних і обставинних прислівників, ґрунтується на синтаксичних засадах. 2. Це самостійна	Непроцесуаль-ність – саме цим вони протиставля-ються дієсловам зі значенням процесуально-го стану, пор.: *спішити – спішно; морозити – морозно; жаліти – жалко, жаль*	1) слова на позначення фізичного, психічного, інтелекту-ального, емоційного стану людини і взагалі істоти: *боязко, видно, зрозуміло, заздро,*	1) нульова парадиг-ма; 2) форма ступенів порівнян-ня (в окре-мих випадках), напр.: *Нам було приємно, а господа-рям ще приємніше*	1) предикативна – функція головного члена односклад-ного (безособо-вого) речення, напр.: ***Тихо стало*** *скрізь у лузі* (Леся Українка); *Ой чи не* ***жаль*** *тобі, Галю,*

частина мови, тобто клас невідмінюваних слів з категоріальним значенням не процесуального стану у функції головного члена (за іншою термінологією – присудка) односкладних (безособових) речень. Такі слова називають категорією стану (станівник) (*Л.В. Щерба, В.В. Виноградов, М.А. Жовтобрюх, В.О. Горпинич та інші)*		*небезпечно, тривожно, прикро, страх, охота, важко, сумно, радісно;* 2) слова на позначення стану середови-ша, що оточує людину: *сухо, смутно, душно, гарно, красно, пусто;* 3) слова на означення модальної оцінки дії з погляду необхідності (*треба, потрібно, неможливо, обов'язково, необхідно)* або з морально-етичного погляду *(гріх, жаль,*	(Розм.); 3) форма умовного способу, напр.: *Добре було б їй при матері рідній* (Марко Вовчок).	*молоденьких літ?* (Леся Українка); 2) нездатність означати чи доповнюва-ти інші члени речення, пор.: ***Тихо** в садку, **тихо** в місті, бо пізня година* (Леся Українка) – ***Тихо, тихо** Дунай воду несе* (Нар.тв.); 3) здатність сполучатися зі зв'язком **бути** або **стати**, напр.: ***Тихо було** у повітрі* (Леся Українка); *І на серденьку знов **стане тихо*** (Леся Українка) 4) Здатність мати при собі залежні компоненти, напр.: ***Не жаль мені життя,** а*

		диво, сором, лінь, страх, охота, час, пора).		***жаль*** *тієї* ***людини****, що у мені живе* (Леся Українка).

Таблиця 4.

МОДАЛЬНІ ПРИСЛІВНИКИ (МОДАЛЬНИКИ)

Погляди на частиномовний статус модальних прислівників	**Загальнокатегоріальне значення**	**Семантичні групи**	**Морфологічні особливості**	**Синтаксичні власти-вості**
1. Модальні слова – це прислівники (*О.В. Востоков, О.О. Шахматов, В.О. Богородицький).* 2. Модальні слова – це „вставні прислівники" (*Д.М. Овсянико-Куликовський, І.І. Мєщанінов).* 3. Модальні слова мають не частиномовний характер *(Л.В. Щерба).* 4. Це окрема група слів, яка стоїть в одному ряду поряд з частинами мови з тієї причини, що вони не можуть бути членами	Виражають ставлення мовця до висловленої думки, пор.: ***Правда*** *потрібна всім і завжди. –* ***Правда ,може,*** *я сам-таки в цьому винен* (О.Гончар).	1. Слова, що виражають впевненість (*безперечно, безумовно, справді, зрозуміло, без сумніву, природно, правда, звичайно).* 2. Слова. що виражають невпевненість щодо вірогідності повідомлюваного (*напевно, очевидно, либонь, певно, можливо, може, мабуть).* 3. Слова, що вказують на джерело думки (*кажуть, мовляв, чую, чутно, по-моєму, за словами, на думку, як на мене, як кажуть).* 4. Слова, що виражають емоції мовця щодо змісту висловленого (*ясна*	Нульова парадигма.	Найчасті-ше використо-вують функцію вставних слів: *Я вже тоді,* ***повірте****, все це обміркував* (Ю. Збанацький); *І ось,* ***нарешті****, вершина* (О. Гон-чар); *А читати Тарас,* ***справді****, вивчився дуже рано* (О. Іваненко). Можуть вживатися як

речення і не пов'язуються з іншими словами в реченні засобами граматичного прилягання (*В.В. Виноградов, В.О. Горпинич).* 5. Модальні слова – це самостійна повнозначна частина мови *(І.Г. Милославський)* .		*річ, чого доброго, на щастя, на жаль, як на зло, шкода*). 5. Слова, що виражають звертання до співрозмовника (*погодьтесь, дозвольте, бачите, уявіть собі, чуєте, повірте, бачили).* 6. Послідовність, порядок думок (*по-перше, по-друге, далі, нарешті, і останнє).* 7. Наслідок, висновок, зв'язок з попереднім висловлюванням (*навколо, отож, взагалі, словом*).		слова-речення, напр.: *Ти поїдеш до Києва? –* ***Звісно*** (Розм.).

ТЕМА : СПОЛУЧНИК

Завдання 1. З творів Ліни Костенко виписати складні речення (не менше 8 речень), частини яких поєднані одиничними сполучниками.

Завдання 2. З творів Ліни Костенко виписати складні речення (не менше 8 речень), частини яких поєднані повторюваними сполучниками.

Завдання 3. З творів В. Шкляра виписати складні речення (не менше 5 речень), частини яких поєднані:

В-1. єднальними сполучниками сурядності;

В-2. зіставно-протиставними сурядності;

В-3. розділовими сполучниками сурядності;

В-4. градаційними сполучниками сурядності;

В-5. пояснювально-уточнюючими сполучниками сурядності та (або) приєднувальними сполучниками сурядності.

Завдання 4. З творів В. Шкляра виписати складні речення (не менше 5 речень), частини яких поєднані:

В-1. Підрядними з'ясувально-об'єктними сполучниками.

В-2. Підрядними означальними сполучниками.

В-3. Підрядними сполучниками час.

В-4. Підрядними сполучниками місця.

В-5. Підрядними причиновими сполучниками.

В-6. Підрядними сполучниками умови.

В-7. Підрядними сполучниками мети.

В-8. Допустовими підрядними сполучниками.

В-9. Порівняльними підрядними сполучниками.

В-10. Підрядними з'ясувально-об'єктними сполучниками.

Завдання 5. Зробити повний морфологічний розбір сполучників, ужитих у поданому тексті, за схемою.

Схема морфологічного розбору сполучників:

1. Записати слово. 2. Визначити його частиномовну належність. 3. Встановити групу: а) за синтаксичною функцією: сурядний чи підрядний; б) за значенням (єднальний, зіставно-протиставний, розділовий, градаційний, приєднувальний, пояснювально-уточнюючі; з'ясувально-об'єктний, означальний, часу, місця, причини, мети, умови, порівняльний, допустовий; в) за будовою (простий, складний, складений); г) за походженням (первинний, вторинний (відзайменниковий, відприслівниковий, віддієслівний); г) за вживанням (одиночний, повторюваний чи парний). 4. З'ясувати синтаксичні зв'язки.

В-1. ДУХОВНИЙ СКАРБ НАРОДУ

До найкоштовніших надбань кожного народу належить мова. Тому й називаємо це надбання рідна мова. Рідна, як мати, як батьківщина, як усе найдорожче серцю. Мова – найбільший духовний скарб, у якому народ виявляє себе творцем, передає нащадкам свій досвід і мудрість, перемоги і славу, культуру і традиції, думи і

сподівання. Рідним словом народ збагачує також світову культуру. Слово – наше повнокровне життя, невмируще джерело поступу. З цього невичерпного джерела мовець здобуває не тільки знання про навколишній світ, а й моральні й естетичні оцінки та уподобання народу.

Український народ створив свою мову упродовж віків, заносячи до мовної скарбниці добірний нектар слова, невтомно запалював у слові незгасний вогонь думки і почуття, вічність праці і мрії. Колективна пам'ять народу-творця береже слово, а в ньому своє безсмертя. У слові рідної мови захована немовби якась таємнича сила, що в неповторному поєднанні звуків несе чарівну мелодію мови і називає щось зрозуміле всім. І не тільки називає, а й передає найтонші відтінки переживань і мислі.

Світ слова безмежний, велетенський, захоплюючий. Кожне слово рідної мови має неповторну біографію. Воно може наповнюватися як ніжністю серця, так і громозвукою ненавистю, гнівом до ворогів. Словом рідним треба дорожити, як честю матері, як совістю, як найвищими проявами народної моралі (І. Вихованець).

В-2. ШЕВЧЕНКІВ ДУХ ПЕРЕМОЖЕ...

Глибоке розуміння того, що Шевченко як співтворець духовної краси, сили і величі української нації стає однією з найбільших її святинь – символом України, її невід'ємною суттю, прозвучало не в одній з прощальних промов. І не випадково, що біля домовини Шевченка промовляли тоді найвидатніші діячі і творці української історії – відомий Чубинський, історик і письменник Микола Костома-

ров, письменник-культоролог, історик Пантелеймон Куліш, редактор першого українського громадсько-політичного і літературно-мистецького щомісячного журналу «Основа» Василь Білозерський, поет Олександр Афанасьєв-Чужбинський.

Боляче переживаючи гіркоту і масштаби втрати, студент Петербурзького університету Павло Чубинський у своєму слові говорив про невипадкову для України місію Шевченкового слова. Його слова пізніше могутньо відгукнуться у створеному ним же гімні, осяяному Шевченковими ідеями слави, волі, національного братерства: «Ще не вмерла України і слава, і воля, Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля». Це один із промовистих фактів того, як Шевченкове слово входило в мислення і дії наступних поколінь українських борців за волю, як справедливим було пророче побажання П. Куліша: «Наш єси поет, а ми народ твій; ми духом твоїм вовіки дихатимем, і дух твій простий і ясний вселиться в нашу освіту і в наші справи громадські».

...Повернення Шевченка Україні – це повернення нашої національної гідності і розуміння того, що «в своїй хаті своя правда, і сила, і воля». Повернення Шевченка Україні – це повернення до України її блудних синів, що підступно були обмануті і втратили духовний зв'язок з материнською землею, повернення Україні Шевченкової мови. Боротьба за повернення Україні цих найдорожчих святинь триває. І Шевченків дух – наш Богом даний світлоносний ангел-охоронець – має здобути перемогу (В. Мовчанюк).

В-3. ОСТАННІ ОРЛИ

Минуло сто років відтоді, як Богдан Хмель приєднав разом з іншими землями й Київ до Російської держави. Не одна буря й напасть прокотилися над сивою головою матері городів руських за це століття: не раз її грабували, палили, руйнували і поляки, і татари в шаленій боротьбі за цей ласий шматок; довго боролася й Москва з сусідами, щоб удержати в своїх руках цю дорогу святиню, й змушена була навіть поступитися Польщі Правобережною Україною, віддати до рук мучителям своїх кревних єдиновірців, аби тільки викупити Київ навіки. Тепер уже йому не було чого потерпати за своє існування, – захищений од зовнішніх ворогів, під опікою російських царів, він почав швидко розквітати й розвиватися; з пожарищ і руїн знов зводились великі київські святині – Лавра, яка згоріла майже дощенту у двадцяті роки вісімнадцятого століття, відродилася знову з попелу, завдяки щедрим пожертвам монархів і монархинь, починаючи з Петра І, а особливо завдяки щедротам Єлизавети Петрівни. Малоросійські гетьмани, запорожці, а також магнати великої й малої Росії, та й увесь православний люд, приносили щедрою рукою благостиню на побудову й прикрашення храмів у Печерську. Споруджено було мурований славетний храм Успіння пресвятої богородиці, велику соборну церкву, що існує й нині; її заснували ще 1073 року преподобні Антоній і Феодосій Печорські, а потім вона була вщент зруйнована татарами в 1240 році; і аж після двохсотлітнього запустіння її відбудував князь Симеон Олелькович; і нині, після численних розорень мечем і вогнем, вознеслася вона з 1729 року сімома позолоченими банями до неба, прикрасилась

чудовим живописом, возсіяла внутрішньою ліпотою. Незабаром, по закінченні храму, споруджена була 1745 року, на подив усьому світові, й велика дзвініця, яка сягнула хрестом своїм хмар у небі й навіяла своєю надзвичайною величчю багато легенд. Праворуч і ліворуч од великої церкви уздовж просторого лаврського двору виросли одноповерхові мурованні будівлі келій і простяглись густі алеї черемхи, лип і безу; весь двір оточив високий мур, а в середині його з'явилося багато менших церков – святих апостолів Петра й Павла, святого Михайла, першого митрополита київського, святого Сергія, радонезького чудотворця, живоначальної тройці, святого Миколая та інші, а головний вхід прикрасився чудовою брамою (М. Старицький).

В-4. Я, БОГДАН

Ось мені вже сто, а то й більше літ, і лину я над землею рідною, як дух невтоленний, далі й далі, і перед очима моїми постають численні безлюдні городи й замки, порожні вали, колись висипані працею людською, як гори й пагорби. Всі вони правлять тепер за пристанище і поселення не людей, а тільки диких звірів. Я побачив, що колишні неприступні твердині – Одні стоять малолюдні, інші зовсім спустошіли – розруйновані, засипані землею, заплісняві, зарослі бур'янами і повні лиш черви, зміїв, усякого гаддя, що там кублиться. Роздивившись, побачив я покриті мохом, очеретом і зіллям просторі тогобічні українські поля і розлогі долини, ліси й великі сади, красні діброви й річки, стави й занедбані озера. І це був той край, який правдиво колись, уже шкодуючи про втрату його, називали й проголошували пани раєм світу, був він колись для них

мовби друга земля обітована, що спливала молоком і медом (а меду ж, відомо, не їсти, поки не передавиш бджілок!). Бачив я, окрім того, в різних місцях багато людських кісток, сухих і голих, вкритих самим лиш небом. Я питав тоді себе; «Хто се? І чому се так?» І ніхто мені не вмів відповісти, бо ж знав я все лиш сам – один.

А чи сам я отак летів над Україною, чи з Самійлом Величком, який буцімто перший списав мою історію, взявши її з дїаріуша секретаря мого, теж Самійла, прозваного нібито Зорка, а ще переказавши істориків чужоземельних – польського Самійла Твардовського й німецького, так само Самійла Пуфендорфія.

Забагато Самійлів на одну історію (додамо сюди ще Самуїла Ґрондського та Самуїла Кушевича), як згадати, що колись стачило одного лиш пророка Самуїла аж на двох біблійських царів – Саула й Давида.

Та чи й був насправді Самійло Величко? Де він родився, де ріс і вчився, де його могила? Шкода мовити! Може, то тільки й знання, як і я сам тепер, проживши понад сто двадцять літ, з яких першу половину пройшов земною путтю, а другу – сповненим пристрасті шляхом, де зустрічаються природа й дух, темне руйнівне могуття і світла сила, що поєднує і підтримує людей, благословення небес і безодні юдолі. (П. Загребельний).

В-5. ФІРМАН СУЛТАНА

Козакові чоло рясно всіялося потом. Він хоче скрикнути – і не може. Всі м'язи напружилися, вірьовки врізалися в тіло... І в останню мить, коли залізо, здається, от-от штрикне в око, він прокидається.

Навколо темрява. Задуха. Чути глухе шемрання хвиль за бортом та хропіння і стогін невільників. Звенигора полегшено зітхає, витирає рукавом чоло і вдивляється в низьку дощану стелю. Лежить довго з розплющеними очима, силкується заснути знову, але не може. В голові роєм в'ються думки і спогади. Він згадує матір, сестричку Стеху, дідуся, які, напевно, вже втратили надію побачити його живого, згадує Златку... Та чиє б обличчя він не уявив, які б картини минулого не спливали перед ним, він не міг довго милуватися ними, бо зразу ж виникала надокучлива пекуча думка: як визволитися? Невже йому судилося провести останні роки життя на каторзі? Невже не трапиться щасливої нагоди втекти?

Звенигора обережно, щоб не розбудити товаришів, підводиться, сідає на лаві і починає перебирати в думці всі можливі варіанти визволення.

Нападуть на судно запорожці – захоплять його. От і вільний... Та чи нападуть? Чи не доведеться цього ждати десять або й двадцять років – і, врешті, не діждавшись, загинути у відчаї?

Можна використати Сіркове золото... Але як? Паша Семестаф дізнається – просто відбере! Пропаде пояс із монетами ні за цапову душу!.. До того ж залишаться в неволі Спихальський і Роман. А такого він і в гадці не має. Якшо визволятися, то тільки разом! (В. Малик).

В-6. ПЕТРО САГАЙДАЧНИЙ

Сагайдачний багато зробив для розвитку освіти на Україні. Він з усім двадцятитисячним Військом Запорозьким вступив до створеного

у 1615 р. Київського братства, яке набуло значення ідеологічного центру опозиційного руху на Україні проти політики національно-релігійного утиску.

Маніфестаційний вступ усього козацтва до братства, яким запорозькі козаки продемонстрували, що вони солідаризуються з програмою братства і беруть його під свій захист, був актом величезної політичної ваги, який сприяв популярності Київського братства в широких народних масах, високо підніс його силу і авторитет, а одночасно охороняв братство від репресій. Уніатські єпископи писали у своєму меморандумі папі до Рима, що співробітництво між Київським братством і запорожцями на чолі з гетьманом Сагайдачним несе велику загрозу для католицизму.

Козацтво, яке стало колективним членом Київського братства, було тісно пов'язане з життям школи, що була заснована при ньому, і яка згодом розвинулась у Києво-Могилянську Академію, тривалий час – єдиний вищий навчальний заклад у Східній Європі.

Сагайдачний – член Київського братства і ктитор (опікун) Києво-Братського училищного Богоявленського монастиря та братської школи, постійно дбав про їх розвиток. Піклувався він і про школи інших братств на Україні, а також підтримував православні церкви та монастирі, що в ті далекі століття відігравали роль центрів науки, освіти, книгописання і книгодрукування. Багато він також жертвував на шпиталі (О. Апанович)

В-7. ІМ'Я ІВАНА МАЗЕПИ

Завдяки дипломатичному хисту Мазепа зумів налагодити стосунки як з царівною Софією та фактичним керівником московського уряду кн. В. Голіциним, так із їх наступником – царем Петром І, що врятувало Україну від можливих руйнацій після державного перевороту у Московській державі 1689 р.

Незважаючи на заборону міжнародних дипломатичних зносин, зафіксовану у «Коломацьких статтях» – угоді між Україною та Московською державою, підписаною під час обрання Мазепи гетьманом, він мав численні зв'язки з монархічними дворами Європи, зокрема, Веттінів у Польщі, Гіраїв в Криму та ін.

З метою оборони південних кордонів побудував фортеці на півдні України, зокрема, Новобогородицьку та Ново-Сергіївську на р. Самара.

Прагнучи знайти опору серед козацької старшини Лівобережної України, Мазепа дбав про забезпечення її представників маєтностями, про що свідчать гетьманські універсали Василю Борковському, Прокопу Левенцю, Михайлу Миклашевському, Івану Скоропадському та ін. В той же час І. Мазепа захищав інтереси простих козаків та посполитих, що було зафіксовано універсалами від 1691, 1692, 1693, 1701 років та інших, в яких регулювалися питання оподаткування та відробіток («панщина»).

Вихований у принципах меркантилізму, Мазепа в різні способи сприяв розвиткові економіки держави, насамперед промисловому виробництву та торгівлі (О. Ковалевська).

В-8. ПЕТРО ДОРОШЕНКО

В українській історичній думці неоднозначне ставлення до особи Петра Дорошенка та його політичної діяльності закладається вже в 30-80-х роках XVIII ст. Воно залишається чинним практично і для всього періоду так званої романтичної історіографії. У концептуальному відношенні історичні твори того часу демонструють, з одного боку, яскраво виражену спрямованість на героїзацію історії козацької України, а з іншого – спроби вписання її в контекст загальноімперського історичного процесу. Слід зазначити, що створений українськими істориками до середини XIX ст. образ правобережного володаря булави лише незначною мірою суперечить тим загальним концепціям, з яких трактувався український історичний процес раннього нового часу в російській та польській історіографії. Оціночна ж шкала, з якою науковці у цей час підходили до характеристики особистих якостей Петра Дорошенка, намагалися осягнути його місце на політичному олімпі Гетьманщини, відзначається доволі широким діапазоном й поляризацією поглядів. Так, в «Історії Русів» гетьман виступає борцем за права і свободу українського народу, рішучим противником вкорінення регулятивних норм російського бюрократичного апарату в господарсько-політичні системи Лівобережжя, чим власне і відрізняється від свого лівобережного опонента. При цьому основна мета його зусиль (попри те, що «гетьманство Дорошенкове і воїнство його» сприймалися автором праці «як велика розбишацька ватага» безпосередньо пов'язувалася з наміром визволити «народ Лівобережжя з кормиги Воєводської і зробивши йому тим велике добро, привернути його на свій бік і стати

Великим Гетьманом на всю Малоросію». Натомість у характеристиках, наведених, наприклад, Г. Грабянкою, О. Рігельманом та П. Симоновським, переважає негативне ставлення до цього політичного лідера, що продиктова не його протурецькою орієнтацією з її руйнівними наслідками для долі Правовобережжя. «Через страшну ціну, – зазначає, зокрема, сучасний дослідник козацьких літописів І. Дзира, – яку заплатила Правобережна Україна за союз Петра Дорошенка з турками й татарами, цей гетьман дістав оцінку «владолюбця», «сумозбродного України руйнівника». Д. Бантиш-Каменський зображував П. Дорошенка владолюбним, підступним, віроломним, зухвалим і гоноровитим, але водночас підприємливим володарем. Не маючи «розуму й політики Богдана Хмельницького», він, на думку історика, «за дев'ять років володіння більшою частиною України збагривший свою країну кров'ю побратимів», протиставив собі дві сильні держави – Росію і Річ Посполиту, через що і зазнав невдачі (В. Смолій).

В-9. ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНІСТЬ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

У той час, як Богдан здійснював кар'єру козацького ватажка, Україна переживала один зі спокійних періодів власної історії. Проте спокій цей був лише затишшям перед бурею. Поляки силою змусили українців тихо нести ярмо, але така ситуація не могла довго залишатися незмінною. Народ наш не заслуговував на такі умови життя, а іноземне гноблення настільки сильно гальмувало його розвиток, що у 1648 році передумови національної революції вже були повністю сформовані. У різних сферах розвитку українського

суспільства визріли гострі суперечності з існуючим статусом України в складі Речі Посполитої, її політикою в українському питанні, з усталеними в ній суспільно-політичним ладом і системою соціально-економічних відносин.

По-перше, український народ фізично не міг довго існувати у складі Польщі, як самостійна етнічна спільнота, бо таке існування було несумісне з польською імперською доктриною. Згідно з нею, Люблінська унія 1569 р. була лише поверненням до складу Речі Посполитої відірваних від неї земель. Щойно сформована українська нація до половини XVII ст. уже була напівзнищена – її шляхта, природна еліта, «політичний народ» була майже повністю спольщена і якби не феномен козацтва, народ, принаймні, згідно з феодальним світосприйняттям, позбавився б права на існування. Тож козацтво поступово набуває функцій «носія української державності», замінюючи собою шляхту. Це була, звісно, неповноцінна заміна, проте нова еліта не могла зтерпіти тієї наруги, яку поляки здійснювали над козацтвом після 1637 р. Вона будь якої хвилини могла зважитись на боротьбу за свої права, бракувало лише найменшого приводу.

По-друге, українство відчувало нестерпне гноблення в культурно-релігійній сфері. «Руським» людям чинилися перешкоди при вступі до цехів, у зайняттях торгівлею і промислами, щільно закриваючи їм доступ до перспективного міста і перетворюючи їх на селянську націю. З іншого боку, проводилася політика ліквідації православної віри й впровадження католіцизму та уніацтва (до речі, у XVII ст. українцем, фактично, вважався той, хто сповідував «руську»

віру). І нарешті, широко розповсюджувалося духовне й фізичне знищення українців, я маю на увазі дискримінацію у сфері мови та освіти й етнічні чистки.

По-третє, незважаючи на периферійне положення України в Європі, в її економіці розпочався перехід до капіталізму: окреслився процес розкладу цехового ремесла, в багатьох промислах відбувалося зародження мануфактурних форм виробництва. Та найголовнішою ознакою появи зародків нового ладу був фермерський характер козацького господарства. В той же час Польща постачала хлібом усю Західну Європу, тому її шляхта була вкрай зацікавлена у збереженні й посиленні фільварково-панщинної форми господарювання, яка забезпечувала їй високі прибутки. Тому конфлікт між польською шляхтою і українським козацтвом і селянством був неминучий. Це стало чи не найважливішою умовою вибуху 1648-го року.

В-10. БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ, ГЕТЬМАН ВИЗВОЛЬНОЇ АРМІЇ, ВЕЛИКИЙ ГЕТЬМАН УКРАЇНИ

В історії кожного народу з'являються постаті, роль і значення яких у становленні його державності, формуванні національної самосвідомості, зародженні величі душі та стійкості духу виходять далеко за межі історичного бачення, соціального тлумачення і політичних амбіцій не лише сучасників, а й багатьох прийдешних поколінь. І сприймати ці постаті треба в контексті всього того загальноєвропейського, загальнолюдського розвитку, всієї тієї фатальної непередвизначеності шляху і сатанинського зіткнення інтересів та обставин, що їм невблаганно підлягає наша цивілізація,

виковуючи на них, ніби на ковадлі історії, – у рятівних війнах, зрадницьких перемир'ях і згубних статтях ще одного «вічного миру» – вікопомний життєпис усякої сущої на землі людності.

Так ось, Богдан Хмельницький – і є той військовий і політичний геній України, те, суто українське знамення небес, провідницьку силу та історичну роль якого ми, українці, ще тільки маємо пізнати.

Основні події Визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького загалом відомі – всі її битви, перемоги і поразки, переговори і договори. Найбільшою таємницею була і є лише постать самого вождя, мотиви, що спонукали його до такої могутньої війни в один із найспокійніших періодів кривавого українсько-польського співіснування під єдиною короною; мотиви тих дипломатичних ходів, унаслідок яких протягом двох, знову ж таки більш-менш мирних років єднання України з Росією, тобто ще за життя Б. Хмельницького, Україна втратила все, чого досягла боротьбою, кров'ю сотень тисяч своїх синів, у тім числі – незалежність і державність. Звідси й ставлення до Б. Хмельницького, яке ніколи не було однозначним, – спектр сягав від цілковитої і беззастережної героїзації гетьмана як видатного сина українського народу, до зрадника, який продав Україну Московії (Б. Сушинський).

В-11. ОСТАННІ ОРЛИ

У просторому, але суворо чернечому помешканні настоятеля Печорського монастиря сиділи вже за столом, у трапезнім покої, запрошені гості. Мурований двоповерховий будинок, де були архімандритські покої, стояв осібно праворуч від Лаври, він

притулився на схилі гори, що спускалася до Дніпра крутими терасами, порослими виноградниками та квітучими фруктовими деревами, і тонув у їхніх сріблисто-рожевих хвилях.

Архімандритська трапезна була невеликою кімнатою з неймовірно товстими стінами, в котрих вузькі, заокруглені згори вікна мали вигляд справжніх бійниць; стеля трапезної була склепінчаста, і з вершка її, де сходились кути, спускалася вниз люстра, або, точніше сказати, панікадило, весь східний куток покою займали ікони, в центрі їх вирізнявся великий образ Ісуса Христа в багряниці й терновому вінку, а обабіч його висіли зображення преподобних подвижників Антонія й Феодосія Печорських. Перед образами в кутку світилися три лампадки, а попереду стояв, поміж двома ставниками з зеленими восковими свічами, накритий чорним оксамитом аналой, взагалі весь цей куток нагадував невеликий іконостас. Вікна в трапезній були відчинені, в них заглядали розквітлі гілки вишень і груш, над якими роями гули й метушилися бджоли. В покою стояв важкий дух ладану, та аромат садів, що лився в вікна вкупі з ласкавим повітрям, пом'якшував той дух до ніжних пахощів.

На почесному місці, ближче до іконостаса, сидів у глибокому кріслі з високою спинкою сам ігумен печорський. Чорна камлотова ряса облягала його маленьке, худорляве тіло, на голові був підкапок, скуфійка, венеціанського Оксамиту, з вишитим срібним хрестом та адамовою головою й кістками під ним. Вся маленька постать отця ігумена майже ховалася в кріслі; пасмо сріблисто-білого волосся, що вибилося з-під скуфійки, така сама із жовтизною борода й виснажене, воскового кольору обличчя з глибоко запалими очима виказували

його похилий вік. Цілковиту протилежність являв собою почесний гість, що сидів праворуч, – архімандрит Мотронинського монастиря отець Мельхіседек Значко-Яворський: огрядний, широкоплечий, високого росту, у чорній шовковій рясі і чорному високому з «крепи хінської» клобуці; з такою ж довгою пелериною, – він мав вигляд людини, повної життєвих сил і майже молодої: смугляве, з легким темним рум'янцем обличчя його, обрамлене густою, чорною, як смола, бородою, було сповнене мужньої козачої краси; чорні тонкі брови, що зрослися на переніссі, виявляли тверду, вперту волю ченця; з-під них іскрились енергією темні довгасті очі; ці зрослі брови й великий з горбиком ніс надавали деякої суворості його фізіономії, хоч ця суворість пом'якшувалась теплою, привабною усмішкою (М. Старицький).

В-12. КОЗАК ІВАН СІРКО. ЛЮДИНА-ЛЕГЕНДА

Іван Сірко прожив 210 років – тричі по 70. Коли приходив час смерті, отаман кликав козака-джуру, свого помічника, і давав йому три пляшки з настоями трав. Після смерті отамана, він закопував його тіло. На третій день джура розгрібав землю і окроплював тіло отамана настоєм з першої пляшки – Сірко починав дихати. Після настою з другої пляшки у Сірка відкривалися очі, ну а після третього кроплення отаман починав рухатися та говорити. Коли смерть прийшла за Іваном втретє, він наказав себе спалити та розвіяти попіл за вітром. Але перед тим – відрубати йому руку та носити її у походи козацького війська 7 років і лише потім – покласти в могилу.

Отамана Івана Сірка чи не кожен українець бачив хоча б раз у

житті. Живописець Ілля Рєпін зобразив його у центрі своєї картини «Запорожці пишуть листа турецькому Султанові». В Івана Сірка дійсно були дуже правильні риси обличчя. Але Рєпін не знав однієї деталі: отаман мав на нижній губі з правого боку родиму пляму червоного кольору. Сучасники вважали її Божим знаком, який відрізняв Сірка від звичайних людей…

Козак Половець мав клопіт із хлопцем від самого народження. Коли жінка народила дитя, одразу ж втратила свідомість. Молока не стало за тиждень – довелося годувати дитину хлібом. Немовля спокійно гризло окраєць, бо народилося одразу із зубами. Дяк, який зайшов охрестити немовля, відмовився брати дитину на руки, перехрестив здалеку і втік. А налякані сусіди радили батькам позбутися сина, бо за повір'ями, поява дитини з зубами означала, що народився майбутній вбивця. Малюк ріс хворобливим і мовчазним. Серед однолітків почувався чужим, тому часто блукав лісом на самоті. У ніч на Івана Купала його збив з ніг сильний поштовх. Хлопець закричав, навмання вчепився у нападника, а коли отямився, побачив, що голими руками задушив вовка… Після того випадку Іван перестав хворіти, але у селі його почали побоюватись. Легенду про вовка записали на Харківщині. Вважається, що саме там народився отаман. Дійсно, у тамтешній козацькій слободі Мерефі довгий час жила дружина та діти отамана. У хроніках це місце навіть називали Сірківкою. Але ж Сірко народився задовго до заснування слободи – на 53 роки раніше… (А. Назаренко).

В-13. КОЗАКИ-ХАРАКТЕРНИКИ – ХРАНИТЕЛІ ДРЕВНІХ ЗНАНЬ

Українські козаки завжди були явищем містичним, таємничим, дивовижним: ну хто ще йшов у бій до поясу оголеним, лавиною кидався на ворогів і знищував їх вщент, ліз в саме пекло аби визволити побратимів, майстрував чудернацькі речі (на кшталт підводних човнів), які допомагали застати ворогів зненацька і здобути блискучу перемогу… І цей перелік можна продовжувати.

Але в усіх древніх славетних військ була ще одна таємна зброя: чаклуни, маги… одним словом, люди з надприродними здібностями. Їх вміння використовувались повсякчас, принаймні згадки про це можна знайти в літературних творах та деяких історичних трактатах. Не були виключенням і українські козаки. Чули про таких собі характерників? Так от ці дивовижні воїни залишили чималий слід в українській історії. Кажуть їх сам дідько боявся. Навіть стихія підкорялась їх твердому характеру. В чому була їх особливість? Вважалось, що вони не бояться ні вогню, ні води, ні шаблі, ні кулі (хіба що срібної та освяченої, але про це потім); можуть відкрити будь-які двері без ключів, плисти у човні по підлозі, немов на хвилях, перейти річку, навіть ноги не намочивши, перетворюватись у різних тварин, читати думки, ставати невидимим, спілкуватись з тваринами і ще знали цілу купу різних чарівних фокусів. Цікаво, що характерництво переважно вважалось військовим мистецтвом. Хоча в кожному місті чи селі були такі собі знахарі та відуни (що володіли тими ж знаннями, що і характерники), які повинні були захищати місцевих жителів від нечисті. Це були люди "від Бога", щось на

кшталт добрих магів, які захищають рідний край. Вважалось, що характерником може стати виключно людина з екстрасенсорними здібностями, з вмінням читати думки та гіпнотизувати, зі схильністю до телепатії та телекінезу. Окрім того мало бути присутнім Боже Провидіння, лише так можна було «доторкнутись» до древніх знань, щоби використати їх для доброї справи. Адже якби такі речі потрапили до злих рук, хто зна, що могло би трапитись (Л. Колісник).

В-14. БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ, ГЕТЬМАН ВИЗВОЛЬНОЇ АРМІЇ, ВЕЛИКИЙ ГЕТЬМАН УКРАЇНИ

Народився Богдан Хмельницький близько 1595 року в сім'ї чигиринського сотника (за деякими даними – підстарости) Михайла Хмельницького, дрібного шляхтича, що походив з давнього литовського роду, який згодом став литовсько-польсько-українським. Я не випадково акцентую увагу на цьому, оскільки національна приналежність Хмельницького давала підстави і польським, і литовським аристократам та історикам вважати його зрадником як привілейованого стану – шляхти, так і самої польсько-литовської держави. Разом з тим це дозволяло деяким видатним воєначальникам Визвольної армії підозрювати гетьмана в нещирості, нерозумінні суті визвольної боротьби, в пропольських (точніше буде сказати – прокоролівських) настроях, і навіть у неприхованій зраді, найзгубнішим виявом якої в їхніх очах було поєднання України з Росією. Та до цих подій ми ще повернемося.

З дитинства Богдана Хмельницького до нас дійшло мало що, але достеменно відомо найістотніше: чигиринський сотник намагався

дати своєму синові найкращу на ті часи освіту. Спочатку Богдан-Зиновій навчався в елітарній Київській братській школі, де опановувати науку мали за честь вихідці з набагато вельможніших сімей. Далі вчився у польській єзуїтській школі (в деяких джерелах її називають «колегіумом») у Ярославі (тепер територія Польщі).

Втім, цілковитої ясності в цьому питанні не існує. Дехто з дослідників вважає, що колегія, в якій Б. Хмельницький навчався, справді була єзуїтською, але знаходилася у Львові.

«Навчався, – читаємо в передмові І. Бутича до збірки універсалів Богдана Хмельницького, – спочатку в українській школі (не виключено, що в Києві), а потім у єзуїтській колегії у Львові, заснованій 1608 р. польським коронним гетьманом Станіславом Жолкевським, яка служила знаряддям католицтва в Україні».

І не лише католицтва, – уточнимо – але й єзуїтства. Оскільки Орден єзуїтів мав свої погляди і на методи та засоби поширення віри, і на мету діяння філій свого Ордену. Тобто, якщо місце навчання викликає полеміку, то факт здобуття освіти саме в єзуїтському закладі сумнівів не викликає. А це має принципове значення (Б. Сушинський).

В-15. ПИЛИП ОРЛИК

Пилип Орлик – найтрагічніша фігура часів боротьби України за свою незалежність – народився на Віленщині у 1672 році. Він отримав освіту у Києво-Могилянському колегіумі й у 26-річному віці був уже кафедральним писарем київської митрополії, ще через 2 роки – старшим канцеляристом у генеральній військовій канцелярії, а у

1706 році (тобто у 34-річному віці) стає генеральним писарем війська Запорозького і надійним помічником гетьмана Мазепи.

Орлики – старовинна баронська фамілія, що розповсюджена у Чехії, Моравії та Силезії. Існує звістка про те, що одна з гілок роду Орликів за часів гуситської революції переселилася до Литви і саме звідти вийшов козацький предок майбутнього гетьмана, який отримав польське шляхетство у XVII ст.

Після смерті останнього мазепинці, що опинилися на чужині у Туреччині, на противагу Скоропадському, якого поставив гетьманом на Україні Петро I, обрали гетьманом Пилипа Орлика.

Орлик уклав з козацтвом угоду, яка по суті стала першою демократичною конституцією України. Згодом Орлик у союзі з кримським ханом вирушив на Україну, розбив військо, що Скоропадський змушений був вислати проти нього, й звернувся до Скоропадського, закликаючи до об'єднання зусиль задля створення незалежної Української держави й обіцяючи поступитися гетьманською булавою на користь Скоропадського. Хоча Петро I був у скрутному становищі («Прутська конфузія»), використати це Орлик не зміг, бо хан раптово (як це бувало за часів Хмельницького та Дорошенка) порушив угоду й повернув назад. Залишило його і польське військо, а Петро I поспішив виконати вимоги султана й зруйнував фортецю у Таганрозі та передав туркам Азов, а за хабаря у 100 тисяч червонців виговорив право залишити за собою Лівобережну Україну з Києвом.

Орлик намагався відстояти хоча б Правобережжя, але польське коронне військо розбило його козаків. Після цього він був змушений

виїхати на запрошення Карла XII до Швеції. Після смерті останнього він переїжджає до Німеччини (де має велику підтримку від свого німецького родича фон Орлика), потім до Франції і, нарешті, до Туреччини, де й помирає у 1742 році (*З енциклопедії).*

ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ НАВЧАЛНО-ДОСЛІДНИХ ЗАВДАНЬ

1. Аналіз складних іменників (на матеріалі творів І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський»).

2. Характеристика матеріально-речовинних (на матеріалі творів Т. Шевченка).

3. Аналіз абстрактних іменників (на матеріалі творів І. Багряного).

4. Характеристика власних назв, ужитих у творі В. Шкляра «Характерник».

5. Аналіз якісних прикметників (на матеріалі твору П. Загребельного «Диво»).

6. Характеристика відносних прикметників (на матеріалі твору В. Шкляра «Характерник»).

7. Аналіз присвійних прикметників (на матеріалі твору П. Загребельного «Диво»).

8. Характеристика узагальнено-предметнихзайменників (на матеріалі твору П. Загребельного «Диво»).

9. Аналіз якісних прикметників (на матеріалі творів Т. Шевченка).

10. Аналіз якісних прикметників (на матеріалі творів Ліни Костенко).

11. Характеристика неозначених займенників, вжитих у творі П. Загребельного «Євпраксія».

12. Аналіз одновидових дієслів, вжитих у творі М. Стельмаха «Чотири броди».

13. Аналіз одновидових дієслів, вжитих у творі М. Стельмаха «Кров людська – не водиця».

14. Аналіз одновидових дієслів, вжитих у творі П. Загребельного «Я – Богдан».

15. Характеристика синонімічних дієслів, вжитих у творах І. Багряного.

16. Аналіз морфонологічних чергувань голосних (на матеріалі твору П. Загребельного «Диво»).

17. Аналіз морфонологічних чергувань приголосних (на матеріалі творів художньої літератури).

18. Аналіз морфонологічних чергувань голосних і приголосних (на матеріалі творів художньої літератури).

19. Аналіз повнозначних частин мови, у яких відбуваються історичні чергування голосних (на матеріалі твору М. Стельмаха «Чотири броди»).

20. Аналіз повнозначних частин мови, у яких зафіксовані дисимілятивні зміни (на матеріалі творів художньої літератури).

21. Аналіз повнозначних частин мови, у яких зафіксовані дисимілятивні зміни (на матеріалі творів Т. Шевченка).

22. Аналіз повнозначних частин мови, у яких зафіксовані дисимілятивні зміни (на матеріалі творів І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський»).

23. Аналіз узагальнено-предметних займенників (на матеріалі твору П. Загребельного «Євпраксія»).

24. Аналіз узагальнено-предметних займенників (на матеріалі твору П. Загребельного «Роксолана»).

25. Аналіз узагальнено-предметних займенників (на матеріалі творів І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський»).

26. Аналіз якісних прикметників на позначення кольорової ознаки предметів (на матеріалі творів Ліни Костенко).

27. Аналіз якісних прикметників на позначення розміру (на матеріалі творів Т. Шевченка).

28. Аналіз відносних прикметників (на матеріалі поетичних творів І. Драча, Л. Костенко, В. Симоненка).

29. Аналіз дієслів неповної особової парадигми (на матеріалі творів І. Нечуя-Левицького).

30. Аналіз складних прикметників (на матеріалі творів І.П. Котляревського).

31. Лінгвістичний аналіз прислівників (на матеріалі творів Олеся Гончара).

32. Аналіз означальних прислівників (на матеріалі творів І. Нечуя- Левицького).

33. Обставинні прислівники у творах Василя Шкляра.

34. Похідні прийменники у творах Івана Багряного.

35. Похідні прийменники утворах І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький», «Гетьман Іван Виговський».

36. Аналіз часток, вжитих у творі П. Загребельного «Євпраксія».

37. Аналіз часток, вжитих у творах Ліни Костенко.

38. Аналіз сурядних сполучників, вжитих у творах Євгена Гуцала («Запах кропу, «Лось»).

39. Підрядні сполучники у творах П. Загребельного (структурно-семантична характеристика).

40. Аналіз відносних прикметників (на матеріалі творів М. Павленко).

41. Лексико-семантичні групи відносних прикметників (на матеріалі творів П. Поліщука).

42. Аналіз дієслів мовлення (на матеріалі творів Т. Шевченка).

43. Аналіз дієслів мовлення (на матеріалі творів В. Шкляра).

44. Дієслова руху у творах В. Шкляра.

45. Сурядні сполучники у творах В. Шкляра.

46. Підрядні сполучники у творах В. Шкляра.

47. Дієслова мовлення у творах Л. Українки.

48. Дієслова неповної особової парадигми у творах І. Нечуя-Левицького.

49. Обставинні прислівники часу у творах Л. Українки.

50. Обставинні прислівники місця у творах І. Нечуя-Левицького.

51. Обставинні прислівники у творі І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський».

52. Похідні частки у творах М. Павленко.

53. Аналіз дієприкметників, ужитих у творах В. Шкляра.

54. Активні та пасивні дієприкметники у творах І. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький» та «Гетьман Іван Виговський».

55. Активні та пасивні дієприкметники у творах Т. Шевченка.

56. Похідні частки у творах С. Жадана.

57. Похідні частки у творах В. Шкляра.

58. Складні прикметники у творах І. Багряного.

59. Дієслово у складі фразеологічних сполучень слів.

60. Аналіз модальних прислівників (на матеріалі творів художньої літератури).

61. Аналіз означальних прислівників (на матеріалі творів В. Шкляра).

62. Аналіз означальних прислівників (на матеріалі творів В. Шкляра).

63. Аналіз прислівників (на матеріалі творів В. Шкляра).

64. Функціонально-семантична характеристика дієслів руху/переміщення (на матеріалі творів С. Жадана.).

65. Аналіз прислівників (на матеріалі творів С. Жадана.).

66. Аналіх дієприкметників (на матеріалі творів С. Жадана.).

67. Аналіз узагальнено-предметних займенників (на матеріалі творів С. Жадана.).

68. Аналіз узагальнено-якісних займенників (на матеріалі творів С. Жадана.).

69. Аналіз прислівників (на матеріалі творів О. Забужко).

70. Аналіз узагальнено-якісних займенників (на матеріалі творів О. Забужко).

71. Аналіз узагальнено-предметних займенників (на матеріалі творів О. Забужко).

72. Дієслова на позначення емоцій та почуттів (на матеріалі творів О. Забужко).

73. Дієслова на позначення мовлення (на матеріалі творів О. Забужко).

74. Дієслова на позначення емоцій та почуттів (на матеріалі творів В. Шкляра).

75. Дієслова на позначення мовлення (на матеріалі творів В. Шкляра).

76. Дієслова на позначення мовлення (на матеріалі творів С. Жадана).

77. Дієслова на позначення емоцій та почуттів (на матеріалі творів С. Жадана).

78. Лексико-семантичні групи перехідних дієслів (на матеріалі творів художньої літератури).

79. Лексико-семантичні групи зворотних дієслів (на матеріалі творів В. Шкляра).

80. Лексико-семантичні групи зворотних дієслів (на матеріалі творів О. Забужко).

81. Семантика неозначених займенників (на матеріалі творів О. Забужко).

82. Семантика неозначених займенників (на матеріалі творів В. Шкляра).

83. Лексико-семантичні групи загально-зворотніх дієслів (на матеріалі творів художньої літератури).

84. Лексико-семантичні групи власне зворотніх дієслів (на матеріалі творів художньої літератури).

85. Лексико-семантичні групи безособових дієслів (на матеріалі творів художньої літератури).

86. Синтаксична роль інфінітива (на матеріалі творів художньої літератури).

87. Синтаксична роль дієприкметника (на матеріалі творів художньої літератури).

88. Дієслова на позначення інтелектуальної діяльності людини (на матеріалі творів В. Шкляра).

89. Дієслова на позначення інтелектуальної діяльності людини (на матеріалі творів художньої літератури).

90. Похідні підрядні сполучники (на матеріалі творів В. Шкляра).

91. Лексико-семантичні групи вигуків (на матеріалі творів О. Забужко).

92. Лексико-семантичні групи якісних прикметників (на матеріалі творів О. Забужко).

93. Лексико-семантичні групи якісних прикметників (на матеріалі творів В. Шкляра).

94. Семантико-синтаксичні розряди прислівників (на матеріалі творів С. Кокотюхи).

95. Семантико-синтаксичні розряди прислівників (на матеріалі творів В. Шкляра).

96. Семантико-синтаксичні розряди прислівників (на матеріалі творів О. Забужко).

97. Семантичні групи сурядних сполучників (на матеріалі творів П. Загребельного).

98. Семантичні групи сурядних сполучників (на матеріалі творів О. Забужко).

99. Семантичні типи прийменників (на матеріалі творів О. Забужко).

100. Функційно-семантичні типи нечленованих вигуків-речень (на матеріалі творів О. Забужко).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

ВАРІАНТ І

Іменником називають частину мови, що об'єднує слова із:

абстрактним значенням

предметним значенням

динамічним значенням

узагальненим предметним значенням

У якому реченні іменник виконує синтаксичну функцію прямого додатка?

Пішов шелест по діброві; шепчуть густі лози (Т. Шевченко)

А дівчина спить під дубом При битій дорозі (Т. Шевченко)

Тече вода в синє море, Та не витікає (Т. Шевченко)

Шука козак свою долю, А долі немає (Т. Шевченко)

У якому реченні іменник виконує синтаксичну роль обставини?

Добре тому багатому: Його люди знають (Т. Шевченко)

Нащо ж мені краса моя, Коли нема долі? (Т. Шевченко)

Сонце гріє, вітер віє З поля на долину… (Т. Шевченко)

Плач же, серце, плачте очі, Поки не заснули (Т. Шевченко)

До власних назв належать:

найменування однорідних предметів

найменування абстрактних предметів

індивідуальні найменування предметів

узагальнені найменування предметів

Іменники з конкретним значенням виражають:

реальні денотати, які людина пізнає органами чуття

нереальні денотати, які людина пізнає органами чуття

назви узагальнених понять, які людина пізнає органами чуття

назви однорідних предметів

До іменників з абстрактним значенням належать назви:

опредмечених неузагальнених понять

опредмечених узагальнених понять

опредмечених неузагальнених якісних понять

опредмечених процесів

У якому реченні усі іменники є назвами конкретних понять?

Праведная душе! прийми мою мову,

Не мудру, та щиру. Прийми, привітай! (Т. Шевченко);

Не дві ночі карі очі Люба цілувала,

Поки слава на все село Недобрая стала (Т. Шевченко);

Сонце гріє, вітер віє З поля на долину,

Над водою гне з вербою Червону калину… (Т. Шевченко);

Думи мої, думи мої, Лихо мені з вами!

Нащо стали на папері сумними рядами? (Т. Шевченко);

Назви географічних об'єктів вивчає:

антропоніміка;

зооніміка

топоніміка

астроніміка

Іменники, які позначають найрізноманітніші матеріали, речовини, продукти, належать до:

абстрактних іменників

матеріально-речовинних іменників

збірних іменників

термінологічних назв

Під впливом якої частини мови сформувалися прикметникові категорії роду, числа й відмінка?

іменника

числівника

займенника

дієприкметник

Яке категоріальне значення має прикметник?

передає динамічну ознаку предмета

виражає статичну ознаку предмета

узагальнено вказує на ознаку предмета

опосередковано виражає ознаку предмета

Якими морфологічними категоріями виражається категоріальне значення прикметника?

роду, відмінка, виду

роду, числа, стану

роду, числа, відмінка

роду, числа, флексією

Яка синтаксична функція для прикметника є основною?

додатка

присудка

означення

обставини

Які ознаки предмета позначають якісні прикметники?

безпосередні, прямі, здатні виявлятися з різною інтенсивністю

незмінні, сталі щодо міри вияву через відношення до інших предметів

непрямі, не здатні виявлятися з різною інтенсивністю

стійкі ознаки щодо міри вияву

У якому рядку всі прикметники належать до розряду якісних?

холодний, материнський, гарячий, молодий

добрий, мудрий, зелений, довжелезний

круглий, п'ятикілограмовий, рухливий, білявий

широкий, дрібний, жовтий, вишневий

Як утворюється синтетична форма вищого ступеня порівняння прикметника?

додаванням до основи суфіксів -ч-, -ач-

за допомогою суфіксів -іш-, -ч-, -ач-

додаванням до основи якісного прикметника суфіксів -ш-, -іш-

додаванням до основи якісного прикметника суфіксів -ач, -яч

У якому рядку всі прикметники вжито у формі вищого ступеня?

багатший, дешевший, товстіший, менш успішний

дужчий, ближчий, найвищий, стрункіший

більш холодний, червоніший, тісніший, більш-менш вдалий

вужчий, більш глибокий, менш вдалий, найбільш важливий

У якому рядку всі прикметники вжито у формі найвищого ступеня порівняння?

щонайсміливіший, найгірший, найбільш вдалий, найцікавіший

найменш доцільний, довший, найстарший, найцікавіший

найбагатший, найтовстіший, якнаймогутніший, рухливіший

найбільш вузький, найширший, щонайкращий, найменш лисий

У якому рядку всі якісні прикметники не утворюють ступенів порівняння?

всемогутній, завеликий, преславний, менший

худющий, премудрий, босий, лисий

самовпевнений, короткий, надчутливий, архімудрий

жонатий, гнідий, маленький, колючий

У якому рядку всі якісні прикметники не утворюють ступені порівняння?

гнідий, білявий, тоненький, фіолетовий

жонатий, товстуватий, попелястий, холодний

літній, добренький, ніжний, духмяний

лисий, голий, порожній, далекий

У якому рядку всі прикметники належать до розряду відносних?

учнівський, навчальний, польовий, бузковий (шарф)

скляний, морський, дерев'яний, журнальний

одеський, літній (день), гнідий, скляний

батьківський, кілограмовй, театральний, вишневий (шарф)

У якому рядку всі прикметники належать до розряду відносних?

круглий (відмінник), середній (рід), золотий (характер), заяча (душа)

золоті (руки), малинове (пальто), буряковий (шарф), середній (клас)

золотий (годинник), рабські (умови), малинове (варення), чорне золото (вугілля)

прикордонна (зона) ,зарічний лиман, університетське (подвір'я), батьківське (ставлення).

У якому рядку надмірна інтенсивність ознаки передається без порівняння до іншого предмета?

премудрий, всемогутній, самовпевнений, худющий

превеликий, якнайбільший, худющий, нескінченний

архінеобхідний, щонайкращий, всесильний, незрівнянний

білий-білий, тихенький, білуватий, щонайбіліший

У якому рядку всі прикметники передають значення індивідуальної належності?

заяча (душа), Миколин, кроляча (шапка), материнський (інстинкт)

вовчий (апетит), Авгієві (стайні), батьківський

Климів, Ольжин, вовчий (хвіст), бригадирів

лікаревий, Надіїн, свекрушин, студентський

У якому рядку всі прикметники мають одну словоформу (нульову парадигму відмінювання)?

зелен, срібен, варт, сухий

бордо, люкс, міні, хакі

люкс, мажор, ясний, міді

галіфе, морзе, нетто, Луків

У якому рядку всі прикметники не змінюються за відмінками?

дрібен, красен, рад, бригадирів

згоден, сестрин, брокерів, певен

молод, зелен, винен, срібен

реглан, фрі, хакі, вовчий

У якій строфі прикметник виконує предикативну функцію?

Пошли ж ти їй долю, – вона молоденька, Бо люде чужії її засміють (Т. Шевченко)

Вона все ходить, з уст ні пари. Широкий Дніпр не гомонить (Т. Шевченко)

Кохайтеся, чорнобриві, Та не з москалями, Бо москалі – чужі люде, Роблять лихо з вами (Т. Шевченко)

Добре тому багатому: Його люди знають; А зо мною зустрінуться – Мов недобачають (Т. Шевченко)

У якій строфі вжито субстантивований прикметник?

… Швидше, коню, швидше, коню, Поспішай додому! Утомився вороненький, Іде спотикнеться … (Т. Шевченко)

А тим часом із діброви Козак виїжджає; Під ним коник вороненький Насилу ступає (Т. Шевченко)

Спала й виглядала Козаченька молодого, Що торік покинув (Т. Шевченко)

Орлом сизокрилим літає, ширяє, Аж небо блакитне широкими б'є…(Т. Шевченко)

За якими ознаками прикметник протиставляється іменнику і дієслову?

синтаксично залежними категоріями роду, числа, відмінка

категоріальним значенням статичної ознаки предмета синтаксично залежними категоріями роду, числа, відмінка

синтаксичними функціями; дейктичним характером категоріального значення

категоріальним значенням статичної ознаки предмета, синтаксично незалежними категоріями роду, числа, відмінка

У якому контексті вжито прикметник повної нестягненої форми?

Защебече соловейко – Сохнуть дрібні сльози (Т. Шевченко)

Тяжко мені сиротою На сім світі жити; Свої люде – як чужії, Ні з ким говорити… (Т. Шевченко)

Кохайтеся, чорнобриві, Та не з москалями, Бо москалі – чужі люде, Роблять лихо з вами (Т. Шевченко)

Дивлюся на море широке, глибоке, Поплив би на той бік – човна не дають (Т. Шевченко)

32. У якій строфі прикметник виконує роль іменної частини складеного іменного присудка?

Кохайтеся, чорнобриві, Та не з москалями, Бо москалі – чужі люде, Роблять лихо з вами (Т. Шевченко)

Праведная душе! Прийми мою мову, Не мудру, та щиру. Прийми, привітай (Т. Шевченко)

А може, я темний, нічого не бачу, Злая доля, може, на тім боці плаче… (Т. Шевченко)

Чому не спиш ти уночі, Моя голубко сизокрила? (Т. Шевченко)

33. У якому рядку всі прикметники з погляду походження є первинними?

тихий, лівий, новий, кислий

чудовий, помилковий, білявий, тямущий

цікавий, скупий, зелений, прегарний,

білий, добрий, щедрий, мирний

34. У якому рядку всі прикметники з погляду походження належать до похідних?

тихий, брудний, лобатий, чудовий

співчутливий, чорнявий, солодкий, новий

стеблястий, вертлявий, білявий, вузенький

сумний, чорний, тихий, осінній

35. Як називається перехід дієприкметників у прикметники?

вербалізація

ад'єктивація

субстантивація

адвербіалізація

36. Як називаються перехід прикметників в іменники?

вербалізація

прономіналізація

субстантивація

нумералізація

37. На основі якої ознаки числівник виділяють як самостійну частину мови?

морфологічної категорії відмінка

категоріального значення кількості

синтаксичної функції підмета

категоріальної семантики непроцесуальної ознаки

38. Які числівники мають закінчення іменникової парадигми?

більйон, багато, мільярд, один

трильйон, більйон, тисяча, п'ять

нуль, тисяча, мільйон, мільярд

мільйон, мільярд, нуль, десятка

Що позначають означено-кількісні числівники ?

нефіксовану кількість

кількість як нечленовану сукупність предметів

точно визначену кількість предметів

частину від цілого

У якому рядку всі числівники належать до власне кількісних?

десятеро, шість, одинадцять, сто

вісімнадцять, один, мільярд, тисяча

вісім, мільйон, три, кільканадцять

триста, сто два, двісті, багато

У якому рядку всі числівники належать до невідмінюваних?

півтораста, мало, півтори, чимало

півтора, немало, кількасот, обидва

чимало, мало, обидві, кількадесят

мало, півтори, чимало, стонадцять

Які форми іменників мають при собі числівники *два, три, чотири у* Н. в. ?

давального відмінка однини

називного відмінка однини

називного відмінка множини

родового відмінка множини

Якої відмінкової форми іменника вимагають невідмінювані числівники *півтора, півтори?*

називного відмінка однини

родового відмінка однини

давального відмінка однини

родового відмінка множини

Яку відмінкову форму має числівник *двісті шістдесят* в орудному відмінку?

двомаста шістдесятьма (шістдесятьома)

двохстами шістдесятьма (шістдесятьома)

двомастами шістдесятьма (шістдесятьома)

двомастами шістдесяти (шістдесятьма)

Яку відмінкову форму має числівник *чотириста сорок* в орудному відмінку?

чотирьомастами сорока

чотирмастами сорока

чотирьохстами сорока

чотирмастами сороками

Які відмінкові форми має числівник *сімсот сім* в орудному відмінку?

сімохстами сьома, сімомастами сімома

сьомастами сьома, сімомастами сімома

сьомастами сімома, сімомастами семи

сьомастами семи, сімомастами сімома

Які відмінкові форми має числівник *сто п'ятдесят сім* в орудному відмінку?

ста п'ятидесятьма сьома (сімома)

стами п'ятдесятьма (п'ятдесятьома) сьома (сімома)

ста п'ятдесятьма (п'ятдесятьома) сьома (сімома)

ста п'ятдесяти (п'ятдесятьма) сьома (сімома)

У якому рядку усі іменники мають чоловічий рід?

аташе, денді, какаду, драже

фламінго, кенгуру, конферансьє, поні

колібрі, торнадо, буржуа, кашне

торнадо, буржуа, денді, ідиш

У якому рядку усі іменники мають форму тільки однини?

золото, глина, любов, пень

журба, кохання, листя, кисень

хліб, сметана, піднесення, синець

щирість, глибина, вуглець, радощі

Яку синтаксичну функцію виконує порядковий числівник у реченні: ***Ще треті півні не співали, Ніхто нігде не гомонів, Сичі в гаю перекликались, Та ясен раз у раз скрипів*** *?* (Т. Шевченко)

складеного іменного присудка

означення

обставини

додатка

Яку частину мови називають займенником?

що передає динамічну ознаку предмета

що вказує на предмети, ознаки і кількість, не називаючи їх

що узагальнено вказує на статичну і динамічну ознаку

що вказує на предмети, дію, не називаючи їх

На які розряди поділяють займенники за значенням?

особові, зворотний, вказівні, означальні, неозначені, безособові

особові, зворотний, присвійні, вказівні, заперечні, узагальнено-особові

особові, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, питально-відносні, заперечні, неозначені

особові, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, питально-відносні, заперечні, неозначено-особові

У якому рядку всі займенники належать до вказівних?

той, отакий, оцей, інший

цей, той, такий, скільки

цей, той, такий, стільки

отакий, той, отой, який-небудь

У якому рядку всі займенники належать до означальних?

сам, кожен, жоден, ніякий

самий, всякий, кожний, інший

всякий, інший, отакий, кожний

кожний, інший, усякий, якийсь

Які присвійні займенники вказують на належність предмета будь-якій особі?

ваші, наші, свої, його

його, її, свої, твої

свій, своє, своя, свої

своя, свої, своїх, її

У якому рядку всі займенники належать до неозначених?

казна-скільки, якийсь, ніякий, котрийсь

казна-хто, хто-небудь, хтось, будь-хто

абихто, дехто, хтозна-скільки, ніскільки

дещо, деякий, абищо, десь

У якому рядку всі займенники належать до присвійних?

мій, наш, свої, чиїсь

твій, ваш, свій, їхній

свій, його, наші, нічий

їхній, свій, її, будь-чий

У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-предметних?

хтось, вони, себе, хто-небудь

ніхто, ми, будь-який, дещо

казна-що, щось, він, такий

дещо, хто-небудь, щось, ніякий

У якому реченні займенники виконують атрибутивну функцію?

Аж на серці похолоне, Як його згадаю (Т. Шевченко)

Мале дитя коло його На сонці куняє (Т. Шевченко)

Привітай же, моя ненько, моя Україно, моїх діток нерозумних, як свою дитину (Т. Шевченко)

Дніпро геть-геть собі розкинувсь! Сіяє батько та горить (Т. Шевченко)

У якому реченні займенник виконує функцію підмета?

Не завидуй багатому: Багатий не знає Ні приязні, ні любові – Він все те наймає (Т. Шевченко)

Не женися на багатій, Бо вижене з хати, Не женися на убогій, Бо не будеш спати (Т. Шевченко)

Дніпро геть-геть собі розкинувсь! Сіяє батько та горить (Т. Шевченко)

Аж на серці похолоне, Як його згадаю (Т. Шевченко)

У якому реченні вжито зворотний займенник?

Не, кажуть, гине ледача дитина, коли не зуміла себе шанувать (Т. Шевченко)

Люби ж собі, моє серце, люби, кого хочеш (Т. Шевченко)

Дніпро геть-геть собі розкинувсь! Сіяє батько та горить (Т. Шевченко)

Привітай же, моя ненько, моя Україно, моїх діток нерозумних, як свою дитину (Т. Шевченко)

Які розряди займенників належать до узагальнено-предметних?

заперечні, питально-відносні, неозначені, вказівні

особові, особово-вказівні, зворотний, питально-відносні

неозначені, означальні, вказівні, присвійні

зворотний, неозначені, заперечні, вказівні

Які розряди займенників належать до узагальнено-якісних?

заперечні, особові, зворотний, неозначені

неозначені, зворотний, особово-вказівні, заперечні

вказівні, присвійні, означальні, неозначені

присвійні, питально-відносні, означальні, особові

У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-предметних?

хтось, вони, себе, ніхто

мене, свій, хто-небудь, ніщо

будь-хто, казна-який, щось, вона

дещо, абихто, хтось, абиякий

У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-якісних?

самий, ввесь, абихто, казна-який

будь-який, хто-небудь, свій, всякий

кожний, інший, такий, який-небудь

свій, всякий, абичий, дещо

У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-предметних?

абищо, деякий, себе, казна з ким

ніхто, будь-хто, нічий, якийсь

мені, собі, будь-що, дещо

дещо, абихто, ніхто, абиякий

У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-якісних?

абичий, нікотрий, кожний, дехто

цей, твій, інший, який-небудь

будь-який, весь, самий, вони

інший, який-небудь, нікотрий, абискільки

У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-кількісних?

скільки, ніскільки, стільки, скількись

скільки-небудь, казна-де, стільки-то, ніскільки

наскільки, стільки-небудь, як-небудь, стільки

ніскільки, стільки, скількись, деякий

У якому рядку усі іменники мають мають форму тільки множини?

будні, обжинки, шахи, журба

двері, ворота, надра, волосся

дебати, сани, граблі, чорнило

сутінки, терези, заручини, вершки

У якому рядку іменник виконує синтаксичну функцію прямого додатка?

У славному-преславному Місті Чигирині Задзвонили в усі дзвони…(Т. Шевченко)

Виносила збрую – шаблю золотую І рушницю-гаківницю (Т. Шевченко)

Довго, довго кров степами Текла-червоніла (Т. Шевченко)

Вранці- рано на калині Пташка щебетала (Т. Шевченко)

У якому рядку всі іменники виступають як назви осіб чоловічої статі?

воєвада, староста, звірюка, днище

суддя, вовчище, вужака, батько

батенько, соловейко, хлопчисько, синь

парубок, брат, чоловік, недоторка

У якому рядку всі іменники виступають як назви осіб жіночої статі?

мати, дівчина, донька, киянка

баба, жінка, корова, невдаха

сестра, тигриця, вчителька, задавака

донька, сестра, кохана, староста

У якому рядку всі іменники належать до другої відміни?

трамвай, пень, батько, збіжжя

деревце, слівце, звучання, дитя

майно, пень, ріг, піч

день, Степаненко, зілля, лівша

У якому рядку всі іменники належать до середнього роду?

драже, купе, шосе, кліше

какао, амплуа, турне, івасі

кліше, резюме, желе, денді

дитя, зілля, кліше, лівша

У якому рядку всі іменники належать до чоловічого роду?

конферансьє, аташе, буржуа, какаду

колібрі, поні, буржуа, попурі

аташе, мосьє, кенгуру, кольрабі

торнадо, фламінго, портьє, ательє

У якому рядку всі іменники належать до жіночого роду?

івасі, кольрабі, цеце, ін-фоліо

авеню, Кіліманджаро, мадам, салямі

ідиш, хінді, леді, екю

фрау, леді, фіджі, мосьє

У якому рядку всі іменники належать до твердої групи?

явір, базар, директор, воротар

інжир, майстер, комар, жнивар

футляр, актор, композитор, явір

звір, двір, базар, вівчар

У якому рядку всі іменники належать до м'якої групи?

поводир, байкар, поштар, снігур

орендар, ливар, буквар, квіткар

лицар, сухар, книгар, кушнір

плотар, ліхтар, різьбар, звір

У якому рядку всі іменники належать до мішаної групи?

віче, родич, газетяр, командир

горище, пейзаж, Сиваш, тесляр

хрущ, комиш, пісняр, секретар

масаж, весляр, школяр, вівтар

За зразком іменників якої відміни відмінюються числівники *нуль, мільйон, мільярд*?

першої відміни

другої відміни

третьої відміни

першої відміни твердої групи

У якому рядку правильно записано відмінкові форми прикметника *безлиций*?

Н.в. безлиций; **Р.в.** безлицього; **Д.в.** безлицьому; **З.в.** безлицього; **О.в.** безлицим; **М.в.** безлицьому/безлицім;

Н.в. безлиций; **Р.в.** безлицього; **Д.в.** безлицьому; **З.в.** безлицього; **О.в.** безлицім; **М.в.** безлицьому/безлицім;

Н.в. безлиций; **Р.в.** безлицього; **Д.в.** безлицому; **З.в.** безлицього; **О.в.** безлицим; **М.в.** безлицьому/безлицім;

Н.в. безлиций; **Р.в.** безлицього; **Д.в.** безлицьому; **З.в.** безлиций/безлицього; **О.в.** безлицім; **М.в.** безлицьому/безлицім;

У якому рядку всі іменники другої відміни у родовому відмінку мають закінчення *-у/-ю*?

азот, холод, ліс, жовтень

вуглець, туман, степ, суфікс

жасмин, ячмінь, лиман, популізм

бузок, бальзам, дах, атом

У якому рядку всі іменники другої відміни у родовому відмінку мають закінчення *-а/-я*?

мільйон, радіус, будинок, яр

десяток, іменник, вибалка, став

вівторок, числівник, монастир, ставок

місяць, присудок, садочок, майдан

У якому рядку всім іменникам другої відміни у родовому відмінку властиві закінчення *-у/-ю*?

сніг, оптимізм, заклик, метр

жаль, вокзал, океан, альманах

грюкіт, плацдарм, простір, бункер

перехід, космос, Квебек, чагарник

У якому рядку всім іменникам другої відміни у родовому відмінку властиві закінчення *-а/-я*?

вибалочка, житель, листопад, аспірин

майданчик, Іртиш, еліпс, Дніпро

городчик, хрущ, чоловік, соняшник

лісок, жук, олівець, вишняк, тунель

У якому рядку всім іменникам другої відміни у родовому відмінку властиві закінчення *-у/-ю*?

метрополітен, літопис,простір, хрущ

поверх, коридор, тин, кодекс

фейлетон, ректорат, волейбол, гопак

комітет, характер, колорит, хлів

У якому рядку всім іменникам другої відміни у родовому відмінку властиві закінчення *-а/-я*?

квадрат, Мороз, Петро, город

радіус, Лондон, дуб, Вітра

літр, майстер, косинус, Кривий ріг

префікс, перпендикуляр, палац

У якому рядку всі іменники належать до першої відміни?

покрівля, гребля, матуся, ніччю

лікарня, круча, весна, сіллю

князівна, сім'я, шабля, сестра

говірка, надія, домна, піч

У якому рядку в усіх іменниках відсутня ознака обчислюваності?

глибінь, асфальт, студентство, дивізія

далеч, солома, молодь, віршування

радість, біганина, пісок, оленя

зелень, залізо, жито, будівля

Чим виражається поняття кількості на морфологічному рівні?

граматичною категорією числа у прикметнику

граматичною категорією числа в іменнику

граматичною категорією числа у займеннику

граматичною категорією числа в числівику

Що називають прономіналізацією?

перехід інших частин мови в іменник

перехід інших частин мови у займенник

перехід інших частин мови у числівник

перехід інших частин мови у прикметник

У якому рядку всім іменникам властива парадигма четвертої відміни?

козля, плем'я, маля, життя

хлоп'я, теля, порося, колосся

ягня, полум'я, ім'я, лоша

соменя, дитинча, щуча, гілля

Якими морфологічними засобами виражається категоріальне значення предметності?

категорією роду, числа, відмінка

категорією роду, числа, способу

категорією роду, числа, істот/неістот

категорією числа, відмінка, особи

Які граматичні ознаки властиві збірним іменникам?

відсутність категорії числа, наявність тільки форми однини, нездатність до поєднання з числівниками

відсутність категорії числа, наявність тільки форми однини, здатність до поєднання з числівниками

відсутність категорії числа, наявність тільки форми однини, нездатність до поєднання з дієсловами

відсутність категорії числа, наявність тільки форми множини, нездатність до поєднання з числівниками

Які ознаки характеризують якісні прикметники?

позначають ознаки, які виявляються різною мірою, здатні вступати у синонімічні та антонімічні відношення, утворюють прислівники на -о,-е

позначають ознаки, які виявляються різною мірою, здатні вступати в антонімічні відношення, утворюють прислівники на -и,-е та форми суб'єктивної оцінки

позначають ознаки, які виявляються різною мірою, здатні вступати у синонімічні та антонімічні відношення, утворюють прислівники способу дії

позначають ознаки, які виявляються різною мірою, здатні вступати у синонімічні та антонімічні відношення, утворюють прислівники міри і ступеня

У якому рядку всі прикметники не мають форм ступенів порівняння?

попелястий, заміжня, салатовий, твердий

жовто-блакитний, чистенький, зеленуватий, непохитний

смарагдовий, багатющий, надлишковий, стрункий

зерноподібний, бордовий, нескінченний, близький

У якому рядку всі прикметники мають аналітичну форму найвищого ступеня?

найбільш доступний, найменш відповідальний, найбільш кваліфікований, найбільш сміливий

найменш доцільний, найбільш активний, найменш теплий, найбільш холодніший

найменш придатний, найменш вдалий, найбільш уживаний, набагато мудріший

найменш натренований, найбільш сміливий, найменш вразливий, набагато довший

За допомогою яких суфіксів утворюються присвійні прикметники у сучасній українській мові?

-ів-, -ов-, -ев-, -єв-, -ин-, -енн-, -ач-,-яч-

-ів-, -ов-, -ев-, -єв-, -ин-, -ін-, -їн-, -ач-,-яч-

-ів-, -ов-, -ев-, -єв-, -ин-, -ін-, -ач-,-яч-, -л-

-ів-, -ов-, -ев-, -єв-, -ин-, -ін-, -ач-, -цьк-,-яч-

У якому реченні всі прикметники належать до відносних?

Серпневий наступ на Київ був швидким і успішним, особливо там, де шлях українському війську завчасно розчищали повстанські загони (В. Шкляр)

Мовляв, цей повстанський відділ береться забезпечити праве крило бригади, отже, саме з їхнім куренем триматиме найтісніший зв'язок (В. Шкляр)

Зодягнута була як парубок – полотняні штани, шевронові чобітки з острогами, туга домоткана сорочина, підперезана шкіряним паском, на якому щільно сиділа кобура з револьвером (В. Шкляр)

На поясі в Шуліки красувалася коротка крива шабля-ятаган, а також маузер у дерев'яній кобурі, бомба й люлька (В. Шкляр)

ВАРІАНТ ІІ

1. Що виражає прикметник як частина мови?

а) динамічну ознаку предмета;

б) статичну ознаку предмета;

в) узагальнену ознаку предмета;

г) процесуальну ознаку предмета.

2. Що є категоріальною особливістю прикметника?

а) вираження процесуальної ознаки предмета;

б) вираження семантичної категорії;

в) вираження ознаки через зв'язок з предметом;

г) вираження опредмеченої ознаки.

3. Від чого залежить ступінь конкретизації й усвідомлення предмета?

а) від семантики предмета;

б) від кількості ознак, які характеризують його;

в) від його функціональних властивостей;

г) від його динамічної особливості.

4. У якому словосполученні прикметник *золотий* набуває переносного, образного значення?

а) золотий годинник;

б) золота обручка;

в) золоте волосся;

г) золоті сережки.

5. Чим відрізняються іменники від прикметників?

а) можуть виражати статичну ознаку незалежно від носія цієї ознаки;

б) виражають статичну ознаку;

в) можуть виражати динамічну ознаку;

г) можуть узагальнено вказувати на ознаку предмета.

6. У яких словосполученнях прикметник не звужує семантику опорного іменника?

а) іменникових словосполученнях;

б) прикметникових словосполученнях;

в) синтаксичних словосполученнях;

г) лексикалізованих словосполученнях.

7. У якому рядку всі словосполучення лексикалізовані (називають одне поняття)?

а) Жовті Води, Біла Церква, Нова Каховка;

б) Асканія-Нова; Кам'янець-Подільський, зелений гай;

в) Дубовий Гай, Кривий Ріг, дубовий гай, Жовті Води;

г) Кривий Ріг, дубовий гай, Біла Церква.

8. Які ознаки передає прикметник?

а) кольору, розміру, дії;

б) кольору, належності, смаку;

в) належності, часові ознаки, предметності;

г) розміру, смаку, ознаку ознаки.

9. Які ознаки предметів передають прикметники у реченні: *Стан високий, лист широкий – Нащо зеленіє? Кругом поле, як те море Широке синіє* (Т. Шевченко)?

а) відношення до простору;

б) часові ознаки;

в) розміру;

г) кольорові ознаки

10. Чим зумовлені словозмінні морфологічні категорії роду, числа, відмінка прикметника?

а) граматичним значенням;

б) опорним іменником;

в) синтаксичною функцією;

г) непроцесуальною ознакою

11. У якому реченні прикметник виконує атрибутивну функцію?

а) А онде, онде за Дніпром, На пригорі, ніби капличка, Козацька церква невеличка Стоїть з похиленим хрестом *(Т. Шевченко)*;

б) Ні, чорнявий не убитий, Він живий, здоровий… *(Т. Шевченко)*;

в) Удовиця у м'ясниці Сина привела. Вигодувала малого, До школи дала. *(Т. Шевченко)*;

г) Ну що б, здавалося, слова… Слова та голос – більш нічого. А серце б'ється – ожива, Як їх почує!.. *(Т. Шевченко)*;

12. У якому реченні прикметник виконує предикативну функцію?

а) Схаменіться! будьте люди, Бо лихо вам буде. Розкуються незабаром Заковані люде… *(Т. Шевченко)*;

б) А воно таке маленьке, Воно ще й не лазить! І коли-то воно буде Гратись і промовить Слово мамо. Великеє, Найкращеє слово! *(Т. Шевченко)*;

в) Нема на світі України, Немає другого Дніпра, А ви претеся на чужину Шукати доброго добра… *(Т. Шевченко)*;

г) Не завидуй багатому: Багатий не знає Ні приязні, ні любові – Він все те наймає. *(Т. Шевченко)*;

13. У якому реченні субстантивований прикметник виконує синтаксичну роль додатка?

а) Не женися на багатій, Бо вижене з хати, Не женися на убогій, бо не будеш спати. *(Т. Шевченко)*;

б) Реве та стогне Дніпр широкий, Сердитий вітер завива… *(Т. Шевченко)*;

в) Дивлюся на море широке, глибоке, Поплив би на трой бік – човна не дають. *(Т. Шевченко)*;

г) Праведная душе! прийми мою мову, Не мудру, та ширу. Прийми, привітай. *(Т. Шевченко)*;

14. У якому реченні вжито субстантивований прикметник?

а) Таку пісню чорноброва В степу заспівала. Зілля дива наробило – Тополею стала *(Т. Шевченко)*;

б) За Києвом, та за Дніпром,
Попід темним гаєм, Ідуть шляхом чумаченьки,
Пугача співають *(Т. Шевченко)*;

в) Бач, на що здалися карі оченята:
Щоб під чужим тином сльози виливать! *(Т. Шевченко)*;

г) А щоб личко не марніло З чорними бровами – До схід сонця в темнім лічі Умийся сльозами *(Т. Шевченко)*;

15. Які прикметники належать до первинних?

а) мають похідну основу;

б) членуються тільки на корінь і флексію;

в) членуються на корінь, суфікс, префікс;

г) членуються на корінь, флексію і префікс.

16. У якому рядку всі прикметники належать до первинних?

а) білий, жовтий, мідний, тітчин;

б) молодий, карий, жовтий, осінній;

в) новий, дикий, синій, білий;

г) жовтий, червоний, синій, липовий.

17. У якому рядку всі прикметники належать до вторинних?

а) грозовий, осінній, глиняний, сірий;

б) тітчин, морський, віршовий, білий;

в) житній, безмежний, осінній, лінгвістичний;

г) безмежний, лінгвістичний, молодий, дерев'яний.

18. У якому рядку всі прикметники належать до вторинних?

а) морський, літній, Сергіїв, старий;

б) стеблястий, мовознавчий, прихильний, лівий;

в) стійкий, прегарний, настирливий, новий;

г) малиновий, величезний, білесенький, міжміський.

19. У якому рядку всі прикметники належать до якісних?

а) помилковий, чудовий, молодий, завтрашній;

б) здоровенний, прекрасний, сердитий, материн;

в) стійкий, ломкий, білявий, брудний;

г) добрий, дзвінкий, худий, малиновий.

20. У якому рядку всі прикметники належать до якісних?

а) заяча *(душа)*, золоте *(волосся)*, теплий, лагідний;

б) настирливий, чорний, струнký, батьків;

в) юний, новий, мудрий, привокзальний;

г) малиновий *(шарф)*, чорнявий, чорноокий, гречаний.

21. У якому рядку всі прикметники належать до якісних?

а) янтарний, темно-червоний, великий, молекулярний;

б) тоненький, жовтогарячий, нездоланний, срібний;

в) жонатий, незбагненний, непохитний, вороний;

г) синюватий, веселий, кислий, справжній.

22. У якому всі якісні прикметники не утворюють ступені порівняння?

а) блакитний, темно-синій, вузенький, босий;

б) жовтий, зелений, сміливий, добрий;

в) далекий, дорогий, вузький, старий;

г) глибокий, відповідальний, красивий, низький.

23. У якому рядку всі якісні прикметники не утворюють ступені порівняння?

а) круглий, сердитий, здоровий, стрункий;

б) великий, білий, холодний, худий;

в) солодкий, круглий, червоний, розумний;

г) премудрий, темно-зелений, кароокий, буланий.

24. У якому рядку всі якісні прикметники не утворюють ступені порівняння?

а) глибокий, жовтий, дужий, розкішний;

б) широчезний, жовто-синій, прудконогий, непохитний;

в) ахілесова *(п'ята)*, грубий, рідний, гарячий;

г) ведмежа *(послуга)*, тонкий, далекий, теплий.

***25.* Якими ознаками характеризуються якісні прикметники?**

а) здатністю вступати в антонімічні відношення, словотворчі зв'язки з абстрактними іменниками, словотворчі зв'язки з дієсловами;

б) здатністю вступати в антонімічні та синонімічні відношення, словотворчі зв'язки з прислівниками на **-о, -е** та абстрактними іменниками;

в) здатністю вступати в синонімічні відношення, словотворчі з абстрактними прислівниками;

г) здатністю вступати в синонімічні відношення, словотворчі з абстрактними іменниками.

26. Які зміни відбуваються в основі слова при творенні форм вищого ступеня порівняння прикметників за допомогою суфікса *-ш-* ?

а) суфікси основи прикметника ***-к-***, ***-ок-***, ***-ек-*** не випадають, кінцевий ***[г], [ж], [з]***, змінюються на звукосполучення ***[жч]***;

б) суфікси основи прикметника ***-к-***, ***-ок-*** не випадають, кінцевий ***[с]*** змінюються на звукосполучення ***[шч]***;

в) кінцеві приголосні ***[г], [ж]*** змінюються на звукосполучення ***[зч]***;

г) кінцевий приголосний ***[ж]*** змінюється на звукосполучення ***[сш]***.

27. У якому рядку всі прикметники мають складену форму вищого ступеня порівняння?

а) більш розкішний, менш уважний, більш-менш кислий;

б) більш тихий, менш грубий, більш здоровіший;

в) більш уважний, більш-менш розкішний;

г) менш важливий, більш глибокий, більш дужчий.

28. У якому рядку всі прикметники мають найвищий ступінь порівняння?

а) найдорожчий, найбільш глибокий, прецікавий;

б) найсвітліший, щонаймиліший, найбільш привабливий;

в) якнайдальший, найменш привабливий, найбільш молодший;

г) найбільш солодкий, найдальший, щонайменш ширший.

29. У якому рядку всі прикметники мають форму вищого ступеня порівняння?

а) солодший, більш грубий, розумніший;

б) грубший, уважніший, більш синіший;

в) молодший, багатший, більш здоровіший;

г) дальший, дужчий, менш уважніший.

30. У якому рядку всі прикметники мають форму вищого ступеня порівняння?

а) чудовіший, гіркіший, більш м'якіший;

б) сердитіший, настирливіший, більш чорніший;

в) ясніший, більший, більш смачний;

г) стрункіший, більш м'який, менш лисий.

31. У якому рядку всі прикметники мають форму найвищого ступеня порівняння?

а) найкругліший, найбільший, найбільш босіший;

б) найлівіший, найвищий, найбільш мудріший;

в) найпряміший, найтихіший; більш-менш стійкий;

г) найбільш привабливий, найменш глибокий, найбільш-найменш кислий.

32. У якому рядку всі прикметники належать до відносних?

а) закордонний, гречаний, солом'яний, чорноокий;

б) торішній, театральний, паризький, виборчий;

в) справжній, морський, другий, незчисленний;

г) сушильний, споживчий, педагогічний, нездоланний.

33. У якому рядку всі прикметники належать до відносних?

а) привокзальний, молекулярний, глиняний, колективний;

б) закордонний, ситцевий, заводський, непохитний;

в) чавунний, навколоземний, зарічний, ведмежий;

г) міжконтинентальний, читальний *(зал)*, вишневий, кришталевий, університетський.

34. У якому рядку всі прикметники належать до відносних?

а) стінний, п'ятипроцентний, копіювальний *(папір)*, легка *(сумка)*;

б) важка (промисловість), буряковий *(корінь)*, малинове *(варення)*, срібна *(голова)*;

в) бузковий *(кущ)*, вишневий *(сік)*, золота *(обручка)*, залізний *(міст)*;

г) батьківські *(збори)*, університетська *(бібліотека)*, сталевий *(торс)*, бузковий *(відтінок)*.

35. У якому рядку всі прикметники належать до присвійних?

а) тітчин, соловейків, вишневий, дамоклів *(меч)*;

б) гусячий, сестрин, батьків *(голос)*, доччин;

в) собачий, Миколин, зозулин, гордіїв *(вузол)*;

г) Гордіїв, Іванів, дядьків, ахілесова *(п'ята)*.

36. У якому рядку всі прикметники належать до присвійних?

а) орлиний *(клюв)*, ведмежа *(голова)*, батьківський *(інстинкт)*;

б) ведмежа, барлога, соловейків *(спів)*, учительська *(конференція)*;

в) вовчий *(слід)*, кроляча *(нора)*, заяча *(лапа)*;

г) бабина *(корова)*, зміїна *(отрута)*, вовчий *(слід)*, курячі мізки.

37. У якому рядку всі прикметники вищого ступеня утворюються за допомогою суфікса *-іш-* ?

а) відоміший, стрункіший, могутніший, рухливий;

б) могутніший, багатіший, товстіший, старший;

в) старіший, товстіший, відоміший, дужчіший;

г) дотепніший, рухливіший, активніший, глибокі ший.

38. У якому рядку всі прикметники мають найвищий ступінь порівняння?

а) найбільш вагомий, найцікавіший, дотепніший;

б) якнайтепліший, найменш активний, щонайцікавіший;

в) якнайактивніший, найбільш активний, щонайцікавіший;

г) найдорожчий, якнайцікавіший, найменш дальший.

39. У якому рядку всі прикметники належать до відносних?

а) гірничий, земельний, київський, річний;

б) графітовий, сиваський, цементний, помилковий;

в) обласний, учорашній, річний, привітний;

г) електричний, дерев'яний, ялтинський, категоричний.

40. У якому рядку всі прикметники утворені від іменникових основ?

а) помилковий, лобатий, чудовий, білуватий;

б) голосний, брудний, сучкуватий, ламкий;

в) стеблястий, сніжистий, квітковий, жалібний;

г) пінявий, голосний, осінній, тямущий.

41. У якому реченні вжито субстантивований прикметник?

а) Не журиться Катерина І гадки немає – У новенькій хустиночці В вікно виглядає *(Т. Шевченко)*;

б) Не співає чорноброва, Кляне свою долю. А тим часом вороженьки Чинять свою волю… *(Т. Шевченко);*

в) Вміла мати брови дати, Карі оченята, Та не вміла на сім світі Щастя-долі дати *(Т. Шевченко);*

г) Пішла в садок у вишневий, Богу помолилась… *(Т. Шевченко).*

42. У якому реченні усі прикметники належать до якісних?

а) Світ, бачся, широкий, Та нема де прихилитись В світі одиноким *(Т. Шевченко)*;

б) Затопило недолю Дрібними сльозами, Затопчу неволю Босими ногами! *(Т. Шевченко)*;

в) Вийшов з хати карбівничий, Щоб ліс оглядіти, Та де тобі! таке лихо, Що не видно й світа *(Т. Шевченко)*;

г) Ішов кобзар до Києва, Та сів спочивати, Торбинками обвішаний Його повожатий *(Т. Шевченко)*.

43. У якому рядку всі якісні прикметники є відіменниковими дериватами?

а) ритмічний, масивний, легендарний, зразковий;

б) радісний, нормальний, масивний, тривалий;

в) зразковий, молодий, скупий, мерзлий;

г) зубастий, соковитий, кістлявий, тямущий.

44. У якому рядку всі відносні прикметники є відіменниковими дериватами?

а) літній, обласний, цегляний, незламний;

б) паперовий, студентський, театральний, сушильний;

в) серпневий, комунікативний, літній, міжмовний;

г) підручний, географічний, водний, неминучий.

45. У якому рядку всі відносні прикметники утворюються від прислівників?

а) колишній, завтрашній, щоденний, торішній;

б) щорічний, щотижневий, вчорашній, аморальний;

в) сьогоднішній, щоденний, справжній, вставний;

г) досвітній, задній, вечірній, сумирний.

46. У якому рядку всі відносні прикметники є віддієслівними дериватами?

а) різальний, тямущий, копіювальний, комунікативний;

б) сушильний, вставний, різальний, орний;

в) зварювальний, думаючий, незламний, піщаний;

г) копіювальний, пральний, нескінченний, відіменний.

47. У якому рядку всі прикметники виражають якісні ознаки предметів?

а) гіркий, солонуватий, сіро-зелений, розумний;

б) досконалий, добрий, солодкий сварливий;

в) червоний, празький, широчезний, осінній;

г) жовтий, високий, вузький, заячий.

48. У якому рядку всі прикметники виражають відносні ознаки?

а) гречаний, літній, ручний, великий;

б) мідний, вечірній, кілограмовий, розумний;

в) лісовий, ранішній, читальний, білявий;

г) вчорашній, золотий, університетський, прикордонний.

49. У якому рядку від усіх якісних прикметників утворюються суплетивні форми вищого ступеня порівняння?

а) хороший, гарний, поганий, великий;

б) малий, хороший, добрий, багатий;

в) гарний, великий, глибокий, мокрий;

г) поганий, розумний, сухий, широкий.

50. У якому рядку усі якісні прикметники не утворюють ступені порівняння?

а) лисий, босий, вороний, високий;

б) жонатий, чорнявий, вертлявий, скупий;

в) буланий, босий, маленький, білявий.

г) кисленький, новенький, лобатий, тихий;

51. Яку прикметникову форму вважають початковою?

а) називний відмінок однини чоловічого роду із закінченням ***-ий (-ій)***;

б) називний відмінок множини чоловічого роду із флексією – ***ів***;

в) називний відмінок однини чоловічого роду із нульовою флексією;

г) називний відмінок однини жіночого роду із закінченням - ***ее***.

52. У якому рядку усі прикметники чоловічого роду мають коротку форму?

а) рад, винуват, суддин, новий;

б) дрібен, братів, згоден, ладен;

в) певен, голоден, повен, чорний;

г) готов, годен, певен, торішній.

53. У якому рядку всі прикметники мають повну форму?

а) червоний, блідий, врочистеє, весняная;

б) зелений, зимовий, вогняная, материн;

в) весняний, яснолиций, братній, сестрин;

г) повнолиций, крайній, довговія, згоден.

54. У якому рядку всі прикметники мають повну форму?

а) домашній, блідо-рожевий, овечий, зелен;

б) пізній, безлиций, заячий, винуват;

в) батьківський, медовий, солодкая, лисячий;

г) вовчий, зміїний, буряковий, готов.

55. У якому рядку всі прикметники мають повну стягнену форму?

а) рідна, сонячне, вечірня, могутня;

б) дорога, велика, осіннє, самотній;

в) мила, довговія, синє, літній;

г) приємна, дрібна, древнє, верхній.

56. У якому рядку всі прикметники мають повну стягнену форму?

а) найвища, книжкова, найкраща, великий;

б) велика, суботня, нинішнє, потрібен;

в) довга, сьогоднішня, грубий, повинен;

г) глибоке, новітня, справжнє, всесвітня.

57. У якому рядку всі прикметники мають повну нестягнену форму?

а) дрібнеє, синєє, довколинєє, повний;

б) жовтеє, темная, учорашняя, глибока;

в) білеє, верхняя, довгий, хороша;

г) високая, бруднеє, міцний, добра.

58. Які типи прикметникових флексій виділяють у сучасній українській мові?

а) повні стягнені, короткі;

б) повні стягнені, повні нестягнені, короткі;

в) повні нестягнені, напівстягнені;

г) короткі, повні нестягнені.

59. Які закінчення мають повні нестягнені форми прикметників жіночого роду?

а) ***-ая (-яя)***, ***-еє***;

б) ***-ую***, ***-еє***;

в) ***-ая (-яя)***, ***-ую (-юю)***;

г) ***-ая (-яя)***, ***-ее (-єє)***.

60. Які закінчення мають повні нестягнені форми прикметників середнього роду?

а) ***-ее (-єє)***;

б) ***-ее***, ***-ая***;

в) ***-ую***, ***-е***;

г) ***-єє***, ***є***.

61. Яке закінчення мають короткі форми прикметників чоловічого роду у родовому відмінку однини?

а) нульове;

б) -ого;

в) -ому;

г) -ий.

62. У якому рядку всі прикметники належать до незмінюваних?

а) люкс, хакі, мокко, зелен;

б) електрик, бордо, беж, фантазі́;

в) люксі, ажур, модерн, повинен;

г) теракот, морзе, здоров, беж.

63. У якому рядку всі прикметники належать до незмінюваних?

а) гінді, хакі, соло, дже́рсі;

б) реглан, еспера́нто (мова), беж, жив;

в) максі, галіфе, бордо, годен;

г) люкс, беж, гінді, ясен.

64. У якому реченні вжито прикметник повної нестягненої форми середнього роду?

а) В життєвім вирі і мені щастило! *(Л. Шевело)*;

б) І ревнощі і підозріння – то все нікчемнеє насіння *(Л. Шевело)*;

в) Праведная душе! прийми мою мову, Не мудру, та щиру *(Т. Шевченко)*;

г) А може, я темний, нічого не бачу, Злая доля, може, на тім боці плаче… *(Т.Шевченко)*.

65. У якому реченні вжито прикметник повної нестягненої форми жіночого роду?

а) Пошли ж ти їй долю – вона молоденька, Бог люде чужії її засміють *(Т. Шевченко)*;

б) Кругом дуба русалоньки Мовчки дожидали; Взяли її, сердешную, Та й залоскотали *(Т. Шевченко)*;

в) Утомився вороненький, Іде, спотикнеться… *(Т.Шевченко)*;

г) Грає серце козацькеє, А думка говорить… *(Т. Шевченко)*.

66. У якому реченні вжито прикметник повної нестягненої форми чоловічого роду?

а) «Куди ти йдеш, не спитавшись? На кого покинув Батька, неньку старенькую, Молоду дівчину? *(Т. Шевченко)*;

б) Правидная душе! прийми мою мову, Не мудру, та щиру *(Т. Шевченко)*;

в) За карі її оченята, За чорнії брови Серце рвалося, сміялося, Виливало мову… *(Т. Шевченко)*;

г) Світе тихий, краю милий, Моя Україно, За що тебе сплюндровано, За що, молю, чинеш? *(Т. Шевченко)*.

67. У якому реченні всі прикметники повної нестягненої форми чоловічого роду?

а) Скачи, враже, як пан каже: На те він багатий. Отакий-то Перебендя, Старий та химерний *(Т. Шевченко)*;

б) Стан високий, лист широкий – Нащо зеленіє? Кругом поле, як те море Широке, синіє *(Т. Шевченко)*;

в) Не женися на багатій, Бо вижене з хати, Не женися на убогій, Бо не будеш спати *(Т. Шевченко)*;

г) І мене в сім'ї великій, В сім'ї вольній, новій, Не забудьте пом'янути Незлим тихим словом *(Т. Шевченко)*.

68. У якому реченні всі прикметники повної нестягненої форми середнього роду?

а) Встає пожар, і диму, хмара Святая хмара покрива *(Т. Шевченко)*;

б) На восьме літо у неділю, Неначе ляля в льолі білій, Святеє сонечко зійшло *(Т. Шевченко)*;

в) І виросла я на диво: Кароока, чорнобрива, Білолицяя *(Т. Шевченко)*;

г) У нашім раї на землі Нічого кращого немає, Як тая мати молодая З своїм дитяточком малим *(Т. Шевченко)*.

69. На які групи поділяють прикметники за кінцевим приголосним основи?

а) м'якої, твердої, мішаної;

б) твердої, мішаної;

в) м'якої, твердої;

г) м'якої, мішаної.

70. У якому рядку всі прикметники м'якої групи виражають ознаки із загальним значенням місця?

а) домашній, всесвітній, верхній, торішній;

б) крайній, ближній, дорожній, внутрішній;

в) сінешній, передній, сусідній, новітній;

г) дальній, верхній, довколишній, суботній.

71. У якому рядку всі прикметники м'якої групи виражають ознаки із загальним значенням місця?

а) тутешній, задній, долішній, будній;

б) безкраїй, сусідній, городній, осінній;

в) довколишній, хатній, дальній, кутній;

г) середній, крайній, ближній, колишній.

72. У якому рядку всі прикметники м'якої групи виражають ознаки із загальним значенням місця?

а) древній, ранній, теперішній, дальній;

б) осінній, колишній, нинішній, удосвітній;

в) довколишній, хатній, дальній, кутній;

г) середній, крайній, ближчій, колишній.

73. У якому рядку всі прикметники м'якої групи, утворені від іменників назв істот?

а) матірній, орлій, подружній, самотній;

б) подружній, дочірній, зятній, справжній;

в) братній, синовній, дочірній, подружній;

г) мужній, матірній, зятній, освітній.

74. До якої групи прикметників за кінцевим приголосним основи належать *довгошиїй* і *довговіїй*?

а) твердої;

б) мішаної;

в) м'якої;

г) особливої.

75. У якому рядку всі прикметники всі прикметники при відмінюванні мають тверді і м'які основи?

а) повнолиций, повнолиця, безлиций, мужній;

б) блідолиця, блідолиций, безлиця, братній;

в) круглолиця, круглолиций, яснолиций, білолиця;

г) безлиций, безлиця, повнолиця, крайнього.

76. У якому рядку всі прикметники належать до м'якої групи відмінювання?

а) художній, самотній, ранішній, повнолиця;

б) справжній, довговія, осінній, червонеє;

в) присутній, порожній, ближній, завтрашній;

г) достатній, новітній, подружній, синєє.

77. У якому рядку всі прикметники належать до м'якої групи відмінювання?

а) довколишній, городній, самотній, довголиця;

б) ранній, довговііій, тутешній, блідолиций;

в) пізній, довголиця, крайній, білолиця;

г) древній, дочірній, довговііій, достатній.

78. Яке закінчення має прикметник *безлиций* у місцевому відмінку?

а) -им;

б) -ого;

в) -ому (-ім);

г) -ім.

79. Яке закінчення має прикметник *яснолиций* у давальному відмінку?

а) -ім;

б) -ому;

в) -им;

г) -ого.

80. Яку відмінкову форму має прикметник яснолиці у місцевому відмінку?

а) -ими;

б) -і;

в) -им;

г) -их.

81. Яку відмінкову форму має прикметник древній у знахідному відмінку?

а) древній;

б) древнього;

в) древнім;

г) древній, древнього.

82. Яку відмінкову форму має прикметник *безлиця* в орудному відмінку?

а) безлицьої;

б) безлицій;

в) безлицьою;

г) безлицюю.

83. Яку флексію мають прикметники м'якої групи чоловічого та середнього роду в орудному відмінку?

а) -им;

б) -ими;

в) -ім;

г) -ів.

84. Для яких відмінків характерні прикметникові форми чоловічого роду *великому*, *древньому*?

а) Р.в. і З.в.;

б) З.в. і М.в.;

в) Д.в. і М.в.;

г) Д.в. і К.в

85. Для яких відмінків характерні прикметникові форми *древніх*, *безлицих*?

а) Р.в. та З.в. мнж.;

б) Р.в. та М.в. мнж.;

в) О.в. та М.в. одн.;

г) Д.в. та М.в. мнж.

86. Для яких відмінків характерна прикметникова форма *безлицій*?

а) Р.в. та З.в.;

б) З.в. та Д.в.;

в) М.в. та К.в.;

г) Д.в. та М.в.

87. Які морфонологічні зміни відбуваються у коротких прикметниках чоловічого роду у порівнянні з повними формами?

а) зміна наголосу;

б) чергування /о/ з /ф/;

в) чергування /е/ з /ф/, зміна наголосу;

г) чергування /н/ з /н'/.

88. У якому реченні вжито якісний прикметник на позначення розміру в орудному відмінку?

а) У нашім раї на землі Нічого кращого немає, Як тая мати молодая З своїм дитяточком малим *(Т. Шевченко)*;

б) І перед нею помолюся, Мов перед образом святим Тієї матері святої, Що в мир наш бога принесла… *(Т. Шевченко)*;

в) А ти не здужаєш і встати, Щоб хоч огонь той розвести, В холодній молишся оселі… *(Т. Шевченко)*;

г) Дурні та гордії ми люди На всіх шляхах, по всій усюди…*(Т. Шевченко)*.

89. У якому реченні вжито якісний прикметник на позначення розміру в місцевому відмінку?

а) І золотої й дорогої Мені, щоб знали ви, не жаль Моєї долі молодої…*(Т. Шевченко)*;

б) Гуляв би я понад Дніпром По веселих селах Та співав би свої думи… *(Т. Шевченко)*;

в) Що він не знатиме, де дітись На сім широкім вольнім світі, і піде в найми… *(Т. Шевченко)*;

г) Донеси ж, мій боже милий! Або хоч надію Пошли в душу… бо нічого, Нічого не вдію Убогою головою… *(Т. Шевченко)*.

90. У якому реченні вжито якісний прикметник повної нестягненої форми найвищого ступеня порівняння?

а) Даремне, марне пролетять Його найкращії літа… *(Т. Шевченко)*;

б) Три года сумно протекли. Багато дечого взяли З моєї темної комори… *(Т. Шевченко)*;

в) І Дніпр той дужий, крутогорий, І молодеє теє горе!... І молодий той грішний рай! *(Т. Шевченко)*;

г) Даєш ти, господи єдиний, Сади панам в твоїм раю, Даєш високої палати *(Т. Шевченко)*.

91. У якому реченні вжито прикметник повної нестягненої форми жіночого роду?

а) А сестри! Сестри! Горе вам, Мої голубки молодії, Для кого в світі живете? *(Т. Шевченко)*;

б) Ви в наймах виросли чужії, У наймах коси побіліють, У наймах, сестри, й умрете! *(Т. Шевченко)*;

в) Я бачив пекло… Там неволя, Робота тяжкая, ніколи. І помолитись не дають *(Т. Шевченко)*;

г) Он гай зелений похилився, А он з-за гаю виглядає Ставок, неначе полотно… *(Т. Шевченко)*.

92. У якому реченні вжито якісний прикметник на позначення кольору в орудному відмінку?

а) Пошли в душу… бо нічого, Нічого не вдію, Убогою головою, Бо серце холоне… *(Т. Шевченко)*;

б) Може, ще я поділюся Словами-сльозами З дібровами зеленими! З темними лугами! *(Т. Шевченко)*;

в) Гуляв би я понад Дніпром По веселих селах Та співав би своїми думами, Тихі, невеселі *(Т. Шевченко)*;

г) Нехай гнилими болотами Течуть собі меж бур'янами Літа невольничі *(Т. Шевченко)*.

93. У якому реченні вжито якісні прикметники у знахідному відмінку?

а) Поки мир божий не засне, Поки з вечірньою зорьою Не зійде місяць над горою, Туман на лан не прожене *(Т. Шевченко)*;

б) Неначе роси над землею, На щире серце молодеє Сльозами тихо упадуть! *(Т. Шевченко)*;

в) Великомучениче святий? Пророче божий? Ти меж нами, Ти присносущий, всюди з нами Витаєш ангелом святим *(Т. Шевченко)*;

г) Не називаю її раєм, Тії хатиночки у гаї Над чистим небом край села *(Т. Шевченко)*.

94. У якому реченні вжито якісні прикметники у знахідному відмінку?

а) Такії, боже наш, діла Ми творимо у нашім раї На праведній твоїй землі! *(Т. Шевченко)*;

б) І станом гнучим, і красою Пренепорочно-молодою Старії очі веселю *(Т. Шевченко)*;

в) І жаль мені, старому, стане Твоєї божої краси. Де з нею дінешся єси? *(Т. Шевченко)*;

г) Принаймні вкупі сумували, Згадавши той веселий край, І Дніпр той дужий, крутогорий, І молодіє теє горе!.. *(Т. Шевченко)*.

95. У якому реченні якісний прикметник жіночого роду передає інтенсивність ознаки із суб'єктивно-експресивною оцінкою якості?

а) І досі сниться: під горою, Меж вербами та над водою, Біленька хаточка. Сидить Неначе й досі сивий дід… *(Т. Шевченко)*

б) І нищечком старий читає, Перехрестившись, Отче наш *(Т. Шевченко)*;

в) І тихо гасне. День погас, І все почило. Сивий в хату Й собі пішов опочивати *(Т. Шевченко)*;

г) Лихої, тяжкої години, Мабуть, ти ждеш? Добра не жди, Не жди сподіваної волі… *(Т. Шевченко)*.

96. У якому реченні якісний прикметник середнього роду передає інтенсивність ознаки із суб'єктивно-експресивною оцінкою якості?

а) А щоб збудить Хиренну волю, треба миром, Громадою обух сталить *(Т. Шевченко)*;

б) Воскресну нині! Ради їх, Людей закованих моїх, Убогих нищих… Возвеличу Малих отих рабів німих! *(Т. Шевченко)*;

в) Неначе й досі сивий дід Коло хатиночки і бавить Хорошеє та кучеряве Своє маленькеє внуча *(Т. Шевченко)*;

г) Світи на мене, і огрій І оживи моє побите Убоге серце, неукрите, Голоднеє *(Т. Шевченко)*.

97. У якому реченні всі якісні прикметники повної нестягненої форми вжито у множині?

а) Радуйся, ниво неполитая! Радуйся, земле, не повитая Квітчастим злаком! *(Т. Шевченко)*;

б) І честь Кармілова, і слава Ліванова, а не лукава Тебе укриє дорогим, Золототканим, хитро шитим, Добром та волею підбитим… *(Т. Шевченко)*;

в) Оживуть степи, озера, І не верстовії, А вольнії, широкії, Скрізь шляхи святії… *(Т. Шевченко)*;

г) Минаючи убогі села Понаддніпрянські невеселі, Я думав: «Де ж я прихилюсь? І де подінуся на світі? *(Т. Шевченко)*.

98. У якому реченні якісний прикметник жіночого роду передає інтенсивність ознаки із суб'єктивно-експресивною оцінкою якості?

а) Младенче праведний, великий. Од п'яного царя-владики! Од гіршого ж тебе спасла. Твоя преправедная мати *(Т.Шевченко)*;

б) Та де ж нам тую матір взяти? Ми серцем голі догола! Раби з кокардою на лобі! Лакеї в золотій оздобі... *(Т. Шевченко)*;

в) І Він поможе нам калюжу, Поможе й лихо донести. І поховать лихе, дебеле, В хатині тихій і веселій (Т. Шевченко);

г) Плете волоки, озуває, І у кедрових стін нових. Про батькове осля питає (Т. Шевченко);

99. У якому реченні всі якісні прикметники мають повну нестягнену форму?

а) Уповають На корінь свій, уже гнилий, Уже червивий, і малий, І худосильний *(Т. Шевченко)*;

б) Спочивши, скорбная, скажи, Прорий своїм лукавим чадам, Що пропадуть вони, лихі… *(Т. Шевченко)*;

в) Що крикне кара невсипуща, Що не спасе їх добрий цар…*(Т. Шевченко)*;

г) На княжім білім, помарнілім, Омию кров суху, отру. Глибокії, тяжкії рани... *(Т. Шевченко)*.

100. У якому реченні всі якісні прикметники мають повну нестягнену форму?

а) І Він поможе нам калюжу, Поможе й лихо донести. І поховать лихе, дебеле, В хатині тихій і веселій *(Т. Шевченко)*;

б) Бере дівча, бере ягницю, Будує кедрові світлиці, Престол із золота кує… *(Т. Шевченко)*;

в) Плете волоки, озуває, І у кедрових стін нових. Про батькове осля питає *(Т. Шевченко)*;

г) І той плач, Нікчемний, довгий і поганий, Межи людьми во притчу стане, Самодержавний отой плач! *(Т. Шевченко)*.

ВАРІАНТ ІІІ

1. Під впливом якої частини мови сформувалися прикметникові категорії роду, числа й відмінка?

іменника

числівника

займенника

прислівника

2. Яке категоріальне значення має прикметник?

передає динамічну ознаку предмета

виражає статичну ознаку предмета

узагальнено вказує на ознаку предмета

узагальнено вказує на предмет

3. Якими морфологічними категоріями виражається категоріальне значення прикметника?

роду, відмінка, виду

роду, числа, стану

роду, числа, відмінка

роду, відмінка, стану

4. Яка синтаксична функція для прикметника є основною?

додатка

присудка

означення

обставини

5. Які ознаки предмета позначають якісні прикметники?

безпосередні, прямі, здатні виявлятися з різною інтенсивністю

незмінні, сталі щодо міри вияву

через відношення до інших предметів

опосередковані ознаки предметів

6.У якому рядку всі прикметники належать до розряду якісних?

холодний, материнський, гарячий, молодий

добрий, мудрий, зелений, довжелезний

круглий, п'ятикілограмовий, рухливий, білявий

чорненький, високий, малиновий, жовтенький

7. Як утворюється синтетична форма вищого ступеня порівняння прикметника?

додаванням до основи суфіксів -ч-, -ач-

за допомогою суфіксів -іш-, -ч-, -ач-

додаванням до основи якісного прикметника суфіксів -ш-, -іш-

додаванням до основи якісного прикметника суфіксів -н-,-ш-

8. У якому рядку всі прикметники вжито у формі вищого ступеня?

багатший, дешевший, товстіший, менш успішний

дужчий, ближчий, найвищий, стрункіший

більш холодний, червоніший, тісніший, більш-менш вдалий

кращий, солодший, довший, золотіший

9. У якому рядку всі прикметники вжито у формі найвищого ступеня порівняння?

щонайсміливіший, найгірший, найбільш вдалий, найцікавіший

найменш доцільний, довший, найстарший, найцікавіший

найбагатший, найтовстіший, якнаймогутніший, рухливіший

якнайдальший, щонайсміливіший, найдорожчий, прекрасніший

10. У якому рядку всі якісні прикметники не утворюють ступенів порівняння?

всемогутній, завеликий, преславний, менший

худющий, премудрий, босий, лисий

самовпевнений, короткий, надчутливий, архімудрий

прекрасний, синенький, кислий, університетський

11. У якому рядку всі якісні прикметники не утворюють ступені порівняння?

босий, лисий, білявий, тоненький

жонатий, товстуватий, сердитий, холодний

літній, добренький, ніжний, духмяний

прекрасний, свіженький, осінній, сміливий

12. У якому рядку всі прикметники належать до розряду відносних?

учнівський, навчальний, польовий, бузковий (шарф)

скляний, морський, дерев'яний, журнальний

одеський, літній (день), гнідий, скляний

вишневий, пісенний, зимовий, батьків

13. У якому рядку всі прикметники належать до розряду відносних?

круглий (відмінник), середній (рід), золотий (характер), заяча (душа)

золоті (руки), малинове (пальто), буряковий (шарф), середній (клас)

золотий (годинник), рабські (умови), малинове (варення), чорне золото (вугілля)

вишневе (пальто), голосний (звук), срібна (ложка), ведмежа (послуга)

14. У якому рядку надмірна інтенсивність ознаки передається без порівняння до іншого предмета?

премудрий, всемогутній, самовпевнений, худющий

превеликий, якнайбільший, худющий, нескінченний

архінеобхідний, щонайкращий, всесильний, незрівнянний

самовпевнений, прекрасний, щонаймиліший, злющий

15. У якому рядку всі прикметники передають значення індивідуальної належності?

заяча (душа), Миколин, кроляча (шапка), материнський (інстинкт)

вовчий (апетит), Авгієві (стайні), батьківський

Климів, Ольжин, вовчий (хвіст), бригадирів

Сестрин, Маринин, ведмежа (послуга), соловейків

16. У якому рядку всі прикметники мають одну словоформу (нульову парадигму відмінювання)?

зелен, срібен, варт, сухий

бордо, люкс, міні, хакі

люкс, мажор, ясний, міді

дрібен, варт, красен, байдужий

17. У якому рядку всі прикметники не змінюються за відмінками?

дрібен, красен, рад, бригадирів

згоден, сестрин, брокерів, певен

молод, зелен, винен, срібен

варт, певен, люкс, вовчий

18. У якій строфі прикметник виконує предикативну функцію?

Пошли ж ти їй долю, – вона молоденька,
Бо люде чужії її засміють (Т. Шевченко)

Вона все ходить, з уст ні пари. Широкий Дніпр не гомонить (Т. Шевченко)

Добре тому багатому: Його люди знають;
А зо мною зустрінуться – Мов недобачають (Т. Шевченко)

А тим часом із діброви Козак виїжджає; Під ним коник вороненький Насилу ступає (Т. Шевченко)

19. У якій строфі вжито субстантивований прикметник?

… Швидше, коню, швидше, коню,
Поспішай додому! Утомився вороненький, Іде спотикнеться … (Т. Шевченко)

А тим часом із діброви Козак виїжджає; Під ним коник вороненький Насилу ступає (Т. Шевченко)

Спала й виглядала Козаченька молодого, Що торік покинув (Т. Шевченко)

Дивлюся на море широке, глибоке, Поплив би на той бік – човна не дають (Т. Шевченко)

20. За якими ознаками прикметник протиставляється іменнику ?

синтаксично залежними категоріями роду, числа, відмінка;

категоріальним значенням нестатичної ознаки предмета;

синтаксично незалежними категоріями роду, числа, відмінка;

дейктичним характером категоріального значення

21. У якому контексті вжито прикметник повної нестягненої форми?

Защебече соловейко – Сохнуть дрібні сльози (Т. Шевченко)

Тяжко мені сиротою На сім світі жити; Свої люде – як чужії, Ні з ким говорити… (Т. Шевченко)

Кохайтеся, чорнобриві, Та не з москалями, Бо москалі – чужі люде, Роблять лихо з вами (Т. Шевченко)

Дивлюся на море широке, глибоке, Поплив би на той бік – човна не дають (Т. Шевченко)

22. У якій строфі прикметник виконує роль іменної частини складеного іменного присудка?

Кохайтеся, чорнобриві, Та не з москалями, Бо москалі – чужі люде, Роблять лихо з вами (Т. Шевченко)

Праведная душе! Прийми мою мову, Не мудру, та щиру. Прийми, привітай (Т. Шевченко)

А може, я темний, нічого не бачу, Злая доля, може, на тім боці плаче… (Т. Шевченко)

А тим часом із діброви Козак виїжджає; Під ним коник вороненький Насилу ступає (Т. Шевченко)

23. У якому рядку всі прикметники з погляду походження є первинними?

тихий, лівий, новий, кислий

чудовий, помилковий, білявий, тямущий

прегарний, цікавий, скупий, зелений

мокрий, добрий, батьків, червоний

24. У якому рядку всі прикметники з погляду походження належать до похідних?

тихий, брудний, лобатий, чудовий

співчутливий, чорнявий, солодкий, новий

стеблястий, вертлявий, білявий, вузенький

ясний, білий, добрий, срібний,

25. Як називається перехід дієприкметників у прикметники?

ад'єктивація

субстантивація

адвербіалізація

прономіналізація

26. Як називається перехід прикметників в іменники?

вербалізація

прономіналізація

субстантивація

нумералізація

27. На основі якої ознаки числівник виділяють як самостійну частину мови?

морфологічної категорії відмінка

категоріального значення кількості

синтаксичної функції підмета

категоріального значення ознаки

28. Які числівники мають закінчення іменникової парадигми?

більйон, багато, мільярд, один

трильйон, більйон, тисяча, п'ять

нуль, тисяча, мільйон, мільярд

мільйон, мільярд, один, сім

29. Що позначають означено-кількісні числівники ?

нефіксовану кількість

кількість як нечленовану сукупність предметів

точно визначену кількість предметів

неточно визначену кількість предметів

30. У якому рядку всі числівники належать до власне кількісних?

десятеро, шість, одинадцять, сто

вісімнадцять, один, мільярд, тисяча

кільканадцять, вісім, мільйон, три

десять, шість, три, двоє

31. У якому рядку всі числівники належать до невідмінюваних?

півтораста, мало, півтори, чимало

обидва, півтора, немало, кількасот

кількадесят, чимало, мало, обидві

чимало, немало, півтораста, обоє

32. Які форми іменників мають при собі числівники два, три, чотири Н. в. ?

давального відмінка однини

називного відмінка однини

називного відмінка множини

родового відмінка однини

33. Якої відмінкової форми іменника вимагають невідмінювані числівники півтора, півтори?

називного відмінка однини

родового відмінка однини

давального відмінка однини

називного відмінка множини

34. Яку відмінкову форму має числівник двісті в орудному відмінку?

двома ста

двохстами

двомастами

двохстах

35. Яку відмінкову форму має числівник чотириста в орудному відмінку?

чотирьомастами

чотирмастами

чотирьохстами

чотирьохсот

36. Які відмінкові форми має числівник сімсот в орудному відмінку?

сімохстами, сімомастами

сьомахстами, сімомастами

сьомастами, сімомастами

семистами, сімохстами

37. Які відмінкові форми має числівник п'ятдесят в орудному відмінку?

п'ятидесятьма, п'ятдесятьма

п'ятдесятьма, п'ятдесяти

п'ятдесятьма, п'ятдесятьома

п'ятдесяти, п'ятдесятьома

38. Які відмінкові форми має числівник одинадцять в орудному відмінку?

одинадцятьох, одинадцятьома

одинадцятьма, одинадцяти

одинадцятьма, одинадцятьома

одинадцяти, одинадцятьома

39. Які відмінкові форми має числівник *сто сорок п'ять* в орудному відмінку?

ста сорока п'ятьма / ста сорока п'ятьома

стами сорока п'ятьма / стами сорока п'ятьома

ста сороками п'ятьма / ста сороками п'ятьома

ста сорока п'ятьма / ста сороками п'ятьома

40. Яку синтаксичну функцію виконує порядковий числівник у реченні: ***Ще треті півні не співали, Ніхто нігде не гомонів,***

Сичі в гаю перекликались, Та ясен раз у раз скрипів?(**Т. Шевченко)**

складеного іменного присудка

означення

обставини

додатка

41. Яку частину мови називають займенником?

що передає динамічну ознаку предмета

що вказує на предмети, ознаки і кількість, не називаючи їх

що узагальнено вказує на статичну ознаку

що передає динамічну ознаку предмета

42. На які розряди поділяють займенники за значенням?

особові, зворотний, вказівні, означальні, неозначені, безособові

особові, зворотний, присвійні, вказівні, заперечні, неозначені

особові, зворотний, присвійні, вказівні, неособові

особові, зворотний, присвійні, називні

43. У якому рядку всі займенники належать до вказівних?

той, отакий, оцей, інший

цей, той, такий, скільки

цей, той, такий, стільки

отой, отакий, скільки, цей

44. У якому рядку всі займенники належать до означальних?

сам, кожен, жоден, ніякий

самий, всякий, кожний, інший

всякий, інший, отакий, кожний

кожен, жоден, сам, цей

45. Які присвійні займенники вказують на належність предмета будь-якій особі?

ваші, наші, свої, його

його, її, свої, твої

свій, своє, своя, свої

моє, його, своє, наш

46. У якому рядку всі займенники належать до неозначених?

казна-скільки, якийсь, ніякий, котрийсь

казна-хто, хто-небудь, хтось, будь-хто

абихто, дехто, хтозна-скільки, ніскільки

хто-небудь, котрийсь, абихто, ніякий

47. У якому рядку всі займенники належать до присвійних?

мій, наш, свої, чиїсь

твій, ваш, свій, їхній

свій, його, наші, нічий

наш, його, свій, котрийсь

48. У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-предметних?

хтось, вони, себе, хто-небудь

ніхто, ми, будь-який, дещо

такий, казна-що, щось, він

себе, їх, хтось, цей

49. У якому реченні всі займенники виконують атрибутивну функцію?

Аж на серці похолоне, Як його згадаю (Т. Шевченко)

Мале дитя коло його На сонці куняє (Т. Шевченко)

Привітай же, моя ненько, моя Україно, моїх діток нерозумних, як свою дитину (Т. Шевченко)

Люби ж собі, моє серце, люби, кого хочеш (Т. Шевченко)

50. У якому реченні займенник виконує функцію підмета?

Не завидуй багатому: Багатий не знає Ні приязні, ні любові – Він все те наймає (Т. Шевченко)

Не женися на багатій, Бо вижене з хати, Не женися на убогій, Бо не будеш спати (Т. Шевченко)

Аж на серці похолоне, Як його згадаю (Т. Шевченко)

Дніпро геть-геть собі розкинувсь! Сіяє батько та горить (Т. Шевченко)

51. У якому реченні вжито зворотний займенник?

Не, кажуть, гине ледача дитина, коли не зуміла себе шанувать (Т. Шевченко)

Люби ж собі, моє серце, люби, кого хочеш (Т. Шевченко)

Дніпро геть-геть собі розкинувсь! Сіяє батько та горить (Т. Шевченко)

Аж на серці похолоне, Як його згадаю (Т. Шевченко)

52. Які розряди займенників належать до узагальнено-предметних?

заперечні, питально-відносні, неозначені, вказівні

особові, особово-вказівні, зворотний, питально-відносні

неозначені, означальні, вказівні, присвійні

особово-вказівні, зворотний, заперечні, означальні

53. Які розряди займенників належать до узагальнено-якісних?

заперечні, особові, зворотний, неозначені

неозначені, зворотний, особово-вказівні, заперечні

вказівні, присвійні, означальні, неозначені

заперечні, означальні, вказівні, особові

54. У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-предметних?

хтось, вони, себе, ніхто

мене, свій, хто-небудь, ніщо

будь-хто, казна-який, щось, вона

когось, хтось, дещо, ніякий

55. У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-якісних?

самий, ввесь, абихто, казна-який

будь-який, хто-небудь, свій, всякий

кожний, інший, такий, який-небудь

свій, який-небудь, абиякий, когось

56. У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-предметних?

абищо, деякий, себе, казна з ким

ніхто, будь-хто, нічий, якийсь

мені, собі, будь-що, дещо

когось, хтось, хто-небудь, деякий

57. У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-якісних?

абичий, нікотрий, кожний, дехто

цей, твій, інший, який-небудь

будь-який, весь, самий, вони

їхній, інший, будь-який, дещо

58. У якому рядку всі займенники належать до узагальнено-кількісних?

скільки, ніскільки, стільки, скількись

скільки-небудь, казна-де, стільки-то, ніскільки

наскільки, стільки-небудь, як-небудь, стільки

скількись, стільки-небудь, ніякий, стільки

59. На які розряди за значенням поділяють прислівники у сучасній українській мові?

обставинні, безособово-предикативні, модальні

означальні, безособово-предикативні, модальні

означальні, обставинні, безособово-предикативні

безособово-предикативні, модальні, атрибутивні

60. На які підрозряди поділяють означальні прислівники?

якісно-означальні, міри або ступеня, способу дії

міри або ступеня, порівняльно-уподібнювальні, кількісні

кількісно-означальні, порівняльні, міри або ступені

порівняльно-уподібнювальні, способу дії, порівняльні

61. У якому рядку всі прислівники належать до розряду означальних?

ніжно, дбайливо, безпомилково, жартома

вдруге, похапцем, босоніж, споконвіку

наосліп, авторитетно, верхи, дотепер

жартома, авторитетно, восени, сміливо

62. У якому рядку всі прислівники належать до розряду означальних?

навмисно, звідусіль, стрілою, прекрасно

тяжко, раптом, по-батьківському, напоказ

тихо, правильно, по-осінньому, повагом

безпомилково, рішуче, сміливо, втретє

63. У якому рядку всі прислівники належать до розряду обставинних?

напоказ, спересердя, знічев'я, поблизу

звідусіль, зозулею, виключно, восени

щоліта, споконвіку, ненароком, справа

напоказ, знічев'я, восени, по-осінньому

64. У якому рядку всі прислівники належать до розряду обставинних?

вночі, згарячу, наперекір, жартома

здалеку, тепер, щохвилини, вгору

навшпиньки, навіщо, увечері, щороку

наперекір, звідусіль, щовечора, сумно

65. У якому рядку всі прислівники відприкметникові?

по-філософськи, гаряче, тихо, добре

взимку, по-батьківськи, високо, радо

ясно, гоже, весело, утричі

розумно, вірно, сміливо, восени

66. У якому рядку всі прислівники відіменникові?

безвісти, навесні, вряди-годи, наодинці

жартом, поблизу, низом, по-сільськи

миттю, риссю, гуртом, волею-неволею

восени, миттю, протягом, утричі

67. У якому рядку всі прислівники відчислівникові?

надвоє, навкруги, пошепки, втретє

удруге, спершу, уп'ятьох, наодинці

по-друге, передовсім, наодинці, внічию

вчотирьох, вперше, гуртом, жартома

68. У якому рядку всі прислівники відприкметникові?

безвісти, спідлоба, зблизька, досуха

попросту, по-столичному, жартом, зроду

зблизька, замолоду, востаннє, вповні

молодо, сухо, рідко, удруге

69. Яку частину мови називають прислівником?

що об'єднує клас слів зі значенням процесуальної ознаки

що об'єднує клас слів зі значенням ознаки ознаки

що об'єднує клас слів з атрибутивною функцією

що об'єднує клас слів з узагальненим значенням

70. Яким синтаксичним зв'язком поєднуються прислівники з іншими компонентами у складі речення?

узгодженням

керуванням

прилягання

частковим узгодженням

71. У якому рядку всі прислівники займенникові?

куди-небудь, по-моєму, де-небудь, інколи

хто-небудь, по-твоєму, ніколи, десь

хтозна-куди, по-вашому, всюди, щось

де-небудь, інколи, хтозна-куди, дещо

72. У якому рядку всі прислівники належать до безособово-предикативних?

соромно, жаль, варто, утричі

ліньки, морозно, тихо, вітряно

страх, необхідно, сумнівно, по-третє

весело, шумно, зимно, вперше

73. Яку синтаксичну функцію виконують безособово-предикативні прислівники у реченні *Глухо і смутно кругом на просторі* (Леся Українка)?

головного члена речення

додатка

обставини

означення

74. У якому рядку всі прислівники є модальними?

правда, на радість, повірте, нізащо

безперечно, на щастя, звичайно, вперше

напевно, зрозуміло, можливо, справді

можливо, напевно, звичайно, вдруге

75. Які означальні прислівники вжито у реченні *Все робилося похапцем, нашвидкуруч* (М. Стельмах)?

міри або ступеня

способу дії

якісно-означальні

порівняльно-уподібнювальні

76. Яке категоріальне значення має дієслово?

статичної ознаки

непроцесуальної ознаки

процесуальної ознаки

нумеральної ознаки

77. Які дієслівні форми виділяють у сучасній українській мові?

родові та особові форми, дієприкметник, дієприслівник

інфінітив, особові форми, дієприкметник, дієприслівник

інфінітив, родові та особові форми, дієприкметник, дієприслівник, форми на *-но, -то*

форми на -но, -то, особові форми, дієприкметник,

78. Які дієслівні форми належать до дієвідмінюваних?

форми роду, числа, часу, на *-но, -то*

форми особи, роду, числа, часу, способу

інфінітив, дієприкметник, дієприслівник

дієприкметник, дієприслівник, особові форми

79. Які дієслівні форми належать до недієвідмінюваних?

родові форми, дієприслівник

форми часу і способу

інфінітив, дієприкметник, дієприслівник

особові форми, форми на *-но, -то*

80. Які граматичні категорії належать до загальнодієслівних?

виду, особи, способу, часу

виду, стану, перехідності/неперехідності

стану, роду, числа, часу

стану, перехідності/неперехідності, особи

81. Якій дієслівній формі характерна прикметникова словозміна?

дієприслівнику

дієприкметнику

інфінітиву

формам на *но-, то-*

82. Що позначають дієслова доконаного виду?

неповністю реалізовану, тривалу, нецілісну ознаку

неповністю реалізовану, не обмежену граничним виявом, нецілісну процесуальну ознаку

повністю реалізовану, обмежену граничним виявом, цілісну процесуальну ознаку

повністю реалізовану, не обмежену граничним виявом дію

83. На які групи поділяють дієслова щодо реалізації категорії виду?

парновидові, двовидові, непарновидові

парновидові, непарновидові

двовидові, одновидові

непарновидові, двовидові

84. У якому рядку всі дієслова належать до двовидових?

амністувати, верховодити, мовити, адресувати

стабілізувати, заморгати, атакувати, анексувати

розслідувати, адресувати, інформувати, атестувати

верховодити, мовити, акредитувати, пропрацювати

85. У якому рядку всі дієслова виступають, як правило, тільки у формі доконаного виду?

наспіватися, перешити, почитати, напитися

подоливати, збудувати, відшуміти, порозливати

наговоритися, заморгати, затремтіти, роздратуватися

проспівати, провчетилювати, амністувати, розфарбувати

86. У якому рядку всі дієслова функціонують тільки у формі недоконаного виду?

гребувати, зеленіти, бесідувати, завідувати

верховодити, гордувати, гомоніти, бродити

куховарити, диригувати, червоніти, аплодувати

вчетилювати, веліти, гомоніти, будувати

87. Який процес називається імперфективацією?

творення дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів

творення дієслів доконаного виду за допомогою префіксів

творення дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів *-ну-, -ону-*

творення дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів *-енн, -анн*

88. У якому рядку всі займенники пишуться разом?

хто/сь, аби/хто, ні/що, будь/хто

де/хто, аби/кого, де/який, аби/що

що/сь, де/що, хтозна/що, аби/чого

будь/хто, де/хто, аби/чого, де/який

89. У якому рядку всі займенники пишуться через дефіс?

скільки/небудь, будь/хто, котрий/сь, чого/небудь

чого/небудь, будь/чий, який/сь, чий/небудь

хто/небудь, будь/який, що/небудь, будь/чий

будь/хто, чого/небудь, будь/чий, де/який

90. У якому рядку всі прислівники пишуться через два дефіси?

пліч/о/пліч, хоч/не/хоч, будь/що/будь, з/ранку/пораненько

всього/на/всього, де/не/де, віч/на/віч, коли/не/коли

де/не/де, з кінця/в/кінець, з дня/на/день, коли/не/коли

будь/що/будь, всього/на/всього, хоч/не/хоч, з кінця/в/кінець

91. За допомогою яких часток утворюються неозначені займенники?

аби-, будь-, -небудь, казна-

хтозна-, -сь, не-, казна-

будь-, -сь, коли-, хтозна-

-небудь, будь-, аби-, що-

92. Якою частиною мови є слово «легше» у реченні: «*Пораненому стало легше*»?

дієприслівником

прикметником

прислівником

дієсловом

93. У якому рядку всі дієприкметники є активного стану?

співаючий, варений, танцюючий, тренуючий

палаючий, сплячий, позеленілий, потертий

посивілий, ревучий, тренуючий, пожовклий

тренуючий, сплячий, стихаючий, забутий

94. Які форми дієслова творяться від основи інфінітива?

форми дієслів минулого часу, активні дієприкметники минулого часу, дієприслівники недоконаного виду

форми дієслів минулого часу, умовного способу, активні і пасивні дієприкметники минулого часу, дієприслівники доконаного виду

форми дієслів теперішнього часу, пасивні дієприкметники, дієприслівники недоконаного виду

дієприслівники недоконаного виду, форми дієслів минулого часу, умовного способу

95. У якому рядку всі дієслівні форми утворені від основи інфінітива?

синіючий, битий, ходячи, увійшовши

ведучи, заручена, пожовкле, співаючи

посіявши, змарнілий, озброєний, відвідавши

пожовклий, синіючий, зарослий, написаний

96. За допомогою яких префіксів утворюються форми дієслів доконаного виду?

про-, пере-, пріі-, при-

з- (с-), за-, на-, при-

за-, об-, пере-, на-

за-, на-, при-, через-

97. У якому рядку всі дієслова належать до І дієвідміни?

хотіти, мовчати, купити, в'янути

плакати, літати, сипати, білити

могти, колоти, полоти, здобувати

продати, малювати, читати, радити

98. Які особові форми має наказовий спосіб дієслова?

1-ої особи однини і множини

1-ої особи множини, 2-ої особи однини і множини, складені форми 3-ої особи однини і множини

2-ої особи однини, 2-ої особи множини

форми 3-ої особи однини, 2 особи множини

99. Як змінюються дієслова теперішнього і майбутнього часу?

за числами й особами

за числами, особами і родами

за числами і родами

за особами

100. У якому рядку всі дієслова мають однакове граматичне значення способу?

бережи, нехай зробить, перемагають

скаже, прочитав би, чуєш, дзвонять

замовив, дорожчають, зібралися, плекаємо

кажуть, малюють, прийшов, прилетів би

101. До якої групи зворотніх дієслів належать лексеми *сердитися, хвилюватися, веселитися, злитися?*

загально-зворотніх

власне зворотніх

непрямо-зворотніх

активно-безоб'єктних

102. До якої групи зворотніх дієслів належать лексеми

вмиватися, одягатися, фарбуватися, голитися?

взаємно-зворотні

активно-безоб'єктні

власне зворотніх

непрямо-зворотніх

103. Який стан має дієслово *змалюй* у реченні *Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, – змалюй дуби, могутні і кряжисті, кряжисті, котрі од вітру гнуться до землі?*

пасивний стан

активний стан

зворотний стан

нульовий стан

104. Який стан має дієслово *гнуться* у реченні *Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, – змалюй дуби, могутні і кряжисті, кряжисті, котрі од вітру гнуться до землі?*

пасивний стан

активний стан

нульовий стан

зворотний стан

105. Яка дієслівна форма означає дію як ознаку предмета, виражену граматичними категоріями дієслова і прикметника?

дієприслівник

дієприкметник

дієслівна форма на *-но, -то*

особова форма

106. Яка морфологічна словозмінна категорія дієслова виражає відношення дії до моменту мовлення?

категорія особи

категорія часу

категорія способу

категорія роду

107. У якому рядку всі дієслова мають неповну особову парадигму?

бубнявіти, повертатися, рясніти, іржати

терпнути, іржати, сміятися, жевріти

іржати, телитися, колоситися, цвісти

цвісти, в'янути, жевріти, радитися

108. У якому рядку всі дієслова мають неповну особову парадигму?

капати, ягнитися, ржавіти, рясніти

виникати, цвісти, хотіти, колоситися

щастити, морозити, змагатися, фортунити

жевріти, рясніти, полоти, капати

109. У якому рядку всі дієслова належать до безособових?

вистачати, лихоманити, цвісти, дощить

бракувати, таланити, щастити, вистачати,

кортіти, сердитися, фортунити, бракувати

розвидняється, дощить, пахне, відгукнутися

110. Яку функцію виконують прийменники?

утворюють модальні відношення

поєднують рівноправні члени речення

виражають підрядні відношення між словоформами

виражають сурядні відношення у реченні

111. У якому рядку всі прийменники співвідносні з прислівниками?

шляхом, обабіч, неподалік, край

нижче, край, протягом, близько

близько, збоку, довкола, поруч

звідки, навкруг, відповідно, коло

112. У якому рядку всі прийменники належать до вторинних (похідних)?

посеред, праворуч, край, відповідно

після, серед, крім, кінець

через, проміж, без, близько

край, ліворуч, посеред, тільки

113. У якому рядку всі прийменники є просторовими?

перед, внаслідок, завдяки, біля

близько, впродовж, через, проти

обабіч, у напрямку до, посеред, прості,

біля, коло, всупереч, серед

114. З якою відмінковою формою іменника вживаються прийменники *біля, близько, коло*?

знахідного відмінка

родового відмінка

місцевого відмінка

давального відмінка

115. З якою відмінковою формою іменника вживається займенник *через*?

знахідного відмінка

родового відмінка

давального відмінка

орудного відмінка

116. На які групи поділяють прийменники за морфологічною будовою у сучасній українській мові?

прості, складні

похідні, непохідні

прості, складні, складені

непохідні, прості

117. Як називають службову частину мови, що служить для зв'язку однорідних членів речення та частин складного речення?

прийменником

сполучником

часткою

зв'язкою

118. На які групи за значенням поділяють підрядні сполучники у сучасній українській мові?

з'ясувальні, означальні, обставинні

з'ясувальні, обставинні, градаційні

означальні, обставинні, порівняльні

з'ясувальні, означальні, приєднувальні

119. До якої групи обставинних сполучників належать *хоч, дарма що, незважаючи на те що*?

допустові

умови

мети

часу

120. До якої групи обставинних сполучників належать *щоб, для того щоб, аби*?

умови

мети

допустові

часу

121. На які групи поділяють сполучники за способом вживання у сучасній українській мові?

повторювані, парні

одиничні, парні

одиничні, повторювальні, парні

повторювальні, одиничні

122. Як називають сполучники, які вживаються при кожному однорідному членові речення або перед кожною частиною складного речення?

повторювані

одиничні

парні

порівняльні

123. На які групи поділяють сполучники за характером синтаксичних зв'язків між членами речення або окремими реченнями?

сурядності, предикативності

сурядності, підрядності

сурядності, з'ясувальності

підрядності, порівняльні

124. Як називають сполучники, що служать для виявлення залежності підрядного речення від головного?

сурядні

градаційні

підрядні

приєднувальні

125. Як називають сполучники, що поєднують синтаксично рівноправні компоненти речення?

сурядні

підрядні

з'ясувальні

повторювані

126. На які групи за зазначенням поділяють сурядні сполучники у сучасній українській мові?

єднальні, зіставно-протиставні, розділові, означальні

єднальні, зіставно-протиставні, розділові, градаційні, приєднувальні, пояснювально-уточнюючі

єднальні, протиставні, розділові, з'ясувально-об'єктні

єднальні, зіставно-протиставні, приєднувальні, пояснювально-уточнюючі

127. У якому рядку всі сполучники належать до похідних?

якби, бо, не тільки…а й, не так.. як

нібито, але, через те що, тому що

для того щоб, неначебто, дарма що

мовбито, через те що, якби, що

128. Яку синтаксичну роль виконує сполучне слово у реченні *Де є тонко, там і рветься* (Народна творчість)?

обставини

додатка

означення

прикладки

129. Яку синтаксичну роль виконує сполучне слово у реченні *Ніколи не здобуде перемоги той, хто передчасно вважає себе переможцем* (Л. Дмитерко)?

додатка

підмета

обставини

означення

130. Як називають службову частину, яка надає слову чи реченню додаткового відтінку або служить засобом творення форм слів та похідних слів?

сполучником

прийменником

часткою

вигуком

131. З якою метою використовують частки *б, би*?

для творення дієслівних форм умовного способу

для творення форм дійсного способу

для творення форм наказового способу

для творення предикативних форм

132. З якою метою використовують частки *хай, нехай, бодай*?

для творення форм дійсного способу

для творення дієслівних форм умовного способу

для творення дієслівних форм наказового способу

для творення особових форм дієслова

133. У якому рядку всі частки належать до стверджувальних?

так, авжеж, аякже, еге ж

так, авжеж, ось, саме так,

тільки, авжеж, саме так, навряд чи

авжеж, ось, так, лише

134. У якому рядку всі частки належать до обмежувально-виділльних?

хоч би, якраз, саме, оце

тільки, лише, навіть, якраз

саме, лиш, навіть, аякже

якраз, саме, лиш, так

135. До якої групи належать частки, вжиті у реченні *Не знаючи броду, не лізь у воду* (Народна творчість)?

заперечних

вказівних

стверджувальних

обмежувально-виділльних

136. У якому рядку подано підсилювальні частки?

-таки, -бо, навіть, тільки

-то, адже, ото, що за

-бо, -но, -таки, же

тільки, адже, же

137. У якому реченні вжито омонімічне з часткою слово (сполучник)?

Як би до його причепитись? Як би йому натякнути, що я й заміж за його ладна вийти?» (І. Нечуй-Левицький)

Як тебе на голос не впізнати? Серце, і життя моє, і кров, найсвятіше слово наше – мати, рідна земле, правда і любов! (А. Малишко)

Як паросць виноградної лози, плекайте мову (М. Рильський)

Пошли ж ти їй долю, – вона молоденька,
Бо люде чужії її засміють (Т. Шевченко)

138. Що виражає частка не, якщо стоїть перед присудком?

неповне заперечення

повне заперечення

часткове заперечення

ствердження

139. Як пишуться з іншими словами словотворчі частки *аби-, де-, як-, що-?*

з дефісом

окремо

разом

з двома дефісами

140. Як пишуться слова з постпозитивними частками *-бо, -но, -от, -таки*?

разом

з дефісом

окремо

з двома дефісами

141. Як пишуться слова з препозитивними частками *будь-, казна-, хтозна-?*

з дефісом

разом

окремо

з двома дефісами

142. Як пишуться словотворчі частки *би (б), же (ж)*, що входять у складні частки, сполучники?

разом

окремо

з дефісом

з двома дефісами

143. Який клас слів служить для вираження емоційно-вольових реакцій мовців?

частка

вигуки

прийменник

станівник

144. Чим відрізняються вигуки від повнозначних частин мови?

не виконують номінативної функції

виконують номінативну функцію

називають предмети дійсності

називають ознаку

145. Які розряди вигуків виділяють у сучасній українській мові?

імперативні, етикетні, модальні, емоційні

емоційні, етикетні, стверджувальні, вокативні

емоційні, імперативні, етикетні, вокативні

етикетні, вокативні, модальні

146. Як називають вигуки, що виражають емоційне ставлення мовців до певних об'єктів чи явищ?

імперативними

вокативними

емоційними

етикетними

147. Як називають вигуки, що виражають волевиявлення?

імперативні

вокативні

імперативні

етикетні

148. **У якому рядку всі вигуки етикетні?**

прошу! анумо! спасибі! дякую!

добраніч! даруйте! будь ласка! добридень!

марш! спасибі! прощайте! гайда!

дякую! спасибі! марш! даруйте!

149. Що називають інтер'єктивацією?

перехід слів до класу часток

перехід слів і сполучень слів до класу вигуків

перехід слів до розряду прийменників

перехід слів до розряду сполучників

150. Як називають інтер'єктиви, зорієнтовані на встановлення певного контакту між мовцем і твариною?

етикетними

імперативними

вокативними

номінативними

Інформаційні ресурси

a. Нормативна база (Закони, Положення, Укази Президента України, Листи МОНУ, Постанови Кабінету Міністрів).

b. Інтегрована лексикографічна система «Словники України».

c. Матеріали, розміщені на вебсторінках:

1) www.education.gov.ua – веб-сторінка Міністерства освіти і науки України.

2) www.nduv.gov.ua – веб-сторінка Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського.

Навчальне видання

МОРФОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Навчально-методичний посібник

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 17.09.2022 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Ум. друк. арк. 17,32
Тираж 100 прим. Замовлення № 245

Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»
20300, м. Умань, вул. Садова, 2
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2521 від 08.06.2006.
тел. (04744) 4-64-88, 4-67-77, (067) 104-64-88
vizavi-print.jimdo.com
e-mail: vizavisadova@gmail.com